

CEP ÜNİVERSİTESİ

Körfez'in Tarihi ve Jeopolitiği

CHARLES ZORGBIBE

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

CEP ÜNİVERSİTESİ

Körfez'in Tarihi ve Jeopolitiği

L'histoire et géopolitique du Golfe

CHARLES ZORGBIBE
Akdeniz Jeopolitik Enstitüsü Başkanı

Çeviren
YILDIRIM BÜKTEL

İletişim Yayınları • *PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE*

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

CEP ÜNİVERSİTESİ

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına sahibi: Murat Belge
Genel Yayın Yönetmeni: Fahri Aral
Yayın Yönetmeni: Erkan Kayılı
Yayın Danışmanı: Ahmet İnsel

Yayın Kurulu:

Fahri Aral, Murat Belge, Tanıl Bora, Murat Gültekingil,
Ahmet İnsel, Erkan Kayılı, Ümit Kıvanç
Tuğrul Paşaoğlu, Mete Tunçay

Görsel Tasarım: Ümit Kıvanç
Kapak İllüstrasyonu: Gürcan Özkan
Dizgi: Maraton Dizgievi
Sayfa Düzeni: Hüsnü Abbas
Baskı: Şefik Matbaası (iç) / Ayhan Matbaası (kapak)
İletişim Yayıncılık A.Ş. • Cep Üniversitesi 72 • ISBN 975-470-244-6
1. Basım: İletişim Yayınları, Nisan 1992.
Nisan 1991 tarihli 1. baskısından çevrilmiştir.
© Que sais-je? Presses Universitaires de France, 1991
108, Boulevard Sain-Germain, 75006, Paris - France
© İletişim Yayıncılık A.Ş., 1992
Klodfarer Cad. İletişim Han No.7 34400
Cağaloğlu İstanbul, Tel. 516 22 60 - 61 - 62

YAZARIN DİĞER ESERLERİ

La guerre civile, 1974.
Les relations internationales, 1975.
Introduction aux relations internationales, 1977.
La construction politique de l'Europe, 1978.
La Méditerranée sans les Grands?, 1980.
Les Alliances dans le système mondiale, 1983.
Les derniers jours de l'Afrique du Sud, 1986.
Dictionnaire de politique internationale, 1988.
L'insécurité européenne, 1974.
le Monde depuis 1945, 1980.
Les politiques étrangères des Grandes Puissances, 1984.
La Paix, 1984.
Textes de politique internationale depuis 1945, 1985.
Géopolitique contemporaine, 1986.
Les organisations internationales, 1988.
Les Etats-Unis scandinaves, 1988
La question de Berlin, 1970.
L'Europe de l'Est face au Marché commun, 1971.
Impérialismes et démocraties, 1976.
La République hellénique, 1978.
Le risque de guerre, 1981.
Nuages de guerre sur les émirats du Golfe, 1984.

Önsöz

Günümüzde bilgi bir yandan en önemli değer haline gelirken diğer yandan da artan bir hızla gelişiyor, çeşitleniyor. Ama katlanarak büyüyen bilgi üretiminden yararlanmak, özellikle gündelik yaşam kaygılarının baskısı altında, zorlaşıyor. Her şeye rağmen bilgiye ulaşma çabasını sürdürenler için de imkânlar pek fazla değil.

Ayrıca, özellikle Türkiye gibi ülkelerde bir konuda kendini geliştirmek ya da sırf merakını gidermek için herhangi bir konuyu öğrenmek isteyenlerin şansı çok az. Üniversitelerimiz, toplumumuzun yetişkin bölümüne katkıda bulunmak için gerekli imkânlardan yoksun.

Cep Üniversitesi kitapları işte bu olumsuz ortamda, evlerinde kendilerini yetiştirmek, otobüste, vapurda, trende harcanan zamandan kendileri için yararlanmak isteyenlere sunulmak üzere hazırlandı.

20. yüzyıl Fransız kültür hayatının en önemli ürünlerinden olan, bugün yaklaşık 3000 kitaplık dev bir dizi oluşturan "Que sais-je" (Ne Biliyorum) dizisini İletişim Yayınları Türkçe'ye kazandırıyor.

İletişim'in Cep Üniversitesi, bu büyük diziden seçilmiş , Türkiyeli okurlar için özellikle ilgi çekici olabilecek eserlerin yanısıra, Avrupa'nın başka yayınevlerinin benzer bir çerçevede yayımladığı kitapları da içeriyor.

Ayrıca Türkiye'nin siyaset, kültür, ekonomi hayatıyla ilgili konularda özel olarak bu dizi için yazılmış telif eserler "üniversite"nin "öğrenim programı"nı tamamlayacak.

Cep Üniversitesi'nin her kitabı alanının öndegelen bir uzmanı tarafından yazıldı. Kitaplar, hem konuya ilk kez eğilen kişilere hem de bilgisini derinleştirmek isteyenlere seslenebilecek bir kapsam ve derinlikte. Bilginin yeterli ve anlaşılır olması, temel kıstas. Cep Üniversitesi kitaplarını lise ve üniversite öğrencileri yardımcı ders kitabı olarak kullanabilecek; öğretmenler, öğretim üyeleri ve araştırmacılar bu kitaplardan kaynak olarak yararlanabilecek; gazeteciler yoğun iş temposu içinde çabuk bilgilenme ihtiyaçlarını Cep Üniversitesi'nden karşılayabilecek; çalıştığı meslek dalında bilgisini geliştirmek isteyen, evinde, kendi programlayabileceği bir mesleki eğitim imkânına kavuşacak; ayrıca, herhangi bir nedenle bir konuyu merak eden herkes, kolay okunur, kolay taşınır, ucuz bir kaynağı Cep Üniversitesi'nden temin edebilecek.

Cep Üniversitesi kitapları sık aralıklarla yayımlandıkça, benzersiz bir genel kültür kitaplığı oluşturacak. İnsan Hakları'ndan Genetik'e, Kanser'den Ortak Pazar'a, Alkolizm'den Kapitalizm'e, İstatistik'den Cinsellik'e kadar uzanan geniş bir bilgi alanında hem zahmetsiz hem verimli bir gezinti için ideal "mekân", Cep Üniversitesi.

İLETİŞİM YAYINLARI

İçindekiler

GİRİŞ 7

I. KISIM
Korsanlar Sahili 9

I. BÖLÜM
Körfez: Arap Dünyasının "Uç Eyaleti" 9
Tarih Çağlarının Başlangıcından İtibaren 10
Kıyı Devletleri 13
Körfez Devletlerinin Farklılıkları ve Birleştikleri Noktalar 15

II. BÖLÜM
Çöl Bedevileri 18
İnci Avcılığı: Davranış ve Ayinler 19
Körfez'in Yağmacıları ve Korsanları: Çöl Yasası'nın Yer Değiştirmesi 22

III. BÖLÜM
İngiliz "Jandarma"sı 26
"Pax Britannica"nın Aşamaları 27
Çarlık Rusyası İle İmparatorluk Almanyası Arasındaki Rekabet 31

II. KISIM
Siyah Altın Krallıkları 37

I. BÖLÜM
Körfez'in Petrol Destanı 37
"Yedi Kızkardeşler"in Altın Çağı 41
Tersine Çevrilmiş Kartelleşme: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü 44

II. BÖLÜM
Emirliklerin Bağımsızlığı 47
Kuveyt'te Demokrasi Uygulaması ve Emirliklerde Federalizm Deneyimi 49
Kuveyt Irak Eyaleti mi? 52

Dofar ve Kürdistan ... 55

III. BÖLÜM
İran "Jandarma"sı ... 61
Şah'ın Körfez Güvenliği Planı ... 62

III. KISIM
Üçüncü Dünya'nın Çatışmalarının Deprem Merkezi mi? ... 68

I. BÖLÜM
Körfez Üzerinde Şok Dalgaları ... 68
İran İslâm Devrimi'nden İran-Irak Savaşı'na ... 70
Körfez Monarşilerinin Yeniden Canlanmaları ... 76

II. BÖLÜM
Kuveyt'in İşgali ... 86
Saddam'ın Gerekçeleri ... 86
Irak Şantajı ... 87
"Kuşatılmış" Irak'ın "Çıkış" Denemeleri ... 90

III. BÖLÜM
Kuzey Amerika "Jandarma"sı ve Birleşmiş Milletle'rin Uyanışı ... 93
Amerikan Kararı ... 93
ABD'nin Oyunu ve Koalisyonun Sorunu ... 98
Kaos Riskine Karşı Birleşmiş Milletler'in Uyanması ... 106

BİBLİYOGRAFYA ... 111

GİRİŞ

Kuveyt'in Faylaka adasına doğru seyreden gezgin, Makedonya'lı Fatih'in, Körfez'in iki yakasının birleşmesini hayal ettiği bu adada, zamanın akışı içinde gerilere gider. Bundan yarım yüzyıl önce, bir Emir'in, kerpiçten yapılmış basit bir evde, Bedevi gelenekleriyle düzenlenmiş ataerkil bir ortamda, güç bir kırsal yaşam sürdürdüğü küçük bir çöl kasabası. Körfez vurgunculanının talanlarına maruz kalmış, inci avcılığına dayalı davranış ve törenlerle uyumlu, hiç değişmez görünen bir dünya. İstilalara ve açlığa karşı hayatta kalabilmek için verilen inatçı bir mücadele. İşte, İngiliz "Jandarma" tarafından barışa kavuşturulan bu "Korsanlar Sahili": Körfez (Birinci Kısım).

Fakat şakacı talih her devirde Körfez halklarına sonsuz zenginlikleri sunmaktan da geri kalmadı: Vaktiyle buhur, ipek, baharat yolları, ve 50'li yıllardan itibaren de petrol zenginliği. Emirlikler başkentlerinin tanıklık ettiği sonsuz zenginlik ve öncelikle de binaları, gökdelenleri, otomobillerle dolup taşan anayolları, üniversitesi, son derece gelişmiş laboratuvarları, olimpik yüzme havuzu ve paten alanı ile son Irak istilasının açtığı yaralardan önceki Kuveyt şehri. Körfez "Yedi Kızkardeşler" altın çağından, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün tersine çevrilmiş kartelleşmesine kadar Petrol Efsane'sini yaşadı. Emirlikler arasında Kuveyt, 1961 Haziran'ında ulusal egemenliğe ilk ulaşan oldu, Bahreyn, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri Federasyonu onu 1971'de izlediler. Umman ise hiçbir zaman İngiliz korumacılığı altına girmedi; onun uluslararası sahneye çıkışı sadece bir iç siyasi yenilenmeden kaynaklanıyordu. Ve Körfez, üzerinde, potansiyel "Jandarma" İran İmparatorluğu'nun gölgesinin dolaştığı bir "Kara Altın Krallıkları" topluluğuna dönüştü (İkinci Kısım).

Alınan mesafeye bakıldığında mucize Emirlikler denilebilir. Sonrası acaba serap Emirlikler mi olacak? Petrol rezervleri tükendiğinde bu akıntıdan geriye ne kalacak? Eğer İran Devrimi ve İran-Irak Savaşı ile birlikte geliştirilen kıyamet öngörülerine bakarsak, geriye sadece "geçici olarak mucize yaşamış" Emirlikler kalacak... Köktenci İslamcılığın "önlenemez yayılması" gerçekleşmedi. 1980'li yılların şok dalgalarına karşı Körfez'deki Arap monarşileri tedbirlilikle davrandılar. Güvenliklerinin çarelerini esas olarak kendi bünyelerinde aradılar. İç istikrarsızlık tehlikesine karşı "ulusal birlik ve iç cephe" politikasını ortaya koyarak, özellikle de petrol gelirleri ile mümkün olan sosyal yatırımları genişleterek, Şah rejiminin eksik yanlarından olan toplumla iletişim mekanizmasını sağlamlaştırarak yanıt verdiler. Dış tehditlere karşı da uluslararası alanda kendi özerk girişim iradelerinin göstergesi olarak, kendi bölgesel ittifaklarını, Körfez İşbirliği Konseyi'ni kurarak karşılık verdiler. Fakat 1990'ın 1 Ağustos'unu 2 Ağustos'a bağlayan gece korkunç felaket meydana geldi: Kuveyt'in Irak tarafından işgali. Körfez böylece Üçüncü Dünya'nın deprem merkezi haline geldi (Üçüncü Kısım).

BİRİNCİ KISIM
KORSANLAR SAHİLİ

BİRİNCİ BÖLÜM
KÖRFEZ: ARAP DÜNYASININ "UÇ EYALETİ"

Kum ve taşlar. Kavrulmuş sahil boyları; Marko Polo'yu şaşırtan kavurucu bir iklim: "İnsanlar sıcağın aşırı olduğu dönemlerde, ölmemek için şehirlerde yaşamıyorlar, dışarıya gidiyorlardı. Yazın defalarca, ovayı çevreleyen kum çölünden öylesine yakıcı bir rüzgar geliyordu ki, eğer insanlar bu kavurucu rüzgarın geldiğini hissetiklerinde başlarına kadar suya girmedikleri ve rüzgar geçene kadar orada kalmadıkları takdirde rüzgar hepsini öldürebilirdi". Mavimsi yeşil sularına uygun olarak Körfez'e "Zümrüt Denizi" adı yakıştırıldı.

Gerçekte Körfez, Hint Okyanusu'nun küçük bir kolundan başka bir şey değildir. 46'-58' doğu boylamları ile 25'-32' kuzey enlemleri arasında, en uzun yeri 800 km civarında olan, en geniş yeri 470 km'yi bulmayan 250.000 km^2'lik küçük bir alana yayılır (Hint Okyanusu'nun toplam alanının üçyüzde 1'i.) Derinlik oldukça az, fakat komşu denizlere göre çok farklıdır: Umman Denizi'nde 3000 m, Kızıldeniz'de 700 m iken, Körfezde hiçbir yerde 200 m'yi geçmez, genellikle derinlik 30 m ile 100 m arasındadır. İşte bu durum deniz ulaşımında ve kıta sahanlığı sınırlamasında pek çok güçlüğü de beraberinde getirir.

Toplam kıyı uzunluğu 3.000 km'dir. Doğuda İran Platosu'nun dağkolları tarafından sıkıştırılmış dar bir kıyı şeridi, aşılmaz dik dağlar, petrol işletmelerinin ihtiyaçları için yapılmış ender dik yollar veya sarp geçitler. Batıda Arap sahili, kumlu, bataklık düzlükler, sığ denize serpilmiş mercan kayalıkları, dar geçitlerle parçalanmış kıyı şeridi. Kuzeyde, Körfez'in dip kısmında Şattülarab'ın ha-

lici, Dicle'nin, Fırat'ın ve Karun nehrinin limon rengi suları, alüvyonlu bir ova, sonsuz hurma bahçeleri; eskiden Hindistan veya Madagaskar'dan gelen yelkenlilerin, bugünse dev petrol tankerlerinin girdiği elverişli limanlar. Güneyde, Körfez olarak adlandırılan bölgenin dışında kalan ve Hürmüz Boğazı'nın bekçiliğini yapan Umman Sultanlığı: Büyük Kuvan ve Küçük Kuvan kayalıklarının engellemesine rağmen açık denize yol veren dar bir geçitin üzerine sarkan siyah bazalt kütlesi, Masandam Burnu.

Kıyıdan farklı uzaklıklarda yüzden fazla ada ve adacık Körfez'e serpilmiştir. İran tarafında Bender Abbas'tan Şattülarab'a çıkarken: Hürmüz, Larak, Kişm (115 km uzunluğunda, 10-35 km genişliğinde, Körfez'in en büyük adası), Hingam, Hindurabi, Lavan, Kiş. Buşir'den sonra Harg adası, İran'ın en önemli petrol limanlarından birisidir. Arap tarafında ise Kuveyt'in adaları: Faylaka, Kubr, Şacar, Varba, Bubyan. Katar Yarımadası'nın kuzeyinde, beş tanesinde yerleşim merkezi bulunan otuz civarındaki ada ve adacıktan oluşan Bahreyn Takımadaları bölgenin tek ada devletini oluşturur. Masandam Burnu boyunca Büyük Tomb, Küçük Tomb, Ebu-Musa adaları gibi pek çok önemli ada vardır. Bu adalar üzerindeki egemenlik, kıyı ülkeleri arasında çatışma ve anlaşmazlıklara yolaçmıştır.

I. Tarih Çağlarının Başlangıcından İtibaren

Körfez, acaba tarih çağlarının şafağından itibaren bir deniz ulaşım ve ticaret yolu muydu? Sir Percy Sikes'e göre, Körfez, insanların ilk deniz ulaşım çabalarına tanıklık etmiştir. Danimarkalı arkeologlar Glob ve Bibby'e göre Körfez ilk deniz seferlerinin düzenlendiği, Doğu ile Batı arasında ilk alışverişlerin yapıldığı kavşak olmuştu.

Mezopotamya'nın humuslu toprakları üzerindeki Sümer ve Akad, ilk uygarlık merkezleri arasında yeralmışlardı. Sümerler Hıristiyanlık döneminden 3.000 yıl önce yazıyı bularak Mısırlılara ve Hintlilere aktardılar. Mezopotamya sistemi içinde Dilmun Krallığı'nın önemi, Mezopotamya ve İndüs dinleri ve kültürleri arasında bir bağ,

Körfez'in bütününe yayılan bir uygarlık olarak, gelişmiş başkenti (bugünkü Bahreyn), binlerce tümülüsten oluşan mezar kalıntıları, İsa'dan 5.000 yıl önce Hindistan'la alışveriş merkezi olmuş Faylaka adası gibi önemli yerleşimlerle çevrilmiş, Katar'dan, Körfez'in güneyinden, Abu Dabi yakınlarından Arabistan çölünün ortasına kadar uzantıları ile yeni yeni anlaşılmaya başlandı. Dilmun'un ötesinde, diğer kaybolmuş krallıklar Mezopotamya kil tabletlerinde yeni yeni ortaya çıkıyorlar: Bugünkü Umman olan eski Magan, büyük bir olasılıkla İndüs vadisinde yeralan Maluhla... İ.Ö. 2.200'e doğru Kalde'de, Ur şehrinden bir tüccar, Ea-Nasır'ın kayıtları Dilmun'un ticari etkinliklerinin altını çiziyordu: Körfez'in incisi, Hindistan'ın ağacı ve kırmızı akiki Afganistan'ın lapis lazulisi, Umman'ın bakır ve diyoriti, Dicle ve Fırat vadilerinin yünü, susamı ve buğdayı burda değiş tokuş ediliyordu.

Mezopotamya'nın önce Asurlulara (İ.Ö. 1.500) sonra da Akamanış hanedanı Perslerine (İ.Ö. 580'e doğru) boyun eğmesi Körfez boyunca ticari alışverişlerin ilk olarak gerilemesine neden oldu. Keyhüsrev'in İmparatorluğunda, Körfez, ilk defa bir iç denizden başka bir şey değildi. Akamanışlar'ın kaygıları daha çok toprakla ve Akdeniz'le ilgiliydi. Fetihleriyle İskender, Körfez'de doğu ve batı imparatorluklarının, iki kıtanın birleşmesini gördü. Hindistan'dan dönüşte ordusunun bir kısmı deniz yoluyla geldi: Nearkos tarafından komuta edilen 1.800 tekneden oluşan filo, Şattülarab'a varmadan önce İndus'un ağzından Umman kıyılarına doğru yola çıktı. İskender tarafından İkaros olarak adlandırılan Faylaka adasında kısa bir duraklamadan sonra, bugün Irak'a ait Basra şehri olan o zamanki Dirodotis'te filo demir attı. Arrien'in bu yolculuğu anlattığı hikayesi Körfez'in yeniden eski canlılığına kavuştuğunu gösteriyor: Usta kaptanlar, gelişmiş deniz taşımacılığı. İskender'in ölümüyle rüya sona eriyor, kurduğu İmparatorluk bölünüyor, Körfez bölgesi Arap sahillerinin kontrolünü kısa sürede kaybedecek olan zayıf Selevkoslulara düşüyordu. Bunu deniz ticaretinde önemli bir gerileme izledi. Arsakiler'in geçici egemenliğinden sonra Körfez'in siyasi birliği Sasanilerce yeniden sağlandı. Bu

Hanedan'ın egemenliğinde Hindistan'la ticaret olağanüstü bir gelişme gösterirken, güçlerinin doruğunda olan Partlar ve daha sonra Sasaniler, Hindistan ve Roma arasındaki ilişkilerin kontrolünü ellerine geçiriyorlardı. Gerileme dönemlerinde bile Umman'lı gözüpek gemiciler Körfez'in iç kısmı ile Zanzibar'a kadar Afrika'nın doğu kıyısı arasında denizyolu ile ticareti sürdürdüler.

Körfez, İslam'ın en önemli çatlağı, en derin bölünme konusu olmadan önce, onun sıçrama tahtasıydı. Arap Yarımadası'nın diğer ucundaki Hicaz yeni inancın doğuşunu yaşamıştı. Peygamber'in ölümünden önce hemen hemen tüm batı kıyısı halkı Müslümanlaştırılmıştı. İslam'ın 7. yüzyıldaki hamlesinde Araplar bütün Mezopotamya ve İran topraklarını elde etmişlerdi. Şam'daki Emevi halifelerinden sonra gelen Abbasiler; 749 yılında halifelik başkentini Bağdat'a taşıdılar. Bu dönem, İndus nehrinden İspanya'ya kadar uzanan bir imparatorluğun ortasında, Harun Reşit devrinin büyük şatafatlarıyla Körfez'in altın çağıydı. Fakat 680 yılından itibaren, Şam halifeleri döneminde Pers ülkesi Emeviler'in otoritesini reddederek İslam'ın kendilerine ait "Şii" yorumunu geliştirmişlerdi. Milletlerüstü bu yeni Din, Araplar'la İranlılar arasındaki çok eskiye dayanan rekabetin ancak belli bir süre için aşılmasını sağlamıştı. 9. yüzyıldan itibaren Halifelerin geçici iktidarı ufalandı ve 10. ve 11. yüzyıllarda İmparatorluk parçalandı. Daha önce Müslüman-Arap topluluğunun politik ve coğrafi merkezine oturtulmuş Körfez'in Arap halkları, dinsel geri çekilmeyi tercih ederek, daha saf ve daha sert bir İslam adına topluluktan ayrıldılar.

Körfez, uluslararası bir buluşma merkezi mi yoksa çatışma, kriz ve gerilimle uğuldayan bir sınır bölgesi miydi? Körfez, Pers uygarlığı ve Asya'ya karşı Arap dünyasının sınırını mı oluşturuyordu? İran-Irak Savaşı esnasında, Bağdat'ın tezlerine taraftar olan bir deneme yazısında Şattülarab, "Yakındoğu'nun Alsace-Lorraine'i olarak nitelendiriliyordu. İran'lı yazarların reddetmedikleri bir benzetmede "Ren nehrinin Germen dünyasını sonlandırması gibi, Şattülarab'ta Arap dünyasını sonlandırır" diyordu.

İran Körfezi mi? Arap Körfezi mi? Adlandırma bile bir tartışma konusu, siyasi ateşin bir işareti. Herodot'tan beri gemiciler ve kaşifler "İran Körfezi" diye adlandırmışlardı. Fakat Araplar batı kıyısının daha uzun ve kalabalık olmasından ötürü, Körfez'in kendilerine daha fazla ait olduğunu düşünerek, Nasır milliyetçiliğinin ilk etkilerinden itibaren Arap Körfezi demeyi yeğlediler. Şu veya bu adlandırmayı kullanma belli bir tarafı tutmanın göstergesi sayıldı. Arap-İran Körfezi diye yazılırsa? Formül ağır ve aşırı tedbirli. Biz o halde en basit adlandırmaya, bugün galip gelen ve "Körfez İşbirliği Konseyi" adlı bölgesel ittifakın yaratılmasıyla resmileştirilen adlandırmaya, "Körfez"e itibar edeceğiz. Pierre Randot'un da belirttiği gibi, zamanın bulgusu: "Körfez" adlandırması hiçbir tepki yaratmıyordu; işte kırk yıldır "Golf Oil" Kuveyt'te kazıyordu; bu şirket adını Meksika Körfezi'nden almıştı.

II. Kıyı Devletleri

İran, Fransa, İngiltere, İtalya ve İspanya'nın topraklarının toplamı kadar bir alana, 1.648.000 km^2'lik bir alana yayılır. Ortalama yüksekliği 1200 m olan, orta kısmı çöl, kuzeyinde Elbruz, batısında Körfez'e doğru alçalan Zagros dağları olmak üzere iki dağ sırası ile çevrilmiş geniş bir plato üzerindedir. En önemli kent merkezleri her iki sıradağın etekleri ile platonun kıyılarında yeralır. Plato ve dağların dışında iki kıyı ovası bulunur: Birisi kuzeyde Hazar Denizi boyunca, diğeri olan Arabistan (veya Kuzistan) da Körfez boyunca uzanır. Kuzeyde Hazar Denizi ile biten 2.000 km'lik Sovyetler Birliği sınırı ile çevrili İran platosu, Körfez'in sıcak sularına ve Umman Denizi'ne doğru dört devletle komşudur: Kuzeybatıda Türkiye, kuzeybatıdan, batı ve güneybatıya kadar 1.300 km boyunca Irak, doğuda Afganistan ve Pakistan.

Arap olmayan dünya ile komşu tek Arap Körfez Devleti olan Irak, 438.445 km^2'lik bir alan kaplar (Bunun 3.522 km'lik kısmı 1975 yılına kadar Suudi Arabistan'la ortak olarak yönetilip, Temmuz 1975'te paylaşılan tarafsız bölgedir). Doğuda Kürdistan dağlık bölgesi ile batıda

Türkiye, Suriye ve Ürdün, doğuda İran, güneyde Suudi Arabistan ve Kuveyt'le çevrili olan Irak'ın Körfez'le ilgisi denize çok kısa olan cephesinden kaynaklanır: 924 km^2'lik ülke su alanı. Fırat ve Dicle'nin alüvyonları Körfez'in dip kısmını doldurarak elli yüzyıl boyunca, gemiciliğin aleyhine olarak 200 km'lik sert bir toprak alan oluşturdular. Gemiler Basra limanına ancak düzenlenmiş kanallardan geçerek girebiliyor ve bu da izin verilen tonajı sınırlama sonucunu yaratmaktadır.

Suudi Arabistan Arap Yarımadası'nın beşte dördünü kapsar. Toplam alanı 2.149.700 km^2'dir. Doğuda Körfez'de, batıda ise Kızıldeniz'de sahil şeridine sahiptir. Kuzeyde Ürdün, Irak, Kuveyt, doğuda Katar. BAE ve Umman, güneyde iki Yemen bulunur. Dört doğal bölgeden oluşmaktadır: Kuzeybatıda, Akabe Körfezi'nden ve Kızıldeniz'deki uzantısı Asir ile beraber El-Lit limanından Yemen sınırına kadar Hicaz (engel); dağlık "engel"in doğusunda Körfez'e doğru eğilen dev Necd platformu. Körfez boyunca 400 km^2'lik bir alçak ova olan Hasa ve nihayet güneyde aralıksız olarak birbirini izleyen çöl düzlüklerden oluşan Rub'ül-Hali (boş çeyrek) denen bölge.

Suudi Arabistan'a üstüste yaslanan beş egemen politik varlık "Emirlikler" alt kümesini oluştururlar: Kuveyt, Bahreyn, Katar, BAE ve Umman Sultanlığı. S. Arabistan ile Irak arasında Körfez'in dibine çöreklenmiş konumdaki Kuveyt, sonsuza kadar uzanan, ufuğa gerilmiş 17.818 km^2'lik düz bir toprak parçasıdır. İki limanı vardır: Birisi etrafında Kuveyt şehrinin geliştiği özellikle ticari amaçla kullanılan liman ve diğeri, 60 km güneyde petrol için kullanılan Min'el-Ahmedi limanıdır. "İki deniz adası" diye de adlandırılan Bahreyn takımadaları, Katar'ın kuzeyinde ve S. Arabistan kıyılarının 30 km açığında, hurmalıklarıyla, kaba yonca tarlalarıyla, meyve bahçeleriyle 662 km^2'lik bir vahadır. Özgünlüğü, göreceli olarak gür akan geniş su tabakaları ile petrol üretiminin yine göreceli zayıflığından kaynaklanır. Katar, ufalanmış kayaların çevrelediği, kumdan, uzun bir kara şeridi, Arap Yarımadası'ndan itibaren Körfez'e doğru uzanan 22.000 km^2'lik oval bir yarımadadır. Eskiden "Ateşkes Sahili" diye adlandırılan,

Katar'dan Umman Sultanlığı sınırına kadar uzanan yaklaşık 700 km'lik dairesel bir yay üzerinde bugün BAE bünyesinde Federasyon halinde birleşmiş yedi Emirlik sıralanır. Çevreci bir Emir'in ağaçlandırma çalışmalarının yarattığı tropikal egzotizmle Abu Dabi bunların en genişi ve en zenginidir. Dubai kanallarla kesilmiş, 10 km kadar kara içine giren geniş bir koy, Körfez'in ilk ticari metropolüdür. Diğer beş Emirlik ise kader tarafından ihmal edilmiş, fakat Federasyon tarafından donatılmış Ucman, Fuceyra, Resü'l Hayme, Şarce ve Ümmü'l Kayvan Emirlikleridir. Federal birlik 83.000 km^2'lik bir alana yayılıdır. Nihayet, Arap Yarımadası'nın güneydoğusundaki en önemli devlet Masandam Burnu'nun BAE toprağından ayrılan kısmı üzerinde, Körfez'de stratejik bir konuma sahip, aynı zamanda Hint Okyanusuna 1.500 km'lik bir cephesi olan 272.000 km^2'lik Umman Sultanlığı. Sultanlık uzun süre Umman'ı Rub'ü-Hali (S. Arabistan'da)'den ayıran Hacar gibi dağ çemberlerinin oluşturduğu doğal engeller yüzünden sıkıca kapalı bir dünya olarak kaldı. Umman güneybatıda 1965'te ayaklanma başlatan ünlü Dofar eyaleti dolayısıyla Güney Yemen'le komşudur.

III. Körfez Devletlerinin Farklılıkları ve Birleştikleri Noktalar

Körfez'in birliği mi, farklılığı mı? "İlk bakışta gözlemci iklimiyle, petrol zenginlikleriyle, tarihi geçmişi ve Müslümanlık dini ile son derece homojen bir bölge ile karşı karşıya olduğu düşüncesine kapılır" diyor İran'lı üniversite öğretim görevlisi M. R. Celili. "Fakat her şeye daha yakından bakınca Bölge'nin heterojen özelliklerini farkeder".

Körfez Devletleri arasında rahatlıkla görülen bir farklılık, onların toprak genişlikleridir: Üç Büyüklere karşı (S. Arabistan, İran, Irak) Beş Küçükler yeralır; hatta Bahreyn mini ada devletçiğinden, orta büyüklükteki Umman'a kadar küçükler arasında da bir ayrım yapılabilir. Demografik açıdan da bir farklılık sözkonusudur: İran tek başına diğer tüm devletlerin nüfuslarının toplamının

iki katından daha fazla nüfusa sahiptir; İran ve Irak'ın toplam nüfusları bölgenin toplam nüfusunun yüzde 85'inden fazlasını oluşturur. Hatta beş Emirliğin her birinin nüfusu (rakamlar tahminlere dayanmaktadır) bir milyondan azdır (Katar: 180.000 kişi, Kuveyt: 980.000 kişi, Bahreyn: 250.000 kişi, Umman: 750.000 kişi, BAE: 650.000 kişi), buna karşılık yalnızca S. Arabistan'ın nüfusu çeşitli kaynaklarca 4 ile 7 milyon kişi arasında verilir. Irak ve İran'ın nüfusları ise sıra ile 11 milyon ve 34 milyon kişidir. Nüfus yoğunlukları da yine çok farklıdır: Bahreyn'de yüksek iken (km^2'de 400 kişi), ondan sonra İran, Irak, Kuveyt gelirler (km^2'de 20-50 kişi), diğer devletlerde ise düşüktür (km^2'de 3-8 kişi).

Ekonomik durumlarda da farklılıklar vardır: Umman, Bahreyn ve Federasyon'a bağlı pek çok Emirliğin, ya çok az petrolleri vardır, ya da hiç petrolleri yoktur. Sadece İran ve Irak'ın tarımsal potansiyelleri vardır, Umman ve Bahreyn'in ise sınırlı olanakları vardır. Körfez'in Arap yakasındaki devletlerin çoğunluğu için özellikle insan kaynağı eksikliği, gelişme için bir engel teşkil eder. Sadece Irak'ın elinin altında bol ve göreceli olarak nitelikli işgücü vardır.

Etnik farklılıklar. Burada da eski Avusturya-Macaristan İmparatorluğunda olduğu gibi bir "halklar mozayiği"nden sözedilebilir. Araplar ve İranlılar arasındaki asıl bölünme bölge devletlerinin pek çoğunun kendi içinde oluşmuştur. İran'da yaşayan bir Arap azınlık ve Emirliklerin pek çoğunda yaşayan İranlı azınlıklar bulunmaktadır. İran ve Irak'ta Kürtlerin varlığı ise yine İran'da Beluci ve Türkmenler'in varlığı gibi önemli politik bir olgudur. Ve, işgücünden yoksun Arap Yarımadası'nın devletleri, Filistinliler'in, Mısırlılar'ın, Pakistanlılar'ın ve Hintliler'in yoğun göçlerine açılmışlardır.

Dinsel farklılıklar. İslam'ın bütün önemli akımları varlıklarını sürdürmektedirler (küçük Yahudi, Hıristiyan, Zerdüşt azınlıklar da vardır). Vahhabi eğilim S. Arabistan'da ve Katar'da, Harici eğilim ise Umman'da devlet dinidir. Şiilerle Sünniler arasındaki bölünme Araplar ve İranlılar arasındaki en önemli farklılığı oluşturmaz: Şii-

lik İran'da resmi inanış olsa da, Irak'ta çoğunluğu oluşturan Şii topluluk Araptır.

Bölge devletlerinin tamamının ortak sorunları da şöyle özetlenebilir: Genç nüfuslar, yüksek nüfus artış oranı, şehir merkezlerine yönelik önemli göç hareketi (S. Arabistan'daki göçebe bedevilerin yaygın olarak yerleşik yaşama geçirilmelerinden, İran ve Irak'taki toplulukların hızla şehirleşmelerine kadar), ekonomik altyapı eksikliği, teknolojik dışbağımlılık, ayrıca doğrudan çatışma dönemlerinde dış silah teminedicileri ve süper güçlerin ellerine büyük kozlar sağlayan, teçhizat ve personel eğitimi açısından aşırı askeri bağımlılık...

İKİNCİ BÖLÜM
ÇÖL BEDEVİLERİ

Servetin yükselmesi ve alçalması: Büyük petrol refahından pek çok yüzyıl önce Körfez başka değerli ürünlerin pazarlığı ile çınladı. Buhur, ipek, baharat yolu oldu. Hürmüz şehrinin görüntüsü ile büyülenen Marko Polo'yu dinleyelim: "Tüccarlar, Hindistan'dan kadırgaları baharatlar, kıymetli taşlar, ender kumaşlar, ipek çarşaflar, altın, fildişleri ve daha pek çok mallarla dolu olarak geliyorlar ve onları Dünya'nın diğer bölgelerine taşıyacak olan başka tacirlere satıyorlardı".

Deniz'le yaşayan bir ülke, diye belirtiyor Jean-Jacques Berreby. Macera ve denizle, şakacı talihin her devirde sonsuz zenginlikleri sunması ve açlığa karşı verilen inatçı mücadeleyle şekillenmiş ortak bir tarih bilinci ile birleşmiş bir dünya. Kıyıda yaşamanın ötesinde, denizle çöl arasında, iç kesimlerde yaşayanlardan apayrı özelliklere sahip, adalılar. Emirlikler, S. Arabistan'da El-Hasa, Şattülarab, Kuzistan ve Abadan halkı: Tam anlamıyla Körfez halkı... 1959'da Berreby bu havzada 1.500.000 insanın yaşadığını tahmin ediyordu, bugün ise bu rakamın 5.000.000 civarında olduğu söylenebilir.

Bununla birlikte bu adalılar her zaman Bedevi olarak kaldılar. Kuraklıktan, salgın hastalıklardan veya komşu düşman klanlara karşı kaybedilen savaşlardan ötürü çölden atıldılar. Utub ve Beni Yas kabileleri bu şekilde 17. yüzyıla doğru Arabistan'ın merkezini terkederek, Umman'da ve Katar Yarımadası'nda yerleştiler. Utublardan üç aile, Sabah, Halife ve Celahima aileleri 1716'da Körfez'in kuzeybatısında, kıyının tek kertiğine, develerin az tuzlu suyunu içebildiği Carah kuyularının yakınına gelerek, bugün Kuveyt olan yerleşim merkezini kurdular. Aynı anda bu diğer uçsuz bucaksızlığı, denizi

keşfettiler, yeni işler edindiler, ancak, 1764 yılının Körfez'ini anlatan Danimarkalı gezgin Karsten Niebur'un belirttiğine göre "çöldeki kardeşleri gibi her zaman özgürlüklerinin savunucuları olarak kaldılar ve hemen hemen her şehir, kendisine karşı bir yükümlülüklerinin bulunmadığı bağımsız bir Şeyh'e sahipti, ayrıca belli başlı tebalar hüküm süren Şeyh'ten memnun olmadıkları takdirde, aynı aileden bir başkasını onun yerine seçiyorlardı". Çöl ve deniz aynı çekiciliğe sahiptir, diye dikkat çekiyordu Simon Jargy: "Aynı sonsuz ufuklar, sürekli hareket halinde bir yaşam gereği, karşılaşılan tehlikelerin benzerliği, yani yarına duyulan aynı güvensizlik". Ve eğer çöl "insanı masumluğun kaynaklarına bağlayan geleneksel değerlerin deposu ise, denizde iç zenginliklerin yaratıcısıdır". Çöl ve deniz: İ. S. 6. yüzyılda, bir şair, Körfez'de doğmuş Tarafa, bu Bedevi uygarlığının iki yüzünü birleştirir: "Şafakta, kabilesinin tahtırevanları, kayalar arasında denizde yalpalayan gemiler yola çıktılar. Awdaliyya kadırgaları, dümencinin kendi haline bıraktığı ve gerçek yola götüren kutsama ile dolu tekneler. Eliyle kumu yaran bir kahin gibi, göğüsleriyle demetler halinde fışkıran dalgaları yarıyorlardı..". Denizin göçebeleri: Bedevi burada denizciye, balıkçıya, korsana, esir tüccarına, inci dalgıcına dönüşüyordu. Ve günün batımında bitkin bir halde yelkenlilerinin etrafında kuru iskelelerde oturarak bakışlarıyla denizin yeşil sularında kaybolan bugünün Kuveytlilerinin nostaljisi...

I. İnci Avcılığı: Davranış ve Ayinler

Petrol dönemine kadar Körfez'deki belli başlı ekonomik etkinlik olan inci avcılığının başlangıcı çok eski çağlara dayanır. İ.Ö. 2500 yıllarından kalma bir Asur çivi yazısı "Dilmun'dan gelen balık gözlerinden" bahseder. Hıristiyanlık çağının başlangıcında Eski Pline, Körfez'in incilerinden bahseder. Ortaçağ'da El Mesudi, El Ahmedi ve özellikle İbni Batuta gibi Arap coğrafyacı ve gezginler bize inci avcılığının tasvirini bırakmışlardır: "Dalgıç denizin dibine geldiğinde, orada, taşların arasında kuma ya-

pışmış halde midyeler bulur. Onları eli ile veya bu amaçla yanında taşıdığı bir bıçakla sökerek boynuna asılı deri bir çantanın içine yerleştirir. Nefesi azalmaya başlayınca, yukarısı ile bağlantıyı sağlayan halatı çeker. Yukarıda halatı bekleyen adam mesajı anlayarak onu sandala doğru çeker".

Davranış ve kurallar, izleyen altı yüzyıl boyunca değişmeksizin gelmiştir; inci avcılığı Körfez kasabalarında etkinliklerin ritmini düzenleyerek, bayram ve törenlere esin kaynağı olarak, kültürel ve toplumsal yaşama damgasını vurmuştur.. Boynuzdan burun mandalı, deriden eldiven (dalgıçların ellerini korumak için), kazancın dağılımının tutulduğu hesap defteri, büyük dalış öncesindeki törenlere ait sararmış fotoğraflar, Emir Ahmed İbni Cabir'in Faylaka'daki sade evini doldurur: Kuveyt'ten Hürmüz Boğazı'na kadar Körfez'in Arap yakası doğrudan veya dolaylı olarak inci avcılığıyla geçinmiyor muydu? Hatta avcılığın gerilemesinden sonra, *nahum*, kayığa bindirilen ve dalgıçların zindeliğini ve enerjilerini korumaları için onlara çeşitli şeyler anlatan bu kimse, acaba bundan sonra ortak bayramları ve toplantıları neşelendirmek için aranmayacak mıydı?

1907 yılında uzun süre Buşir'de görevli olarak kalan, İran'a idari düzenlemeler için gitmiş pek çok Belçikalı memurdan biri olan gümrük memuru Lambert Molitor, Belçika Dışişleri Bakanlığı'na Körfez'deki sedef ve inci avcılığı ile ilgili uzun ve ayrıntılı anılarını sunmuştur. Bizi dalgıçların kökenleri konusunda bilgilendirir: "Bu son yıllara kadar, inci avcılarının pek çoğu, *sohailis* diye adlandırılan, Afrika'nın doğu sahilinden getirilen siyah kölelerden; bu köle alışverişine ancak etkisiz tedbirlerle karşı koymaya çalışan İngiliz savaş gemilerine rağmen, İran Körfezi'ne ithal edilen bu kölelerden oluşuyordu. Sağlam yapılı, iyi bir siyah dalgıç, 1902'de 600-1000 riyale (Arabistan kıyısında dolaşımda olan ve Avusturyalı Marie-Thérèse'in resmini taşıyan para) satılıyordu". Altı yüzyıl önce İbni Batuta'nın yaptığı gibi, dalgıçların genel borçlanmalarını değerlendirerek, kârların paylaşımı ve teknelerin kiralanması üzerine kendini sorguluyordu:

"Gemi sahibi çalıştırdığı özgür kişilere, aynen inci tüccarlarının sipariş verdikleri gemi sahiplerine davrandığı gibi davranıyor, yani onlara sezonun başlamasından önce maaşlarını ve avdan tahmini paylarını avans olarak veriyordu. Fakat her zaman, verdiği avansın zavallı dalgıcın avdan alması gereken paydan daha fazla olmasına dikkat ediyor; öyle ki sezon sonunda, başta özgür olan balıkçılar, kendilerini borçlandırarak bağımlı kılmak isteyen, kendilerinden gerçek birer köle yapmak isteyen efendilerine borçlu kalıyorlardı".

1930'da Georges-Philippe yolcu gemisi yangınında kaybolmasından iki yıl önce, büyük gazeteci Albert Londres inci avcılarını aramak için Körfez'i ve Kızıldeniz'i baştanbaşa geçiyor. Egzotizm tuzağını reddederek ve heyecanını ince bir alayla gizleyerek, otuz beş yaşında yaşlı insanlar üreten bu acımasız mesleği tarif ediyor: "Acıya saygı! Bırakın rahat çalışsınlar, günün birinde sağır, kör, saçları dökülmüş, veremli, kalp hastası olarak banklar üzerinde oturacakları gün gelinceye kadar.. Burunlarındaki mandal yüzünden garip sualtı kuşlarına, denizin derinliklerinden avını çıkaran kuşlara benziyorlardı. Sadece kafaları bir can simidi gibi suyun üzerinde yüzüyordu. Fakat bunlar hep aynı kafalar değildi. Bir acı örtüsü her yüzü sarıyordu. Bu deniz dibi hükümlüleri "Dalacağım Tanrım, sana yalvarıyorum, seni selamlıyorum, bana serveti ver, Tanrım! Tanrım! Serveti! Serveti! diye uzun dualar ederler; ya da bu Tanrı adamları, "Senin sayende Tanrım, yola çıkıyoruz. Demir denizi yırtıyor. Senin sayende! Muhammed, bizi Allah'a emanet et; biz, kimleriz biz? Tanrı her şeydir! Tanrı her şeydir! Bizi servetin uyuduğu yerlere götür! O! O! Bizi oraya götürsün! diye buyururcasına ahenklenen şarkılar söylerlerdi. Albert Londres, inci avcılarının gizli yaşamlarını gün ışığına çıkardığını düşünüyordu. Onlar, her şeyden önce maceracıydılar: "En sefilleri, işlerini bir geçim aracı olarak değil bir macera gibi düşünüyorlardı! Perilerin izinde yürüyorlar, ne bir tabak pilavın, ne bir çeyrek füme balığın, ne de deve ayağının sakırgaları ile beslenmiş tavukların peşinde koşuyorlardı. Bu tür zevkler başkalarının, hazinelerse onlarındı!".

Ve, her zaman, bu saplantı bütün Körfez bölgesinde hakimdi... Lambert Molitor: "Tüm toplantı yerlerinde, *ghave khane*'da, her yerde, konuşmalar tek bir konu üzerineydi: inciler". Albert Londres: Bahreyn'de "Çocuklar inciden bahsediyorlar. Yetişkinler inciden bahsediyorlar. Bu Türk usulü kır kahvesinde inciden bahsediliyor. Dilenci bize midye kabuğu hediye ediyor. Şeyh geçimini inciden sağlıyor. İncisiz ne para, ne ithalat, ne de gümrük hakları bir anlam taşıyor. Hazinenin tek kaynağı o. Onsuz ne ticaret, ne spekülasyon, ne tefecilik... Kayıtlı 500 tekne ve 15.000 de dalgıç". Öylesine yaygın bir uğraş ki, İngiliz korumacı yabancılara hiçbir av hakkını vermiyordu. Tehlike ve yıkım da ancak dışarıdan geliyordu: Japon kültür incileri (petrolün keşfinin sağladığı büyük iyilikten önce).

II. Körfez'in Yağmacıları ve Korsanları: Çöl Yasası'nın Yer Değiştirmesi

Korsanlık mı? Gabriel Dardaud'ya göre, Körfez'in yağmacıları ve korsanları çok eski çöl göçebe kanunlarını Deniz'e uygulamaktan başka bir şey yapmıyorlardı: "En zenginlerin malları ve sürüleri serserilerin insafına kalmıştı. Bunları kuvvetle veya kurnazlıkla elde etmeye çalışanlar, bunu yaşamları pahasına yapıyorlardı. Güney Arabistan'ın verimsiz topraklarında varlığını sürdürebilmek için başka ne yapılabilirdi ki?". Berreby de aynı düşünceyi savunmakta: "Körfez'de korsanlık kum göçebelerinin *talan*'ının deniz yaşamına yansımış biçiminden başka bir şey değildir". Ve Jargy: "Ahlâksızca bir iş olarak görülmekten uzak, o (korsanlık), Arap Bedevi geleneklerinde çok eski bir uygulama olarak doğrulanmaktadır: Batı dillerine *razzia* olarak geçmiş *ghazu*, çöl göçebelerinin her çağda başvurduğu bir hesaplaşma veya savaşın yasal biçimidir".

Çöl yasası asırlardan beri denize uygulanmıştır. Eski Pline bu yörelerdeki korsanların gözüpekliğini anar; Harun Reşit'in onlarla pek çok kavgası olmuştur. Marko Polo onların örgütlenmesinden bahsetmektedir: "Her yıl

yüzden fazla kadırga sefere çıkar ve tüm yaz seferde kalır. Onlar (korsanlar) kadınlarını ve çocuklarını da yanlarında götürürler. Bu korsanların kadırgalarının 20-30 tanesi beraber hareket ederek, her bir kadırga arasında 5-6 mil bırakarak seyrederler, böylece denizde geniş bir alanı kontrol ederek hiçbir ticari kadırgayı gözden kaçırmazlar. Bir yelkenli gördüklerinde, duman veya ateşle işaretleşerek toplanırlar ve hedef kadırgayı aralarına alarak, bütün tüccarları yağmalarlar. Daha sonra onlara: Haydi gidin başka şeyler alın, nasıl olsa sonuçta onlarda bizim olacak!, diyerek onları serbest bırakırlar".

Derin yerler, kum yığınlarının olduğu yerler, sığ kayalıklarla çevrili su seviyesindeki adacıklar: Körfez'in sığ kıyıları ve bataklık sahilleri korsanlığa en elverişli yerleri oluşturuyordu. 9. yüzyılda, deniz tarafından ulaşılamayan sığınaklar, silahlar ve ganimetleri korumak için yapılan depolar, kervansaraylar, Bahreyn'de (o dönemde El-Hasa sahilinden Katar'a kadar olan bölgeyi kapsar) çoğalıyordu. 18. yüzyılın sonunda bir korsan yatağı, efsaneleşmişti: Katar sahilinde iki sıra sığ kayalık tarafından korunan, sadece deniz insanlarının bildiği sığ kayalıklar arasındaki dar boğazlardan geçilerek girilebilen bir koy: Hor Hassan? Birkaç yıl sonra da, Umman dağlarının son kollarının eteğinde, Hürmüz Boğazı'nın yakınındaki kayalık burun, Resu'l Hayme korsanlığın tartışılmaz merkezi oluyordu. "Çadır başı" anlamına gelen Resu'l Hayme adı, koyun iç tarafında, korsan gemileri rüzgardan korunurken, ufukta ticaret yelkenlilerini tüm dikkatleriyle arayan gözleyicilerin çadırlarının adından geliyordu..

Tam anlamıyla bir yağma mı, yoksa savaş eylemi mi? Batılı bir bakış açısına göre, geçen yüzyıla ait "insanlar hukuku" kılavuzlarınca geliştirilmiş, tamamen kişisel amaçlarla davranan bu "insan türünün düşmanı" vurguncu korsan aile, hükümdarının sefer belgesine sahip, yetkili kılınmış korsan arasındaki farklılığı dikkate almak gerekir. Körfez korsanlarının pek çoğu, her ne kadar yöntemleri her zaman deniz savaşlarının kamu hizmeti imtiyazlılarının ki gibi olmasa da, gerçekte bu ikinci tanımlamaya girer. 1550 ve 1552 yılları arasında 16.000

adam ve bir kadırga filosuyla Hürmüz Boğazı'ndan Umman Körfezi'ne geçen Türk Piri Reis, büyük bahşeden tarafından İstanbul'da başı vurulmadan önce, Hürmüz önünde güç gösterisinde bulunarak, Maskat üssünü yağmalamış, ilk Portekizli fatihleri bezdirmişti.

Korsanlarda çeşitli motivasyonlar birarada bulunurdu. Klanlar arasındaki mücadeleler: Eğer 1786'dan itibaren eski at yetiştiricisi ve taciri Rahman İbni Cabir soluk almadan Kuveyt ve Bahreyn Şeyhlerinin gemilerine saldırdıysa, bu, önce Sabahlarla, sonra da Halifelerle ganimet paylaşmasında kendi klanı Celahima'nın yoksun edilmesinden dolayı intikam almak istemesindendir. J. S. Buckingham'ın onun genel çizgileriyle çıkardığı portresi gerçek bir antoloji parçasıdır: "Görünüşte Rahman İbni Cabir, herbirisi dikiş izi dolu, kılıçla, mızrak ve kurşunla belki de en azından yirmi değişik yarayla delinmiş ve çizilmiş dört kuru üyenin bağlı olduğu zayıf bir gövde idi. Bunun da ötesinde yara izleri ve kaybedilmiş bir gözle iyice çirkinleşmiş doğal olarak kan dökücü ve iğrenç görünen bir yüzü vardı. Kırk yıllık bir kan davası: 1809'da "Yeşil Körfez'in vicdansız korsanı", yükle dolu otuz Kuveyt gemisinden oluşan bir konvoyu ele geçirdi. Yiğitliği ve denizci olarak başarısı etrafında, İran ve Arap toplumları arasında "göçebe şövalye" efsanesinin doğmasına yolaçtı. En büyük şeref: 1812'de Buşir'de İngiliz sömürge valisi tarafından çaya davet edildi. 1826'da da kahramanca bir sonu oldu: Savaşta Bahreynli komutanın gemisiyle borda bordaya gelmişken, vücut vücuda karşılaşmada yenilginin yakın olduğunu hissedince, on yaşındaki küçük erkek çocuklarından birini yanına çekerek barutu ateşliyor ve kendi adamları ve rakiplerini de kendisiyle birlikte yokediyordu.

Din savaşları: 9. yüzyılın sonunda Hamdan Kamrat tarafından kurulan sapkın mezhep, kollektivist ve eşitlikçi bir İslam'ı savunarak, Bahreyn'de (Hasa) egemen olarak, orada, bazılarınca "ilk sosyalist İslam devleti" olarak nitelenen bir teokratik devlet kurdu. Korsanlığın azması: Karmat hareketinin savaşçıları, yeni düşünceyi kılıçla kabul ettirmeye çalıştılar. Mekke'yi istila ederek otuz yıl-

lığına Kabe'yi ele geçirdiler. 18. yüzyılda, inananların, Kuran'ı aynen uygulamasını sağlamak için koyu ilkeci Vahhabiler kutsal savaşı başlattılar. Jawasmi Korsanları Vahhabizm'i biraz zorlanarak karşıladılar. Vahhabiler Arap Yarımadası'nın içindeki başarılarından sonra, kıyı şehirlerine de boyun eğdirdiler. Resu'l Hayme'nin denizcileri onlara yıllık ödenti ve ganimetlerinin beşte birini vermeye razı olmuşlardı. Bu, Allah adına korsanlık oluyordu: "Meslekleri korsanlık ve zevkleri öldürmekti; daha kötüsü, işledikleri her bir cinayet için en sofuca gerekçeler ileri sürmekten geri kalmıyorlardı. Her türlü yorum ve geleneği terkederek sadece Kutsal Kitab'ın metnine uyuyorlardı. Eğer onların eline düştüyseniz ve canınızı kurtarmak için her şeyinizi onlara vermeye hazır olduğunuzu söylerseniz, size: Hayır, derler, çünkü Kuran'da canlıları soymanın haram olduğu yazar, fakat ölüleri soymak bize yasaklanmamıştır! Böyle diyerek kafanızı uçururlardı" (J. Malcom).

Ve son olarak, bu korsanlık tiplendirmesinin en hassas noktası, yabancılara karşı mücadele. 18. yüzyılın ortasında Mir Muhanna, İran sahilinden itibaren, Harg adasına çıkarılmış Hollandalılara saldırıyordu. Birkaç yıl sonra merkezi Arabistan asıllı, Körfez'in kuzeyinde Arabistan (Kuzistan)'da yerleşmiş ve Şattülarab'ı kontrol eden Kaab kabilesi İngiliz gemilerine karşı darbelerini yoğunlaştırıyorlardı. Gerçekte bazı yazarların yaptığı gibi korsanlığa karşı polis kontrolünü baskı hareketi, ganimet savaşını da zamanından önceki "anti-emperyalist" hareketler olarak nitelemek biraz abartma olsa da, gerçekten de Avrupalıların gelişi sürekli bir savaş hali yaratmıştı. "İç çekişmelerin ötesinde, yabancı işgalciye, Avrupalılara karşı ortak mücadele bilinci hızla kafalarda oluşmaya başlıyor, yeni bir muhalefet formülü geliştiriliyordu. Avrupalılar buna korsanlık diyorlar, yerli halk ise bu durumu, gerilla savaşı ve ani baskınları, yabancı baskısına kendi olanakları dahilinde tek karşı koyma yolu olarak görüyordu" (S. Jargy).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İNGİLİZ "JANDARMA"SI

İngilizler, üçyüz yıl süren Portekiz varlığından ve Avrupalı güçler arasındaki rekabetten sonra, 19. yüzyılda Körfez'e nüfuzlarını yerleştirdiler.

İlk gelenler Portekizlilerdi. 1497'de, Vasco de Gama ilk olarak Ümit Burnu'nun çevresini dolaştıktan sonra, ağır ağır Afrika'nın doğu sahiline doğru ilerleyerek, kendisini Hindistan'a ulaştıracak bir rehber aramaya başlamıştı. Malindi'de (bugünkü Kenya kıyısında), çağının en büyük bilginlerinden olan, şair, eski Arap edebiyatı, coğrafya ve astronomi yazarı Ummanlı denizci İbni Macid'i kendisini Kalküta'ya götürmeye ikna edebildi. 10 yıl sonra, Alfonso de Albuquerque Hürmüz'ü alarak, şehrin prensini bir bağlılık anlaşması imzalamaya mecbur ediyordu. Portekizliler Bahreyn'e ve Maskat'a yerleştiler. Ticari etkinliklerini ve teorik olarak deniz kontrollerini dayattılar. Amaçları sömürgeleştirme değil, küçük ve büyük kaleler ağı oluşturarak konvoyları ve ticareti korumaktı. Boşuna Manuel I kendisini "İran, Arabistan, Etiyopya, Hindistan'ın ticaret, fetih ve denizciliğinin efendisi" ilan etmemişti. Fakat, 1529'dan itibaren, Basra'ya kadar ilerleyerek, o dönemde Irak'ı fethetmek üzere olan Osmanlı İmparatorluğu ile çatışmaya girdiler. Bir asır sonra II. Philippe'in İspanya'sı ile birleştiğinde zaten zayıflamış durumda olan Portekizliler (yenilmez armadanın bozgunu ile) Körfez'deki ana merkezlerinde İranlı Safeviler tarafından bozguna uğratıldılar. İngiliz müttefiki Şah Abbas 1602'de Bahreyn'i, 1622'de de Hürmüz'ü yeniden fethederek Avrupa ticaretine açtılar.

Ortaya yeni denizci güçler çıkmıştı. İngilizler, Fransızlar, Hollandalılar Körfez'in belli başlı şehirlerinde ticaret acentaları açtılar. Osmanlı ve İranlı egemenlerden ba-

zı avantajlar elde etmek için, daha sonra da bölgesel iktidarların gerilemesi başlayınca etki alanları oluşturmak için, birbirleriyle rekabete girdiler. Çatışmalar ve işbirlikleri birbirini izledi. Bir dönem, Avrupalılar, Körfez'in bazı kabilelerinin verdiği gerilla savaşına karşı birleştiler. 18. yüzyılın başında Hollandalılar Kızıldeniz'i, İngilizler "Güney Hint denizlerini", Fransızlar da Körfez'i denetleme görevlerini paylaşmışlardı. Fransız Doğu Hindistan Şirketi Bender-Abbas'ta bir ortaklık acentasına sahip olarak etkisini Hint Okyanusu'na kadar yaydı. Fakat bu bölgesel "paylaşma" Avrupalılar arasındaki savaşlar nedeniyle bozuldu: Yedi yıl savaşı esnasında bir Fransız birliği 1759'da Bender-Abbas'taki İngiliz ticaret acentalarını kuşatarak imha etmişlerdi. Özellikle de Fransız devrimi ve Napoléon savaşları, Fransa ve İngiltere arasında önemli uyuşmazlıkların ortaya çıkmasına neden oldu. 1798-1801 yılları arasında Fransızların Mısır seferi, Bonaparte'ın Hindistan'a gözdikmesi, amacı Hindistan yolunun kontrolünden başka bir şey olmayan kumarı büyütmüştü. 1798'den itibaren, İngilizler, Körfez'in doğal bekçisi Maskat Sultanı ile amacı açıkça Fransızları bölgeden dışlamak olan ve 1800 yılında Maskat'ta İngilizlere sürekli bir temsilci bulundurma hakkı veren bir anlaşma ile tamamlanan bir bağlaşma gerçekleştirdiler.

I. "Pax Britannica"nın Aşamaları

"İngiliz barışı" aşamalarla kuruldu. Önce yerel korsanlığa karşı mücadele ile başladı. Efendileri Vahhabilerin kara savaşlarındaki başarılarından cesaretlenen Jawasmiler, Körfez'de gerçek bir deniz savaşı başlatarak, İngiliz gemilerine saldırıp Hindistan Şirketi deniz savaş gücünün müdahalesine yolaçtılar. İngilizler Kişm adasında korsan filosunu demir atmış halde yakaladılar ve Jawasmi şefi Sultan İbni Sakr, 6 Şubat 1806'da Bender-Abbas'ta galipler tarafından bir barış anlaşması imzalamaya mecbur edildi. Üzerinde Aziz George'un kırmızı haçının bulunduğu, şirketin bayrağını taşıyan gemilere saygı göstereceğine dair söz verdi. Günübirlik bir anlaşma!

İbni Sakr Vahhabilerin İmamı tarafından azledilerek yerine, Hüseyin İbni Ali atandı ve şirkete karşı yeni şartlar ileri sürdü: Şirketin geçiş hakkı ödemesini ve çalıştırdığı yerli denizcilere Majestelerinin tebası gibi davranmamasını istiyordu. Bir süre sonra, yeni bir İngiliz gemisinin, Minerva'nın yolu kesilerek gemi tayfası katledilmişti. 1809'da Hindistan Şirketi Jawasmilere karşı yeni bir sefer düzenledi. Resu'l Hayme korsan üssü yakılmış, fakat saldırganlar içlerden gelen Vahhabilerin desteği karşısında geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Bunu izleyen yıllarda İbrahim Paşa'nın Mısır ordusunun Vahhabilere karşı galibiyetleri, dolaylı olarak Jawasmileri zayıflattı. Bombay Hükümeti İbrahim Paşa'dan denizde barış sağlama işini tamamlamasını istemeyi bile düşündü, ancak Maskat Sultanı bu yeni ortağın olası hırslarından çekinerek bu düşünceye karşı çıktı... 19 Kasım 1819'da Maskat Sultanı'nın kuvvetlerinin desteğinde güçlü bir İngiliz ordusu Resu'l Hayme'yi kuşatıyordu. Saldırı Aralık ayında başladı ve 9 Aralık'ta korsanlığın başkenti yerle bir edildi. Hintlilerden oluşan bir garnizon orada bırakılırken, İngiliz donanması Körfez'deki bütün limanlardaki korsanlara ait binaları yoketmişti.

Bu defa İngiliz Hükümeti Jawasmilerin şefi ile yalnız görüşmek istemeyip, Umman sahilindeki tüm şeyhlerin de görüşmelere katılmasını istemişti. Bir "genel barış anlaşması", İngiltere'nin bağımsız olarak tanıdığı, ilgili yedi şeyh ile beraber 1820 yılının 8 Ocak-15 Mart tarihleri arasında imzalandı. Ve bu metnin şerefine daha önce "Korsanlar sahili" diye adlandırılan Umman sahili "Ateşkes sahili" olarak anılmıştı. Bu anlaşma, İngiliz ordusunun tercümanı, İslam dinini ve Arapçayı iyi bilen ve bugünün Anglo-Sakson siyasi sözlüğünde "radikal solcu" olarak nitelenebilecek yüzbaşı Perronet Thompson'un telkinleriyle imzalanmıştır. Oğlu onun hakkında: "Duygularında ilk sıraya zencileri, ikinci sıraya Vahhabi Arapları koyardı, ondan sonra şempanzeler ve en sonda da herhangi radikal bir İngiliz". "Avam Kamarası"nda siyah ticaretine karşı kampanyanın yorulmaz savunucusu bir milletvekili olarak öldü. O dönemde, yenilmiş korsanların

da güvenini kazanarak, anlaşma metnine o zamanlar ve o yerler için olağanüstü sayılabilecek pek çok hukuki işleyiş ve kavramla beraber, siyah ticaretini ilk olarak uluslararası planda mahkum eden cömert düzenlemeler konulmasını başarmıştır: Yağma ve korsanlığa derhal son verilmelidir (madde I); herhangi bir ülkeye karşı ilan etmeksizin başlatılan bir savaş korsanlık olarak kabul edilecektir (madde 2); aynı şekilde Afrika sahillerinden veya başka yerden köle getirilmesi de korsanlık olarak görülecektir (madde 9). "Dost Araplar" gemilerine bir "ateşkes" bayrağı (beyaz şeritle çevrili kırmızı dikdörtgen) çekmek zorundadırlar (madde 3); her gemide taşınan yükün cinsini, tonajını ve gittiği yeri belirten bir kayıt tutulacaktır (madde 5); İngilizlere ve müttefiklere ait limanlarda ticaret yapabileceklerdir (madde 10). Kabileler, aralarında savaş yapmamak ve İngiliz Hükümeti ile barış içinde olmak koşuluyla önceki ilişkilerini sürdürebilecekler (madde 4) ve son olarak da madde 7'ye göre: Bu maddelere karşı gelme halinde sadece İngiltere değil, anlaşmayı imzalayanların tümü çiğneyene karşı tavır alacaklardır.

İngiliz hakemliği inci avcılığının da yardımıyla yayılacaktı. Londra'nın, 1820 anlaşmasının 4. maddesini uygulamaya gerek görmediği yeni yerel savaşlar, avcılık faaliyetini ve şeyhlerin ekonomik durumunu tehdit ediyordu. Ve umutsuz bir durumda bulunan bu şeyhler kıyılarından geçen gemilere saldırmaktan başka yol bulamıyorlardı. Ekonomik güçlükler yüzünden korsanlık yeniden hortlamıştı! 1835 yılında iki İngiliz gemisinin ele geçirilmesinden sonra, Buşir'deki İngiliz sömürge valisinin yardımcısı inci sezonu boyunca 21 Mayıs-28 Kasım (1835) tarihleri arasında şeyhlere bir ateşkes önerdi. Bu ilk deneme taraflarca çok olumlu bulunduğundan her yıl tekrarlandı. İngiliz valileri Körfez'de barışın bekçileri olmuşlardı. Bir veya iki İngiliz gemisi ateşkesi yenilemek ve şikayetleri kaydetmek için düzenli olarak Emirlikleri dolaşıyordu. Altı aylık barış mevsimi bittiğinde, kabileler çatışmalarına yeniden başlıyorlardı. Fakat 1843'te ateşkes 10 yıllığına ilan ediliyor ve 1853'te de "sürekli bir barış anlaşması"na dönüştürülüyordu. Şeyhler ve tebaları ar-

tık denizde savaşmamaya söz vermişlerdi; saldırı halinde kurban, adaleti kendisi sağlamaya çalışmayacak, şikayetini Buşir veya Basra'daki İngiliz otoritelerine iletecekti. Şaşırtıcı yenilikte düzenlemeler! Yerel egemenler, kendi savaş (en azından deniz savaşları) yetkilerinden vazgeçiyorlar ve hakemliğe başvurmaya söz veriyorlardı. 1853'te yapılan bu anlaşma 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı için değerli hukuki idealizmi müjdeleyen bir metin olarak görülebilir mi? Acaba Körfez, uluslararası kolektif güvenliğin habercisi bir bölge olma mertebesine çıkartılabilir mi? Elbetteki hayır! Bu bir yanılma, yanlış yorumlama olurdu. Eğer şeyhler savaş yetkilerinden vazgeçiyorlarsa, bunun nedeni İngiliz korumacılığının kendini dayatması ve yerel iktidarların İngiliz gücüne bağlı olmasındandı.

En son aşama: İngiltere'nin varlığını ve etkisini pekiştirerek, ödün verilmez stratejik konumunu sağlamlaştırması. Bahreyn olayı da bu tedbirin gereksiz olmadığını gösteriyordu. 1845'ten beri Halife ailesi, hanedan içi yoğun çatışmalarla parçalanmış, her iktidar heveslisi, komşu bir ülkenin desteğini arama yoluna gitmişti. 1860'ta hüküm süren şeyh, İran Şahı'nın özel temsilcisiyle bir anlaşma imzalayarak, onun korumasına girmeyi ve ona haraç ödemeyi kabul ediyordu. Bu İngiltere için bir uyarı oldu: Buşir'deki valisi yüzbaşı Jones, Manama'yı kuşatarak, 18 Mayıs 1861'de Şeyh'i sürekli bir barış ve dostluk anlaşması imzalamaya zorluyordu. Bu anlaşmaya göre Şeyh kendisine ait olan bölgenin güvenliğini garanti altına almak için İngiliz yardımı sağlayabilecek, ülkesine veya tebalarına karşı herhangi bir tecavüzde, İngiliz otoritelerini haberdar edecek ve İngilizlere ticari kolaylıklar sağlayacaktı. Anlaşma 1880'de yeniden gözden geçirilerek, kesin yükümlülükler ortaya kondu: Bahreyn Şeyhi yabancı bir hükümetle hiçbir anlaşma imzalayamayacak, İngiliz onayı olmaksızın hiçbir ticari acentanın oluşturulmasına, diplomatik temsilcilik kurulmasına izin vermeyecekti. Yükümlülükler 13 Mart 1892 anlaşmasında son şeklini alıyordu: "Ben, Bahreyn Emiri İsa İbni Ali el Halife, İran Körfezi siyasi valisi Yarbay A. C. Talbot'a karşı ciddiyetle bu yükümlülükleri kabul ettiğimi bildiriyorum:

1. İngiltere Hükümeti dışında hiçbir hükümetle anlaşma imzalamayacağıma, görüşmelerde bulunmayacağıma; 2. İngiliz onayı olmaksızın ülkemde yabancı hükümet temsilcilerinin kalmasını yasaklayacağıma; 3. İngiliz Hükümeti hariç olmak üzere ülke toprağının tek bir parçasını bile yabancılara satmayacağıma, vermeyeceğime, ipotek etmeyeceğime... dair yükümlülükleri kabul ediyorum". İngiliz hakemliği bu şekilde bir hegemonyaya dönüşüyordu. Benzer anlaşmalar beş gün önce, 8 Mart 1892'de Umman sahilinin şeyhleri ile de imzalandığından (bir süre sonra Kuveyt ve Katar ile de benzer anlaşmalar imzalanacaktı), bu koşullarda, İngiltere'nin "barış getirme" misyonu, bu ülke için tam bir "özel av alanı" yaratmaya dönüşmüştü. Bu "tekelci ve sonsuz" anlaşmalar, 1971'deki büyük geri çekilmeye kadar, bölgedeki İngiliz varlığını tam anlamıyla yerleştirmişti.

II. Çarlık Rusyası İle İmparatorluk Almanyası Arasındaki Rekabet

Bu arada "Pax Britannica" güçlükler ve krizlerle karşılaşmıştı. Önce Rusya ile. Güneye doğru genişleme ve sıcak denizlere inme isteği ile Çarlık Rusyası, 1813'te yaptığı Gülistan anlaşması ile İran'ın aleyhine olarak Gürcistan ve Dağıstan'ı kazanırken, Tahran üzerindeki etkisini artırmıştı: Tahran'daki Rus diplomatik misyonları çoğalmış, Rus şirketleri demiryolları, karayolları ve liman işleri tekellerini almışlardı. Çar'ın donanması bayrağını göstermekten de geri kalmıyordu: Nijni-Novgorod kruvazörü Hürmüz Boğazı'nda kol geziyor ve Maskat'ta mola veriyordu. 1898 Temmuz'unda Viyana'daki Rusya Büyükelçisi'nin yeğeni Kont Kapnist, Akdeniz'i Körfez'e bağlayacak ve Kuveyt'e kadar uzanacak bir demiryolu hattı imtiyazını almaya çalışıyordu. Bu arada Kuveyt, İngiltere için hiçbir çıkar ifade etmiyordu: Kuveyt'in başında bulunan ve Osmanlı İmparatorluğu'na meydan okuyan "Büyük Mübarek" iki kez İngiliz korumasını istemiş, her ikisinde de reddedilmişti. Hatta Londra "Basra'dan Katif'e" (Bahreyn adası karşısında) Körfez sahilinde Türk

egemenliğini tanıyarak, Kuveyt'i zımnen bir Osmanlı vilayeti saymıştı... Fakat Rus teklifi İngilizleri alarma geçirdi. Avrupalı bir başka gücün Kuveyt'e yerleşmesi bölgedeki İngiliz tekelini hiçe saymak olurdu! O zaman Kuveyt dosyası açıldı. Körfez'deki İngiliz valisi Albay Meade, 23 Ocak 1899'da Şeyh Mübarek ile gizlice bir anlaşma imzaladı. Anlaşma 1892'de Umman sahili Emirlikleri ile yapılan anlaşmanın özelliklerini taşıyor, Büyük Britanya'nın kesin korumacılığını sağlıyor ve Rus yerleşmesine işaret ediyordu. Birkaç ay sonra İstanbul tarafından yollanan bir savaş gemisi Emirlik üzerindeki egemenlik haklarını ve Mübarek'in reddettiği, gümrüklerle ilgili bir hizmeti somutlaştırmak için Kuveyt'e bir Osmanlı garnizonu indirmeye hazırlanırken, onu Basra'daki üssüne dönmeye davet eden iki İngiliz kruvazörü tarafından yolu kesildi. İngiliz Büyükelçisi tarafından saraya bırakılan bir nota her şeyi açıklığa kavuşturuyordu: Londra tek niyetinin "Mübarek'le dostluk ilişkileri kurmak" olduğunu iddia ediyor, fakat eğer "gelecekte Kuveyt'te Türk otoritesini yerleştirmek için girişimde bulunulursa, bunun çok olumsuz ve nazik bir durum yaratacağı" belirtiliyordu. 1907'de, İngiltere, Japonya karşısında uğradığı bozgunla (1905) zayıflamış bir Rusya ile İngiliz diplomasisi için büyük bir başarı olan etki alanlarının sınırlandırılması anlaşmasını imzaladı. Ruslar'ın payına İran'ın kuzeyi, İngilizlere de güneyi yani Körfez düşüyordu.

Bu arada Almanya Londra'yı daha tehlikeli olacak "demiryolu" silahı ile tehdit ediyordu. 1880'den itibaren Bismarck, Osmanlı İmparatorluğu ile ekonomik ve askeri işbirliği politikasının temellerini atıyordu. II. Wilhelm kendisini İslam'ın ve Abdülhamid'in büyük dostu olarak gösteriyor ve 1888'de İstanbul seyahati sırasında Sultan'dan (1902 yılında resmen Deutsche Bank'a verilecek olan) Bağdat demiryolu ve prensip olarak da "Bağdat yolu"nu Körfez'e kadar uzatma olanağı tanıyan imtiyazı elde ediyordu. Berlin'i Kuveyt'e bağlamak! Almanlar ve müttefikleri Türkler tarafından, İngilizleri büyük endişeye sevkeden üç girişimde bulunuluyordu. İngilizler bir yüzyıldır bölgeye güneyden girmeye çalışırlarken, kuzey-

den bir gedik açmaya çalışan dinamik bir rakibin ortaya çıktığını görüyorlardı. İlk deneme: 1900'de İstanbul'daki Alman konsolosu Stemrich, Kuveyt şehrinin Bağdat hattı için düşünülebilecek en iyi varış noktası olduğunu anlatmak ve bunun Emirliğe getireceği gönencin tablosunu çizmek için Şeyh Mübarek'in huzuruna çıkıyordu. Mübarek etkilenmişe benziyordu. Fakat Albay Meade derhal "Melpomene" adlı savaş gemisi ile Emir'e İngiltere'nin izni olmaksızın hiçbir yabancı misyonu kabul edemiyeceği yükümlülüğünü hatırlatan bir mesaj yolladı. Aynı anda Londra'daki Almanya Büyükelçisi Dışişleri Bakanlığı'na çağrılırken, İngiltere Büyükelçisi'de Osmanlı sarayına giderek, Kuveyt'in şüphesiz çok özgün statüsünü (Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopmamış, özerk yönetime sahip, fakat Britanya İmparatorluğu ile özel ilişkileri olan bir ülke) netliğe kavuşturmaya çalıştı. İkinci deneme: Berlin, Osmanlı İmparatorluğu'na doğru yöneliyordu. Çözüm, Kuveyt'in ilhakı veya daha doğrusu Osmanlı egemenliğini yeniden hayata geçirerek Mübarek'i yönetimden uzaklaştırmak olabilirdi. Kuveyt Şeyhi'nin büyük sıkıntısı: 1901'de, merkezi Arabistan'da Seudların yerini alan Raşid kabilesi tarafından bozguna uğratılmıştı, nihai saldırı beklenirken, bir Osmanlı korveti Körfez'de, anlaşmazlıklara müdahaleye hazır bir şekilde bekliyordu. İngiliz askerleri de karaya inerek topçularıyla konumlanıyorlar ve Şeyh kurtuluyordu. İstanbul statükoya geri dönüşe karşılık İngiliz kuvvetlerinin geri çekilmesini görüşüyordu. Üçüncü deneme: Almanlar ve Türkler projelerinden vazgeçmiyorlardı. Kuveyt'in ülkesel sınırlarının belirsizliği, Bağdat hattının varış istasyonunun Kuveyt şehrinin kuzeyinde kurulmasına olanak verebilirdi. Alman mühendis ve subilimcileri, araştırmalarını, Bubyan adası civarında sürdürüyorlardı. Mübarek iktidarının varsayılan dayanıksızlığı Kuveyt kilidini zorlamaya izin verebilirdi. Şeyhin yeğenlerinden biri, Basra'ya sığınmış olan Hamid, bir çıkartma hazırlayarak "kızgın Kuveytlilerin" ayaklanmasını başlattı. İngiltere daha açık bir yükümlülük almaya zorlandı. 1902 Aralığında, Buşir'deki İngiliz valisi tarafından acil olarak yollanan *Lapwing*, Hamid tarafından

toplanan küçük filonun yolunu kesti. İngiltere, Alman mühendislerin bu gizli girişimlerinde onların cesaretini kırmak için, Mübarek'i Şattülarab'ın batısında Dicle-Fırat deltasının belli başlı su yolu Hor Abdullah'la sınırlanan "Büyük Kuveyt" üzerinde hak iddia etmeye çağırdı. Bağdat demiryolunun son bölümü üzerine anlaşma ancak 1913'te yapılabildi. İngiltere, Basra-Kuveyt etabının planlanması ve gerçekleştirilmesinin bir İngiliz şirketine verilmesi koşuluyla, hattın Körfez'e kadar uzatılmasını kabul etti. 1913 anlaşması, bir İngiliz-Türk sözleşmesi olan, 29 Temmuz 1913'te Londra'daki Osmanlı Büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa ve İngiliz Dışişleri Sekreteri Edward Grey tarafından imzalanmış, hiçbir zaman onaylanmayacak olan ve ilk dünya çatışmasında kasırgaya tutulan bu sözleşme, bir başka önem ifade eder: Osmanlı İmapartorluğu kendi dışında daha önce imzalanmış bütün anlaşmaları (genellikle kendi aleyhine) tanıyordu: Bundan böyle Körfez'de İngiliz hegemonyası onun aleyhindeydi.

"Bu yüzyılın ilk on dört yılı boyunca İngiliz politikası, Almanya'ya tam bir muhalefet ile onunla işbirliği arasında geldi gitti". Doğu'ya doğru Alman ilerleyişini, "Drang Nach Osten" durdurma çabaları belki biraz ümitsizceydi; Berlin-Bağdat demiryolu şimdiden Musul'a ulaşmıştı. 19 Mart 1914'te, İngilizler "Turkish Petroleum"un yüzde 25 hissesini Deutsche Bank'a sattılar. Ve sonra bölgesel sahneyi değiştiren, bazı belli başlı aktörlerin kaybolmasına, yenilerinin ortaya çıkmasına yolaçacak olan Birinci Dünya Savaşı çıkageldi.

Türkiye, Irak'ın gerçek sahibi ve Arap sahilinin kağıt üzerindeki metbusu, büyük bir canlılıkla merkezi güçlerin yanında savaşırken, İran Kuzistanı'ndaki ve Rusya'da Baku'daki petrol alanlarını kendisine maletmeye çalışıyordu. Türkiye'ye meydan okuyan İngilizler ve Ruslar için Irak ve Buşir'e kadar tüm batı İran, belirsiz ve geniş bir savaş alanına dönüştü. Diğer savaş alanlarında merkezi kuvvetlerin çöküşü, sonucu getirdi. Çatışma sonunda İngilizler Milletler Cemiyeti'nin bir mandası ile Irak'a sahip olurken, İran'da da etkin bir konuma geldiler. Fakat, şimdiden bölgesel güçler ortaya çıkmaya başlamıştı:

Arabistan İngilizlerin adamı Mekkeli Şerif Hüseyin'i yenen Suud ailesi tarafından kazanıldı; İran'da birkaç yıl içinde Rıza Şah merkezi bir iktidar oluşturmayı başardı; Irak'ta ise güçlü milliyetçi hareketler İngiliz etkisini sarstılar ve Londra'yı, mandayı kaldırarak onun yerine 1930'dan itibaren bir ittifak anlaşması imzalamak zorunda bıraktılar.

Emirlikler üzerinde, en azından, İngiliz korumacılığı bundan böyle dolaysız ve ikiyüzlülükten arınmıştı. Albert Londres bunun tanıklığını yapıyor, 1930'da, alışılagelmiş ve güçlü alaycılığıyla:

"İngiltere'yi küçümsemiştim. Benim düşüncemde ne Kızıldeniz'in kiracısı, ne de İran Körfezi'nin sahibi idi. Buna inanıyordum, çünkü cahildim ve olanları resmen kaydedilmiş olmadıkça dikkate almak istemeyecek kadar aptaldım. İlk adımlarımda gözlerim açıldı. Böylelikle meşhur Bahreyn adasına gitmek için, eğer oraya varabilirsem, Britanya İmparatorluğu'nun izni gerekecekti.

- Hey! Ama ada bağımsız, dedim. Soruşturdum; bir Arap şeyhine aitmiş.

- Emin misiniz?

- Elli yaşında, şair bir kardeşi, 4.000 rupilik bir şahini, mavi bir tazısı ve inci ile kaplı dört tane karısı var.

- Size, bayım, İngiliz vizesi lazım. Bana Dubai'deki av bölgesine gideceğinizi söylememiş miydiniz?

- Evet söylemiştim.

- Dubai Korsanlar sahilindedir.

- Tastamam öyle, bayım.

- O halde, size Britanya İmparatorluğu'nun izni gerekecek.

- Korsanlarınki yeter belki?

- Kesinlikle hayır! Korsanlar, keyifleri yerinde olduğunda sadece S. M. George'un özel ajanının tavsiye ettiği gezginlere izin verirler".

1903 Kasım'ında, Hindistan Genel Valisi Lord Curzon, II. Wilhelm'in İstanbul, Şam ve Kudüs gezilerinde sergilenenden hiç de daha az olmayan bir şatafatla Körfez'i gezmeye gelmişti. Altınla süslenmiş gösterişli elbisesi, beyaz tüylü başlığı ile kıpkırmızı giyinmiş, parlak kı-

lıçlı dev korumaların arasında ilerliyordu. Kuveyt'e indiğinde: "Biz topraklarınızı fethetmek için gelmedik. Bağımsızlığınızı yıkmadık, aksine onu kurtardık ve şimdi garanti altındadır. Körfez sularında barışı kollayacağız, fakat bunun için İngiliz üstünlüğü tartışılmaz olmalıdır" diyordu. Londra, Körfez üzerindeki hegemonyasını resmileştiriyor ve aynı anda İngiliz başkentinde bundan böyle Körfez Arapları'nın İmparatorluk için ifade ettiği anlamın şüphesiz, tam bilincine varılıyordu.

Sadece İmparatorluk için mi? Evet, tartışmasız, özellikle İngiliz müdahalesinin ilk zamanlarında: O halde tek uğraş, İmparatorluk içinde iletişimin güvenliğini sağlamak, Hindistan (onsuz Britanya'nın büyüklüğünden geriye hiçbir şey kalmazdı) yolunun garanti altına alınmasıydı. Fakat yıllar geçtikçe, Büyük Britanya'nın nüfuzu arttığı ölçüde, Körfez bölgesine yönelik İngiltere hevesleri de şekilleniyordu. Çifte heves: Londra öncelikle, Batı çıkarlarının tümünün tek temsilcisi, Körfez'de serbest dolaşımın ve endüstrileşmiş dünyanın hammadde ikmalinin garantörü, Batı'nın (19. yüzyılda "uygar güçlerin", 20. yüzyılda önce "Avrupa'nın" daha sonra da "Batı'nın) jandarması idi. Fakat aynı zamanda, bölgede hüküm süren aile veya kabileler veya devletler arasındaki çatışmalarda hakem olarak, Emirlikler lehine "Üç Büyükler"in (İran, Irak, Arabistan) hegemonya kurma amaçlarına engel olarak, "dengeleyici" güç olarak, bir bölgesel jandarma idi... 1971'deki "veda"ya kadar askeri eylemden çok, ayrıcalıklı ilişkiler ve bir dizi ittifaka dayanarak, yarı resmi danışmanlar ve diplomasi aracılığıyla, başarıyla yerine getirilmiş çifte rol.

İKİNCİ KISIM
SİYAH ALTIN KRALLIKLARI

BİRİNCİ BÖLÜM
KÖRFEZ'İN PETROL DESTANI

26 Mayıs 1908'de, Mescid-i Süleyman'da (İran kıyısında, Zagros dağlarının eteğinde) masmavi gökyüzüne siyahımsı bir fışkırma Körfez'de petrol dönemini başlatıyordu. 1927'de, ikinci önemli keşif Irak'ın kuzeydoğusunda, Kerkük'te gerçekleşti. 1932'de Bahreyn'de petrole ulaşılıyordu. Bulunan değersiz bir yataktı, fakat bu olay peşpeşe gelen etkiler doğuracaktı: Petrol araştırmaları bundan böyle batı kıyısında yoğunlaşıyor, oldukça sınırlı bir bölge olmasına rağmen en önemli petrol rezervlerini barındırdığı ortaya çıkan, Katar'dan İran sınırına doğru uzanan, 600-700 km uzunluğundaki şerit üzerinde gerçekleştiriliyordu. 1938'de Burgan'da (Kuveyt), 1939'da Abkaik (S. Arabistan) ve Dikran'da (Katar), 1949'da Zübeyr'de (Irak'ın güneyi), 1951'de Safaniye'de (S. Arabistan sahili üzerinde) "yağ" keşfedildi... 1950'li yıllardan itibaren Körfez'deki yataklar dünya üretiminin yüzde 23'ünü sağlıyordu (Dünya Savaşı'ndan önce sadece yüzde 5'ini sağlamalarına karşılık). Körfez, Karaibler bölgesinden hayli önde, ABD'den sonra petrol üreticisi bölgeler arasında ikinci sıraya oturmuştu. Özellikle kuyularının çok yüksek üretkenliği, üretim ve sahile kadar taşıma giderlerinin düşüklüğü, rezervlerinin hacmi (rezervlere ilişkin tahminler petrol üretiminin kendisinden daha hızlı bir artış kaydediyordu) ile ön plana çıkıyordu.

Petrol destanı, Avustralya'da altına hücumla zenginleşmiş, 28 Mayıs 1901'de İran Şahı'ndan olağanüstü avantajlı bir imtiyaz (60 yıllığına, ülkenin Rus etkisindeki kuzey eyaletleri hariç ülkenin tamamı, yaklaşık

1.200.000 km²) alan William Knox d'Arcy, 1925'ten itibaren Arap kıyılarında hidrokarbür aramayı kafasına takan, fakat her türlü çabalarına rağmen herhangi bir İngiliz şirketinin dikkatini çekmeyi başaramayan Yeni Zelandalı Binbaşı Frank Holmes'a kadar atılgan birtakım spekülatörlerce başlatıldı. Gereken sermayelerin büyüklüğü karşısında, öncüler, devletlerin ve şirketlerin karşısında süratle silindiler. 20 Mayıs 1914'te, Knox d'Arcy ile İngiliz Hazinesi ve Donanma Bakanlığı arasında imzalanan bir anlaşma, sermayesinin çoğunluğunun İngiltere Devletine ait olduğu "Anglo-Persian Oil Company"nin doğumuna yolaçıyordu. 1913'te "Avam Kamarası" önünde Donanma Bakanı Winston Churchill: "Uzun vadeli politikamızın amacı, Donanmamızın kendi petrol ihtiyacını bağımsız olarak sağlayacak kaynaklara kendisinin sahip olmasıdır" diyordu. 2 Nisan 1920'de San Remo anlaşması ile İngiltere, dört yıl sonra haklarını "Fransız Petrol Şirketi"ne devredecek olan Fransız Hükümeti'ne, Deutsche Bank'ın elinde bulunan Irak petrollerine ait hisseyi veriyordu.

İngiltere'nin, Milletler Cemiyeti'nden aldığı mandaya dayanarak Irak'ta ayrıcalıklı bir duruma gelmesi, "açık kapı" ilkesini savunan ABD ile aralarında ateşli bir polemiğe yolaçtı: Manda altındaki ülkelerde, bütün devletlerin uyrukları aynı muameleye tabi olmalı, imtiyaz yoluyla her türlü tekelleşme yasaklanmalıydı. Buna rağmen, 31 Temmuz 1928'de Amerikan şirketleriyle bir uzlaşma gerçekleştiriliyor ve böylelikle "açık kapı" ilkesi değil, güçlü şirketler arasında anlaşma ve paylaşma ilkesi zafer kazanıyordu. "Kırmızı Hat" anlaşması (Working agreement of red line) denen bu anlaşma, bundan böyle "Iraq Petroleum Company (IPC) olan "Turkish Petroleum"a Amerikan katılımını kararlaştırıyordu. New Jersey'in Standart Oil'i, New York'unki, Gulf Corporation, Atlantic Refining, Pan American Petroleum and İmport, "Near East Developpment Corporation" bünyesinde bir araya gelerek, IPC hisselerinin yüzde 23.75'ini elde ediyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun (bugünkü Türkiye, Irak, Suriye, Kuveyt hariç Arabistan Yarımadası) eski sınırları

boyunca "kırmızı bir hat" çizildi: IPC üyesi şirketler bu hatla belirlenen bölge üzerinde bulunmuş veya bulunacak olan ve bir bireysel imtiyaz konusu olabilecek petrol kaynaklarını ona bırakmaya söz veriyorlardı. Aynı şekilde bütün IPC üyeleri, aralarından herhangi birinin "Osmanlı" çevresinde yapacağı keşiflerden yarar sağlayabileceklerdi. Bu bölge tam anlamıyla IPC'nin özel av sahası olmuştu...

ABD'nin ve güçlü Amerikan şirketlerinin ilk ilkelerinden bu yüz seksen derecelik dönüşleri nasıl açıklanabilirdi? Açık kapı prensibi, Iraq Petroleum ile eşit muamele talep etmek ve daha az yetenekli rakipleri elemek fırsatı verebilirdi. Eğer Amerikalılar sonuçta 1928 anlaşmasını kabul etmişlerse, bu Mezopotamya'dan uzak kalmamak için olduğu kadar, zamanın, üreticiler arasında şiddetli çekişme değil anlaşma zamanı olmasındandı. Anlaşma, dünya ekonomik krizinin arifesinde ve petrol fiyatlarında önemli bir düşüşün sonrasında gerçekleşmişti; ve 17 Eylül'de petrol pazarının üç büyükleri, Standard Oil of New Jersey, Royal Dutch-Shell ve Anglo-Persian şirketlerinin herbirinin kazanılmış konumlarını sağlamlaştırmayı ve petrol satış fiyatlarına örnek olarak Meksika Körfezi petrolü fiyatının alınmasını kararlaştırdıkları Achnacarry anlaşması ile aynı zamana rastlamıştı. Fakat, izleyen yıllarda yeni petrol yataklarının keşfi (kırmızı hattın dışında ve içinde) Körfez'de petrol işletme koşullarını değiştirdi.

Jeologların pek çoğuna göre, Irak ve İran dışında petrolün varlığı hemen hemen olası değildi ve bu kanı petrol şirketleri tarafından da paylaşılıyordu. 1924 Eylül'ünde, Anglo-Persian'ın Başkanı Sir Charles Greenwey: "Elimizde bulunan bilgiler, Kuveyt'te veya Bahreyn'de büyük petrol bulma umudunun olduğunu göstermiyor", diye yazıyor ve şöyle belirtiyordu: "Eğer yüzde 1 bile bir şans olsa, başkalarının Körfez'e gelmesine seyirci kalacağımıza, onu biz değerlendiririz.." Aynı anda, Bahreyn petrol yatağını keşfeden Frank Holmes, aynı yirmi beş yıl önceki Knox d'Arcy gibi, mali açıdan umutsuz durumdayken, 1927 Kasım'ında haklarını almayı kabul eden Gulf Cor-

poration'a (Amerikan şirketi) yöneliyordu. Fakat Gulf IPC'ye dahil olduğundan ve "kırmızı hat" anlaşmasını imzalayanlar arasında bulunduğundan Bahreyn üzerindeki haklarını, pek istekli görünmeyen, fakat bunla birlikte Gulf'un da onları değerlendirmesi için gerekli izni vermeyi de reddeden IPC'ye teklif etti. Sonuçta Gulf haklarını, 1928 anlaşmasını imzalamamış olan "Standard of California"ya bırakıyordu. Engeller henüz kalkmış değildi: Bahreyn Şeyhi İngilizlere bağlı idi ve sadece bir İngiliz'e petrol imtiyazını verebilirdi. Pazarlıktan sonra bir çözüm bulunabildi: Kanadalılar Standard of California'ya ortak olarak Bahrein Petroleum Company (BAPCO)'yi oluşturuyorlardı.

Gulf, "Bahreyn Petrol Dosyası"ndan gerekli dersi çıkarıp IPC'den çıkmaya ve özgürlüğüne kavuşmaya karar vererek "red line"den dışlanan Emirliğe, Kuveyt'e yöneldi. Fakat Kuveyt Şeyhi, aynı Bahreyn Şeyhi gibi, ancak İngiliz Hükümeti'nin kendisine tavsiye edeceği aday imtiyazcı ile görüşeceğine dair söz vermişti. 1933'te Gulf, (Gulf'un oyununa dahil ettiği) Frank Holmes ve Anglo-Persian arasında bir uzlaşma devreye girdi: 1954'te Koweit Oil Company yaratıldı. Bahreyn ve Kuveyt'teki keşiflerle palazlanmış olan ve Irak Petroleum'la rekabet halindeki Standard of California'nın Amerikalıları S. Arabistan yöneticilerinden bir imtiyaz istediler. İngilizlere hiç güvenmeyen İbni Suud, kendi emrine bir ilk ödeme olarak 100.000 altın sterlin sunan Standard ile anlaşmayı tercih etti. 1933 Kasımında Californian Arabian Standard Oil Company oluşturuldu. Üç yıl sonra, Texas Co yeni işletmenin yarısına ortak oluyor ve 1939'da gerçekleştirilen yeni bir anlaşma ile şirketin adı Aramco (Arabian-American Oil Co.)'ya dönüştürülüyordu.

1946'dan itibaren, Amerikalılar IPC'deki ortaklarına "kırmızı hat" anlaşmasını resmen bozmak istediklerini, çünkü Amerikan yasalarına göre anlaşmanın anti-tröst yasaları çiğnediğini belirtiyorlardı. 1948'de, "bağımsız" Amerikalılar, Kuveyt ile S. Arabistan arasındaki tarafsız bölgede işletme ve imtiyaz haklarını elde ederek, American Independant Oil Company (Aminoil) şirketini kurdu-

lar. Amerikan şirketleri, Birinci Dünya Savaşı sonrasında ihtiraslarına kapalı görünen Körfez'in bu bölgesine güçlü olarak girmeyi başarıyorlar ve bundan böyle orada dikkate değer çıkarlara sahip oluyorlardı. 1950'de beş en önemli Amerikan şirketi (Standard New Jersey, Socony-Vacuum, Standard California, Texas, Gulf) bölgesel üretimin yüzde 45'ini ve iki İngiliz-Hollanda ortaklığı (1935'te Anglo-Iranian'a dönüşen Anglo-Persian ile Shell-Royal Dutch)'da yüzde 53'ünü kontrol ediyorlardı.

I. "Yedi Kızkardeşler"in Altın Çağı

İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan 1956'ya kadar olan dönemde, petrol şirketleri altın çağlarını yaşadılar: "Büyükler" ve "Yedi Kızkardeşler" (Amerikalı ve İngiliz-Hollanda ortaklığı olan şirketler) ve bunlara eklenebilecek Fransız Petrolleri Şirketi ile beraber işletmelerini ve kârlarını geliştirerek Körfez pazarına egemen oluyorlardı. Fakat uluslararası petrol kartelinin hegemonyası altında ilk çatlaklar da ortaya çıkıyordu.

Uzunca bir süre, kârların dağılımı sorusu devletler ve şirketler arasında sorulmamıştı. 1908'deki İran imtiyazı aylık ödenti öngörmemişti ve 1921'de bu kusuru örtmek için özel bir anlaşma yapmak gerekti. 1927'deki ilk Irak imtiyazı kilometre başına yıllık ortalama sadece beş sterlin öngörmüştü. 24 Mart 1931 tarihli anlaşma ise, petrolün değerinin onda birinden daha azına tekabül eden, üretilen ton başına dört şilinlik bir ödenti düzenledi. 1933'te, İbni Suud, Standard of California'dan, ilk ödenti olarak alınan toplu paranın dışında, Irak Hazinesi gibi, ton başına dört şilin almaya başladı.

Keşiflerin çoğalması ve üretimin artması ile, yerel yöneticiler petrol üzerindeki haklarının değerinin bilincine varmaya başladılar. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Venezüela Körfez'deki hızlı gelişmelerden ve buradaki üretim maliyetinin çok düşük olmasının sert bir rekabet yaratmasından endişeye kapılarak, bu bölgeye bir misyon yollayarak 1943 yılında konulan ve kârları yarı yarıya paylaşmayı öngören Venezüela yasasının avantajlarını

açıklamaya çalıştı. Bu gelişme üzerine ilk olarak Aramco, 30 Aralık 1950'de İbni Suud'la yaptığı anlaşma ile kârların titizce bir paylaşımını kabul ediyor, Kuveyt ve Irak'ta bu örneği takip ediyorlardı: IPC birdenbire Bağdat Hükümetine ödentisini 4 şilinden 18 şiline yükseltiyor, Körfez-'in öncüsü kibirli Anglo-İranian, olanlara rağmen, Tahran'ın taleplerine direnebileceğini sanıyor ve tarihin en önemli petrol krizlerinden birini başlatıyordu.

1949 Temmuz'unda, Anglo-İranian ile İran arasında imzalanan ek bir anlaşma ile şirket tarafından yapılan ödentinin 4 şilinden 6 şiline çıkarılmasına rağmen, Tahran Parlamentosu "Meclis" bu anlaşmayı onaylamaktan kaçındı. Bir büyük toprak sahibi olan, Avrupa'da yetişmiş, Rıza Pehlevi tarafından iktidardan uzaklaştırılmış, İran politik sınıfının tipik bir temsilcisi olan ve 1941'den sonra yeniden sahnenin önüne çıkan Muhammed Musaddık başkanlığında bir parlamento komisyonu, Anglo-İranian'ın ulusallaştırılmasını tavsiye ediyordu. Tahran'da ve Kuzistan'da yoğun bir ajitasyon gelişiyor ve 28 Nisan 1951'de Musaddık, öldürülen Başbakan General Ali Razmara'nın yerine getiriliyor ve 1 Mayıs'ta da Şah ulusallaştırma yasasını resmi olarak yayımlıyordu.

Bu kriz, 1956 yılında, Süveyş Kanalı'nın ulusallaştırılması ile patlak verecek olan diğer krizi haber vermişti. Oysa Musaddık, henüz uluslararası çevrelerin hoş karşılamadığı tarafsızlığın habercisi idi ve Bandung Konferansı da ancak 1955'te toplanacaktı. Bu olayda karşılıklı değerlendirme hatası sözkonusuydu: İngilizler ulusallaştırma düşüncesinin İran'da ne kadar popüler olabileceğini düşünemiyorlar ve Musaddık'ın iktidarda uzun süre kalamıyacağına inanıyorlardı. Diğer tarafta da İranlılar, Batı'nın kendi petrollerinden vazgeçemiyeceğini ve İngiltere'nin bu ulusallaştırma oldubittisini derhal kabul edeceğini tahmin ediyorlardı. Londra konuyu, İran'ın yetkisini kabul etmediği, Uluslararası Adalet Divanı'na sevketti. Bir Amerikan barıştırma girişimi suya düşüyor ve Amerikan petrol şirketleri, kendisiyle dayanışma içinde olduklarını ilan ettikleri Anglo-İranian'ın yerine geçmeyi reddediyorlardı. Londra Körfeze savaş gemileri ve Kıbrıs'a da pa-

raşütçüler gönderdi. Anglo-İranian filosu petrol yüklemiyor ve Abadan rafinerisi de çalışmayı durduruyor, Musaddık'ta davasını Birleşmiş Milletler önünde savunmak üzere New York'a gidiyordu. 1952 ve 1953 yıllarında petrol üretimi hemen hemen durmuştu; yeni kurulan İran Ulusal Petrolleri Şirketi (SNIP) şüphesiz, yabancı teknisyenlerin gitmesiyle doğan üretim sorunlarının üstesinden gelmeyi başarıyor, fakat ürettiği petrolü pazarlıyamıyordu. Bu durum 19 Ağustos 1953'te Şah'ın kişisel iktidarının yeniden kurulması sürecini başlatacak olan askeri darbeyle devrilen Musaddık'ın başarısızlığının nedeni oldu.

1954 Ekim'inde ABD'nin Londra ve Tahran üstüne baskı yapmasıyla İran petrolleri çatışmasına bir çözüm getirildi: SNIP, petrol tesislerinin sahibi olarak kalıyor ve pazarlama işi, hisselerin yüzde 40'ının eski Anglo-İranian (BP'ye dönüşüyor)'a, yüzde 40'ının Amerikan şirketlerine, yüzde 14'ünün Shell'e ve yüzde 6'sı Fransız Petrolleri Şirketi'ne ait olacağı uluslararası bir konsorsiyuma bırakılıyordu. Anglo-İranian ile birlikte İran'ın İngiltere'ye karşı bağımlılık sembolü de kaybolmuştu. Gelirleri eşit olarak paylaşma formülü 1954 anlaşması ile onaylanıyor ve SNIP'in varlığı İran Hükümeti'ne ülkenin ekonomik etkinliğini en iyi kontrol etme aracını veriyordu.

İran olaylarıyla ortaya çıkan gelişmeler çeşitli devletlere petrol kartelinin ulusallaştırılması girişimi karşısında nelere maruz kalabileceklerini gösteriyordu. 29 Temmuz 1957 tarihli İran yasası, imtiyaz veren devlet ile işletici şirketler arasındaki ilişkilerde derin bir dönüşüme işaret ediyordu. Konsorsiyumun araştırdığı alanda uygulanmamakla birlikte (ilan edilen amacı konsorsiyum operasyon alanı diye belirtilen ülke toprağı dışında kalan tüm ülke topraklarında ve kıta sahanlığında petrol araştırma ve çıkarma operasyonlarının hızlandırılması olan) bu yasa, en gelişmiş düzenlemelerden, özellikle de Kanada'nınkinden esinlenerek, ülkeye, kamu gücünün değerlendirme özgürlüğünü tümden koruyarak, maden zenginliklerini değerlendirebilme olanağı sağlayacaktı. Bu şekilde SNIP vekil olarak İranlılara veya yabancılara petrol endüstrisi ile ilgili işleri verebilecekti. Özellikle de (bu

yenilik çok önemlidir) karma şirketler kurma yoluyla İranlı veya yabancılarla ortak olabilecekti. Bu yeni yasanın ilk ve gösterişli uygulaması olarak, 1957 yılında İtalyan ENI ("Ente Nazionale Idrocarburi") şirketi 23.000 km^2'lik (konsorsiyumun 200.000 km^2'lik alanına karşılık) bir alan üzerinde üç arama izni elde ediyor, eşit paylı bir ortaklık çerçevesinde, imtiyaz sahibinin payı üzerinden yüzde 50 vergi alınması koşuluyla çalışıyordu. Sonuçta ENI kârın sadece yüzde 25'ini elde ediyor, o halde de paylaşma 50-50 yerine 25-75 üzerinden oluyordu! Geleneksel petrol çevrelerinde çok büyük bir heyecan doğuyor, öylesine ki, ENI örneği o ana kadar Körfez'de varlık göstermeyen ve 16.000 km^2'lik İran karasularında işletme izni isteyen Standard of İndiana'nın bir kolu ve daha sonra da Kral İbni Suud ve Kuveyt Şeyhi ile sözleşme yapan bağımsız bir Japon şirketi "Japanese Export Oil Company" tarafından hemen izleniyordu. Irak'ta 1961 Kasım'ında çıkarılan 80 numaralı yasa Irak Petroleum'a tanınan imtiyazın alanını daraltarak, 1964'te ulusal bir şirket "Irak National Oil Company"yi yaratıyor ve 1967'de bu şirket Irak Petroleum'den (IPC) alınan alanlarda işletme iznini alıyordu (Şirket 1968'de Bazurga, Ebu Karab ve Siba bölgelerinde Fransız şirketi ERAP'ı işletmeye ortak ediyor ve 1969'da da SSCB'yi Rumeyla havzasına sokuyordu). 1973'te British Petroleum'un elinde bulunan kısımlar hariç olmak üzere Irak Petroleum ulusallaştırılıyor ve BP'ye de sıra 1975'te geliyordu.

II. Tersine Çevrilmiş Kartelleşme: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü

Tersine çevrilmiş kartelleşme: Ekonomik gelişme ve büyük petrol üretiminin esenliğinde, 1960 yılında Petrol İhraç eden Ülkeler Örgütü'nün (OPEC) doğuşu farkedilmeden gerçekleşmişti. On bir yıl sonra, bu örgüt, Şirketleri petrol fiyatlarında genel bir artışı tartışmak için Tahran'a gelmeye zorlamayı başarıyordu. Üyelerine petrol işletme şirketlerinde katılım elde etme çabalarında destek veriyor ve bu katılım 1973'te geniş bir şekilde gerçekleşi-

yordu. 1973 Aralık ayında ham petrol fiyatını tek yanlı olarak ilan ediyordu. Körfez'deki üretici devletlerin, işletme şirketlerinin tam kontrolünü ellerine geçirme zamanı gelmişti.

Petrolcü devletlerin ekonomik ve politik motivasyonları sık sık analiz edilmiştir. 1968'den beri Batılı ülkelerdeki enflasyonun gelişimi, sabit para ile ödendiklerinin bilincinde olan üreticileri çileden çıkarıyordu. Petrolün 1973'teki fiyatı, 1962'deki fiyatından daha ucuzdu. Ayrıca Arap Devletleri petrol silahını İsrail'e yakın ülkeler üzerinde bir baskı uygulamak amacıyla kullanmak istiyorlardı. OPEC'in başarısını ifade etmek oldukça güçtü: Uluslararası ilişkilerde Makyavelist bir görüşü savunanlar, ABD ile onun koruduğu pek çok ülkeyi bünyesinde bulunduran Yakındoğu karteli arasında gizli bir anlaşma olduğunu sandılar. Sonuçta krizin nesnel sonuçları Washington için pek olumsuz olmadı. OPEC'in yüksek fiyatları ABD'ye kendi iç enerji kaynaklarını geliştirme ve böylece bir bağımsızlık kazanma imkanı verdi. Diğer taraftan, Avrupalı tüketici devletlerin gerekli gruplaşması ile daha önce sonuçsuz kalan "Yeni Atlantik Sözleşmesi" projesi ile denenmiş olan Batı kampını el altına alma hedefi daha kolaylaşmış oluyordu. Fakat Amerikalı yöneticiler, özellikle Arap-İsrail çatışmasına çözüm bulma kaygısıyla, petrol üreticilerinin meydan okumalarının ekonomik boyutlarının (daha önceden yetersiz olan) bilincine varılmasıyla ve açık bir güç kullanımının yolaçabileceği ek uluslararası riskler düşüncesiyle tereddüte düştüler.

Sömürgeci geçmişiyle suçlanan ve sonsuz büyüme dönemlerinin yarattığı Batılı düşünceden kaynaklanan vicdani rahatsızlıktan olsa gerek, değişim ilişkilerinin tamamen değişmesi Batı'da geniş olarak selamlandı. Gerçekte dünya kaynaklarının en uygun tashisi hammaddeler için gerçek fiyat uygulanmasını gerektiriyordu. Fakat OPEC'in politikası acaba gerçekte petrol üreten devletlerin çıkarlarına en uygun olanı mıydı? Bu durum tüketiciler nezdinde bir ikame gayreti oluşturuyor ve buna karşılık üreticiler kampında hemen hissedilebilen ayrılıklar doğuyordu. İddialı kalkınma planı hazırlamış ve pek çok en-

düstriyel sipariş sözleşmesi olan ülkeler petrollerini özellikle çabuk satabilmek zorunda idi; tüketimin önce durgunlaşması, sonra da gerilemesi OPEC'i üretim kotalarının konulması sorunu ile karşı karşıya bıraktı. Ve daha derin yeni ayrılıklar petrollerini olası en yüksek fiyattan satmaya çalışan zayıf petrol rezervine sahip olan ülkelerle, daha elli yıl boyunca petrol satabilecek olan ve ikame ürünlerinin geliştirilmesinin önüne geçebilmek amacıyla düşük fiyat uygulamakta çıkarı olan ülkeler arasında başgösterdi. Yeni önemli anlaşmazlık unsurları petrol üreticileri tekelini tehdit ederken, diğer tarafta petrol tüketicisi devletler de ortak bir strateji ile önceden kestirilebilir gelişmeleri hızlandırmaya çalışıyorlardı. Üreticilerin karteline karşı tüketicilerin karteli: Sıkı dokunmuş bir uluslararası toplum yansıtan büyük petrol oyununda, devletler politik ve hukuki varlıktan çok, ekonomik aktörler gibi görünüyorlardı.

İKİNCİ BÖLÜM
EMİRLİKLERİN BAĞIMSIZLIĞI

Körfez artık İngiltere'nin "özel petrol sahası" olmasa da, İkinci Dünya Savaşı'na kadar onun "politik av sahası" olmayı sürdürüyordu. Gerçekten de, petrolle ilgili bazı tercihler, doğaları gereği politik tercihlerdi. 1933'te Vahhabilerin Şefi kendileriyle sözleşme imzaladığı Amerikan şirketlerini "hükümetlerine karşı daha bağımsız" olarak ve ABD'yi de Arabistan'dan daha uzakta ve Avrupalıların aksine kendisi üzerinde politik amacının olmadığı şeklinde değerlendiriyordu. İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru ABD'nin bölgeye politik anlamda girişi kendini gösterdi: Londra'nın denge sağlayıcı rolü ise Körfez'in Arap yakasına, hatta bu yakada sadece Emirlikler bölgesine indirgenmişti.

14 Şubat 1945'te Franklin Roosvelt Amerikan kruvazörü "Quincy" de İbni Suud ile biraraya geldi. ABD Başkanı Arap monarkından Körfez'de beş yıllığına kira ödeyerek üsler tesisi hakkını elde etti. Dünya Savaşı esnasında İran'da depolanmış Amerikan hafif silahları Suudilere nakliediliyor ve İbni Suud müttefiklere saldırmamaya ve Almanya-İtalya İttifakından gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı koymaya söz veriyordu. 1951'de Amerikan üsleri üzerine yapılan anlaşma beş yıllığına yenileniyor ve Amerikalılar konumlarını yeraltı havaalanları ve füze rampaları ile güçlendiriyordu. Suudi Arabistan, batı savunma alanında Körfez'in kuzeyindeki öncü hat'ta (Türkiye, Irak, İran...) göre "ikinci hat"ta sınıflandırılıyordu.

Doktor Musaddık'ın düşmesinden sonra, buna büyük katkıda bulunan Amerikalılar (19 Ağustos 1953'te) sadece İran petrollerinin işletilmesine ulaşmakla kalmayıp, aynı anda olağanüstü bir politik başarı fırsatı da elde ediyorlardı. General Zahidi Hükümeti'ne önemli askeri yar-

dım sağlayarak, Suudi Arabistan'la beraber bölgedeki diğer temel dayanaklarından biri olan İran'ı Bağdat Paktı'na katmaya hazırlanıyorlardı.

1956'da ABD Süveyş olayında müttefikleri ile dayanışma göstermemişti, buna karşılık Ortadoğu'nun politik kontrolünü SSCB'ne terketmeye de niyetli değildi. Eisenhower 5 Ocak 1957'de Kongre önünde bunu büyük bir ciddiyetle belirtiyordu. Eisenhower doktrini ise şu tesbitten hareketle oluşmuştu: "Ortadoğu'da bugünkü boşluk Sovyetler Birliği'nden önce ABD tarafından doldurulmalıdır". Amerika Devlet Başkanı'na göre SSCB, Batıya üstünlüğünü Yakındoğu'dan itibaren kabul ettirmek ve Süveyş Kanalı'nın denetimi ve petrol ile bir gün Batı ekonomisini boğma imkânını elde etmek istiyordu. O halde Avrupalı güçlerin ABD tarafından ayağa kaldırılması ivedilik kazanıyor; bu çaba iki temel görünüm kazanıyordu: Ekonomik yardım ve askeri yardım.

Askeri yardım: Eisenhower Ortadoğu'daki her ülkeye sadece "dıştan gelen saldırılara" karşı değil, "iç ayaklanma ve yıkıcılığa" karşı da yardım öneriyor ve İbni Suud, ABD'de gezide iken Amerikan doktrinine katılıyordu. Fakat Amerikan kararlılığına karşı Nasır Mısırı'nın canlandırdığı Arap milliyetçi kampanyası ortaya çıkıyor, 14 Temmuz 1958'de Irak Monarşisi yıkılırken, otuz altı yıldan beri Bağdat'ta iktidardaki her koalisyonun baş elemanı, Ortadoğulu görüş açısına göre bile olağanüstü politik esnekliğe sahip bir adam, Nuri Said zincirinden boşanmış kalabalık tarafından katlediliyordu. Irak, 1959 yılının Mart ayında, sekreterliği Ankara'ya taşınmış ve adı da değiştirilmiş olan (CENTO veya "Central Treaty Organisation") Bağdat Paktı'nı bozduğunu bildiriyordu.

1956 yılından itibaren, Akdeniz'de önemli bir roloynamaktan vazgeçmiş olsa da, İngiltere, 1960'lı yılların sonuna kadar Körfez'in Arap kıyısının güçlü koruyucusu olarak kaldı. Arap prenslikleri bağımsızlıklarına kavuşabilecekleri petrol refah çağına kadar, farklı politik varlıklar olarak yaşamlarını sürdürebilmelerini İngiliz korumasına borçluydular.

I. Kuveyt'teDemokrasi Uygulaması ve Emirliklerde Federalizm Deneyimi

Kuveyt'te demokrasi uygulaması daha eskiye dayanır. 1921'den itibaren, "ileri gelenler", iktidar uygulaması için olmasa bile en azından Emir tarafından atanmış bir danışma meclisi aracılığıyla devlet işlerini tartışmak için toplanıyorlardı. 1938'de meclis seçilmişti: "Reformcular" (18. yüzyıldan itibaren yerleşik yaşama geçmiş ticari burjuvazi, Bağdat'ta, Beyrut'ta ve Kahire'de yetişmiş entellektüel gruplar), Emirden kişisel iktidarından vazgeçmesini istediler. Fakat Iraklı çevreler tarafından etkilenen ve Kuveyt'in Bağdat'a bağlanmasını savunan yeni parlamenterlerle uygulama kısa sürdü. Bir petrol gücü olan Kuveyt, Emirlikler arasında 1961 Haziran'ında ulusal egemenliğe ilk ulaşanı oluyor ve 1961 Aralık ayında seçilen bir kurucu meclis, 11 Kasım 1962'de resmi olarak yayınlanan bir anayasa hazırlıyordu. Giriş bölümü İslami ve Arap özellikler taşıyan bu anayasa: Kuveyt bir Arap devletidir; halkı Arap ulusunun bir parçasıdır (madde I); İslam devlet dinidir ve İslam hukuku yasaların en önemli kaynaklarından birini oluşturmaktadır (madde 2), diyordu. Anayasanın iskeleti ise Batılı liberal-demokrat özellikler taşıyordu: Egemenlik, her türlü iktidarın kaynağı olan halkındır (madde 6); bireysel özgürlükler garanti altına alınmıştır (bir Kuveytli sürgüne gönderilemez veya ülkesinde yaşaması yasaklanamaz); basın özgürlüğü, toplanma özgürlüğü ve sendikal özgürlükler (politik parti kurmamak koşuluyla) sağlanmıştır.

Şüphesiz yürütme ile yasama arasındaki ilişkiler oldukça karmaşıktı: Yürütme bu iktidarı kendi atadığı ve kendisine karşı toplu halde sorumlu olan bakanlar aracılığı ile uygular. Meclis, hükümeti deviremez, fakat bakanlardan herhangi birinin idaresini kusurlu olarak niteleyip, işinden el çektirebilir; Emir Meclis'i feshedebilirdi. 1964 krizi ile ortaya bir karışıklık çıktı: 6 Aralık'ta Emir, Meclis'te çoğunluğun muhalefeti ile karşılaşan bir hükümetin kurulmasını onaylıyordu. Parlamenterlere göre ise hükümet sadece kraliyet ailesinin ve ticaret sektörünün

çıkarlarını temsil etmekteydi. 15 Aralık'ta hükümet programının okunması sırasında Meclis'in 50 milletvekilinden 28'i salonu terkediyordu. Emir bu durumda Meclisi mi feshedecek, Hükümeti mi yeniden gözden geçirecekti? İkinci çözümü tercih ediyor ve 3 Ocak 1963'te, Meclis'in sözkonusu ettiği altı bakanın hiçbirisinin bulunmadığı yeni bir ekip takdim ediliyordu.

Yasal ve kabul edilmiş bir muhalefet, özgür bir basın: Kuveyt modeli bölgede ve Üçüncü Dünya'da memnunluk veren bir istisna ve bölgede dolup taşan otoriter-muhafazakar rejimlerden, gerici-İslamcı veya Marksist-Leninist totalizmlere kadar her türlü renkteki monokrasilere karşı cesur bir meydan okumaydı. İç politik ilişkilerde, petrol gelirlerinin geniş bir kısmının kamu hizmetlerine dönüştürülmesi (petrol mucizesinden koruyucu devletin doğması pek sorunlu olmamıştı) ve uluslararası planda kendine özgü ve uzlaşmaz bir bağlantısızlık, rahat bir model yaratmıştı. On yıl sonra bağımsızlıklarını kazandıklarında diğer Emirliklerin de kısmen taklit edecekleri bir model oldu bu...

Güneydoğu Asya'da ve Afrika'nın güneyinde daha önce kullandığı sömürgelikten çıkarma formülünü uygulayarak, Londra, 1968'de, Körfez'de koruması altında kalan son devletleri bir federasyon kurmaya cesaretlendiriyordu. 25-27 Şubat 1968 tarihleri arasında ilgili dokuz Emirliğin (Bahreyn, Katar, Abu Dabi, Dubai, Acman, Fuceyra, Resü'l Hayme, Şarce, Ümmü'l Kayvan) Şeyhleri Dubai'de toplanarak bir Arap Emirlikleri Federasyonu yaratmaya karar verdiler: "Bizlerin ve Emirliklerimiz halklarının, daha iyi bir yaşam, daha büyük bir istikrar ve daha iyi bir uluslararası konum elde etmeleri amacıyla, Emirlikler arasında bir birlik oluşturma iradesini dikkate alarak...". Anlaşma 17 maddeden oluşan bir "geçici Anayasa" şeklini alıyordu. "Ortaklaşa" bir devlet başkanlığı; Emirliklerin dokuz yöneticisinden (Şeyhler) oluşan bir "üst konsey" Federasyon işlerini denetleyecek, "federal bir konsey" kararlarını üst konseyin benimsemesi koşuluyla yürütme iktidarını kullanacaktı. Fakat üst konseyin birbirini izleyen toplantıları pek çok soru işareti ve dokuz

Emirlik arasında önemli ayrılıklar ortaya çıkardı. Federasyona kim başkanlık edecek, başkent neresi olacaktı? Bahreyn, Emirliklerin toplam nüfusunun yarısına sahip olmanın bilincinde olarak, sözcüleri aracılığıyla orantılı bir temsil ve tartışmalı bir seçim sisteminden yana olduğunu ifade etmişti. Abu Dabi Bahreyn'e altı sandalye bırakarak diğer Emirliklerin her biri için dört sandalye talep ediyor, diğerleri ise her bir federe varlık için eşit sayıda temsilci ile parlamenterlerin serbest seçim yerine Şeyhler tarafından seçilmesini istiyorlardı. Bu anlaşmazlıklar ve Şeyhler arasındaki geleneksel çekişmeler ilk anda Emirlikleri iki gruba böldü: Birisi Katar, Dubai ve Resü'l Hayme'den oluşan İran ve S. Arabistan etkisindeki grup, diğeri Bahreyn ve Abu Dabi'nin dış tehditlere karşı koyma ortak arzusundan ileri gelen ikinci grup. Fakat koalisyonların da günübirlik olduğu ortaya çıktı. 24 Ekim 1969'da Abu Dabi'deki İngiliz siyasi görevlisinin, bu Emirliğin Şeyhinin isteği üzerine görüşmelere katılması, tarafların pek çoğunca İngiltere'nin kabul edilemez bir müdahalesi olarak değerlendirildi. Üst Konseyi toplamak imkânsız hale geliyordu. 15 Ağustos 1971'de Bahreyn bağımsızlığını ilan ederek, İngiltere ile on yıllığına bir dostluk anlaşması imzalıyor ve 1 Eylül'de de Katar bu örneği izliyordu. Bu arada 18 Temmuz 1971'de Umman sahilindeki yedi Emirlikten altısı, daha sonra 1972 Şubat'ında yedinci Emirlik Resü'l Hayme'nin de katıldığı, Birleşik Arap Emirlikleri Devleti'ni oluşturdular.

19. yüzyılda Hindistan İmparatorluğu etki alanına dahil bulunan Umman, Körfez'deki diğer Emirliklerin aksine hiçbir zaman bir koruma rejimi altına girmemişti. Uluslararası sahneye çıkışı, bağımsızlığa geçiş açık akdine dayanarak değil, iç politik değişikliklerle olmuştur. Politik yapılanmaları son derece özgündür: Dinsel şef İmam ile siyasi şef Sultan arasında ikiye bölünen bir iktidarı düzenlerler. 1954'te Nasır Mısır'ının ve Arap Birliği'nin desteği ile İmam tarafından yönetilen bir ayaklanma gerçekleşiyor, fakat Sultan duruma hakim oluyordu. Bundan böyle yenileşmeye aşırı direnme gösterildi. 1970'e kadar iktidarda kalan Said bin Teymur'un tek kaygısı geleneklerin ko-

runmasını ve her türlü dış etkiyi engellemeyi sağlamak oldu. "600.000 Ummanlı için tarihin akışı durmuş olmalıydı. Sultan yeni evler yapılmasını, eskilerinin onarılmasını ve en önemlisi evlere tuvalet konulmasını yasaklıyordu. Bir kararname ile petrol fırınlarını mahkum ediyordu. Müzik yasaklanmıştı ve küçük ordusunun bando takımının olmadığından emin olmak için, bütün trampet ve borazanlar denize atılmıştı. Sultan'ın izni olmaksızın kimse otomobil sahibi olamazdı ve her an otomobil geri alınabilirdi. Sarayın yakınlarında hiç kimse gözlüklü olarak veya şemsiye ile dolaşamazdı, çünkü yüzü gizleyen bu araçlar, casuslar ve komplocular tarafından kullanılabilirdi.." 24 Temmuz 1970'te Said, petrol gelirlerini ülkenin modernizasyonu için harcama niyetini açıklayan oğlu tarafından tahttan indiriliyor ve 1971'de de "Körfez'in esrarengiz bekçisi Umman ve Maskat Sultanlığı", Birleşmiş Milletler'e giriyordu.

II. Kuveyt Irak Eyaleti mi?

Emirliklerin bağımsızlığı bir seri toprak taleplerini ortaya çıkarmış (sınır anlaşmazlıkları veya daha önemli egemenlik sorunları), hatta devletler arasında pek çok çatışma doğurmuştu. Bu çatışmalar öylesine çoktu ki, Arap Yarımadası'nda uzun süre, devamlı politik sınır kavramı bilinemedi. Çok eskiden beri su kaynakları ve otlaklar arıyarak devamlı göçeden Bedevi kabilelerin serbest dolaşımlarına köstek olur gibi, ülke topraklarının sınırlanması nasıl tasarlanabilirdi? Şeyhlerin politik otoriteleri belirli bir toprak varlığına değil, iktidar süren ailelerin prestij ve otoritelerindeki değişimlere göre yapılan veya bozulan kabile koalisyonlarıyla, kabilelerin bağlılıkları temeline dayanıyordu. Bu çatışmalar öylesine keskin olarak ortaya çıkıyordu ki, bundan böyle petrol arama konusu açgözlülüğü körüklüyordu.

Gerçekte, Kuveyt, 1922 yılında İngiltere ile komşu devletler arasında imzalanan Ügeyr anlaşması ile belirli sınırlarla bağımsızlığa ulaşan tek yarımada ülkesi olmuştu. Fakat topraklarının tamamı Irak tarafından bir talep

konusu yapılıyordu. Bağdat Hükümeti'nin Şefi General Kasım, 25 Haziran 1961'de, bağımsızlığın ilanından altı gün sonra Kuveyt halkına "ilerleme ve refah" dileğinde bulunarak, Kuveyt Şeyhini Irak'ın Basra iline bağlı bir ilçe olarak gördüğü Kuveyt'e Kaymakam atıyor ve Iraklı bir yönetici olarak görülen Kuveyt egemeni bu şekilde uyarılmış oluyordu: Eğer "ilçe" işlerini kötü olarak idare ederse, "ciddi olarak cezalandırılacaktı..". Belli bir nükte ile açıklanmış çok teorik bir ilhak. Osmanlı İmparatorluğu ve Kuveyt ilişkileri üzerine oturtulmuş bir talep: Kuveyt Prensliği, İmparatorluk döneminde, yerini daha sonra Irak Eyaletinin aldığı Mezopotamya Eyaletinin bir parçasıydı. Fakat niçin bu bahane gene eskiden Basra'ya bağlı olan Katar Emirliği ve Suudi Hasa'sına kadar uzatılmıyordu? Diğer taraftan Irak, devlet verasetini hatırlatıyordu, halbuki Türkiye, 1920'deki Sevres ve 1923'teki Lozan anlaşmaları ile Kuveyt üzerindeki tüm haklarından açıkça vazgeçmişti...

26 Haziran 1961'de Kuveyt Emiri, karşılık olarak "Kuveyt'in, egemenliği uluslararası anlamda tanınan bağımsız bir Arap devleti olduğunu" ve "Kuveyt halkı ve hükümetinin Kuveyt'in bağımsızlığını savunmaya kararlı olduklarını" söylüyordu. Bu davranış, Vahhabi rejimine karşı bir kampanya sürdürerek onu "gericilik, karşı-devrimcilik ve Arap davasına ihanet"le suçlayan Irak'la arasında bulunacak olan bir tampon devletin kaybolmasını pek arzulamıyan S. Arabistan (Riyad Hükümeti "Kuveyt'i olumsuz etkileyen her şeyin S. Arabistan'ı da olumsuz etkileyeceğini" açıklıyordu), Kürt sorunu ve sınır uyuşmazlığı nedeni ile Irak'la karşı karşıya olan İran ve Arap kamuoyunda ağır basan Nasır etkisi dolayısıyla tercihi çok önemli olan B. A. Emirlikleri tarafından desteklendi. Ayrıca Kuveyt İngiliz desteğini de sağlamıştı: 29 Haziran'da ilk İngiliz Kuvvetleri *Bulwark* uçak gemisinden indiler, fakat bu İngiliz girişimi, bu müdahalede "tüm Arap ulusu için bir tehdit" gören Kahire'de büyük bir tepkiye yolaçtı. Arap Birliği uzun süren gizli görüşmelerden sonra Fas tarafından hazırlanmış bir uzlaşmayı benimsedi: Kuveyt Birliğe üye olarak kabul edildi; Arap

devletleri, bağımsızlığını koruyabilmesi için Kuveyt'e yardım edecekler; Kuveyt, İngiliz Kuvvetlerinin mümkün olan en çabuk şekilde çekilmelerini isteyecek ve karşılığında Irak, Kuveyt üzerindeki taleplerinde güce başvurmayacaktı... 10 Eylül'de, 4.000 kişilik bir Arap caydırma gücü, İngiliz Birliğinin yerini alıyordu. Fakat, Kuveyt'te adlandırıldığı şekilde "1961 krizi" ancak 8 Şubat 1963'te General Kasım'ın devrilmesi ile çözümlendi: Yeni Irak rejimi resmen, bu arada Birleşmiş Milletler'e kabul edilmiş olan "Kuveyt'in tam bağımsızlığını ve egemenliğini" tanıyordu.

1961 krizinin konusu Kuveyt'in bağımsız bir varlık olup olmadığıydı. 1964'te iki devlet arasında sınırların belirlenmesi konusunda yeni bir uyuşmazlık ortaya çıktı. Körfez'deki kıta sahanlığının paylaşılması görüşmelerinde başarısızlık; Kuveyt'in Ravdatayn bölgesinin Irak tarafından işgali (Nisan 1967) ve normal diplomatik yollarla görüşerek bu bölgenin boşaltılması... Çatışma 20 Mart 1973'te El-Samita polis karakoluna Iraklı birliklerce saldırılmasıyla yeniden ortaya çıkıyordu. Mayıs ayından itibaren Arap Birliği genel sekreterinin tasarısıyla ve Irak devlet başkan yardımcısı Saddam Hüseyin'in 20 Mart saldırısını "hata" diye nitelemesiyle durum yatışıyordu. Bununla birlikte yeni Irak talepleri belirginleşiyor: Bağdat, Varba ve Bubyan adalarının veya derin sulara ulaşmasını sağlayacak 7-8 kilometrelik bir sahil şeridinin kendisine verilmesini istiyordu. Kuveyt Başbakanı bu istekleri reddederek, Irak'a kendilerinin de karşılığında Irak topraklarını kiralayacakları Varba adasının kiralanması teklifini yapıyor, fakat Kuveyt'in tam merkezinde yeralan Bubyan adası üzerinde her türlü tartışmayı reddediyordu.

Petrolle ilgili aşırı isteklerle keskinleşen başka toprak talepleri de sözkonusuydu: İran, 1957 yılında Bahreyn takımadaları üzerinde egemenliğini açıklıyor (Tahran Hükümeti sembolik olarak takımadaları ülke yönetim sistemine ondördüncü vilayet olarak dahil ediyordu) ve sonra Şubat 1970 'te bundan vazgeçiyordu. Bir ay sonra da bir BM soruşturma komisyonu, adalar halkının ege-

men bir devlet oluşturulmasını oybirliğiyle istediğini açıklıyordu. S. Arabistan topraklarını Bureimi (S. Arabistan, Umman Sultanlığı, Abu Dabi Emirliği sınırında bulunan, 1.985 km^2'lik bir alana yayılan, on bin kişinin yaşadığı dokuz köyden oluşan bir yerleşim bölgesi) vahasına yaymak istemişti: 1952'de Riyadlı otoriteler vahaya bir "yönetici" atayarak tartışmalı bölgeyi işgal ediyorlardı. Uluslararası hakemlik mahkemesi oluşturuluyor, fakat yargılama 1955 Eylül'ünde İngiliz üye Sir Reader Bullard'ın itirazı ile bozuluyordu. İngiliz üye, Suudi meslektaşı Yusuf Yasin'i sözkonusu ederek onun, tarafsız hakem rolü oynayacağına, davanın gidişini Suudi Arabistan lehine çevirmeye çalışan ve Hükümetini temsil eden bir tutum içinde olduğunu iddia ediyordu. 26 Ekim 1955'te İngilizlerle desteklenmiş Umman birlikleri vahayı geri alıyorlar ve 1963'te İngiliz ve Suudi çıkarlarının yeniden uyuşması Bureimi anlaşmazlığını unutturuyordu: 26 Eylül 1963'te Kuzey Yemen'deki hükümet darbesi ile de doğrulanan, Arabistan Yarımadası'nda Nasırcı bir patlamadan tasalanan Riyad Hükümeti, eğitimci ve silah sağlayan İngiltere'ye yaklaşarak, Kahire'nin Panarabizmi'ne karşı Suudi Panislamizm'ini koyuyordu.

Büyük toprak talepleri, küçük anlaşmazlıklar yağmurunu görünmez kılıyordu: Katar'la komşuları arasındaki sınırlar, Abu Dabi ile Katar arasında Hor el Udeyd üzerine tartışma, Umman sahili Emirlikleri arasında sınır tartışmaları, S. Arabistan'la Kuveyt arasında Karu ve Ümmü'l Maradin adaları üzerine anlaşmazlık ve 30 Kasım 1971'de, gelecekteki BAE üzerindeki İngiliz korumasının son gününde İran'ın asker çıkarmasıyla geçici olarak! çözümlenen Ebu Musa ve İki Tomb adacıkları sorunu...

III. Dofar ve Kürdistan

1. İki Silahlı Mücadele Odağı - İki silahlı mücadele odağı 1960'lı yıllarda Körfez bölgesinde istikrarı sarsıyordu: Irak'ın kuzeyinde Kürt başkaldırması ve Arap Yarımadası'nın güneyinde Dofar ayaklanması.

Sayıları 1-2 milyon arasında olan ve Birinci Dünya

Savaşı'ndan sonra özerk bir Kürdistan'ın kurulmasından yoksun edilen Irak Kürtleri, 14 Temmuz 1958'deki hükümet darbesini iyi karşıladılar; çünkü onlar da monarşinin baskıcı politikasının kurbanı idiler. 1946'dan beri SSCB'nde sürgünde olan liderleri, Mustafa Barzani, Irak'a geri dönerek ideolojik olarak iyice solda olan, Kürdistan'ın en önemli politik örgütü Kürt Demokratik Partisi (KDP)'nin başına geçti. Bundan böyle, şaşırtıcı bir düzenlilik içinde, Bağdat'taki merkezi iktidarla, daha doğrusu birbiri ardından gelen Iraklı yönetici ekiplerle Kürtler arasında, sanki her yeni hükümet Kürtlere karşı savaş başlatmadan önce kendi konumunu sağlamlaştırma gereğini duyarmış gibi, önce ateşkes veya uzlaşmalar, sonra da anlaşmazlıklar ardarda birbirini izledi.

1958-1959: General Kasım, Kürtlerin, "Kürdistan'ı paylaşan devletlerin Kürtler üzerinde polisiye baskılarını düzenlemeye yönelik bir aracı" olarak değerlendirdikleri Bağdat Paktı'nı gözden geçiriyordu. Kürt milisler, komünistlerle birlikte Musul'da Albay Şavaf'ın "Nasır yanlısı" ayaklanmasının bastırılmasına katılmışlardı. Fakat Kasım, KDP dahil çeşitli partilerin hareket özgürlüğünü kısıtlamaya girişiyordu... 1961-1962: Kürdistan'da bir ayaklanma hareketi patlak veriyor; Barzani Kürt tutukluların serbest bırakılmasını ve özerklik sözlerinin yerine getirilmesini istiyordu. Takviye edilmiş düzenli ordu dağlardaki Kürt istihkamlarına hücum ediyor, fakat "devrimci Kürt ordusu" önemli başarılar kazanarak İran'la sınır bölgesinin kontrolünü eline geçiriyordu.

9 Şubat 1963: General Kasım'ın devrilmesiyle, Kürtler General Abdül Salim Arif'in askeri cuntasına katılıyorlar; 11 Mart'ta, yeni rejim "Kürt halkının ulusal haklarını" tanıyor; 24 Nisan'da, KDP'nin bir memorandumu istenilen özerkliği tanımlıyordu (devlet niteliğinde Kürt kurumlarının yaratılması, bütün merkezi iktidar organlarında Kürtlerin orantılı olarak temsili, petrol gelirlerinin bir kısmının Kürdistan'a bırakılması). Kürtlerin geleneksel müttefiki, Komünist Partisi'ne ağır darbeler vurduktan sonra, Irak Hükümeti bir ültimatom ile (KDP'nin memorandumuna) yanıt vererek, Kürt milislere yirmi

dört saat içinde silahlarını bırakmalarını buyuruyor ve çarpışmalar artan bir şiddetle yeniden başlıyordu.

Kasım 1963: General Arif Baas Partisi'ni iktidardan uzaklaştırarak, Mısır'ınkini taklit eden bir anayasayı benimseyerek, "Arap Sosyalist Birliği"ni oluşturuyor ve bu arada Kürtlerle 10 Şubat 1964'te bir ateşkesle sonuçlanacak olan gizli görüşmeleri başlatıyordu. Fakat Irak'ın daha geniş bir Arap Birliği ile kaynaşması, göreceli ağırlıklarını azaltacağı için Kürtler tarafından düşmanca karşılanmıştı. Ayrıca "Nasır'dan esinlenen" anayasa Kürt özerkliği konusunda sessiz kalırken, 1964 Mayıs'ında, Irak-Mısır Birliğini kuran anlaşmalar KDP'ye danışılmadan sonuçlandırılıyordu. 11 Ekim 1964'te Barzani, Bağdat'a "Irak'taki Kürt halkının hakları üzerine yeni bir memorandum" yöneltiyor, görüşmeler dağılıyor ve Irak'ın kuzeyini yeni çarpışmalar kasıp kavuruyordu. 28 Şubat 1965'te Irak İçişleri Bakanı, Hükümeti'nin Kürtlere özerkliği vermeyi "kesinlikle reddettiğini" açıklıyor, 2 Nisan 1965'te Süleymaniye şehrinin bombardımanından sonra KDP konuyu BM'e sevketmeye çalışırken, özellikle, diğer taraftan gizli Irak Komünist Partisi ve iktidardan uzaklaştırılan Baas'ın Irak kanadı ile rejime karşı bir "ulusal cephe" oluşturmak için ilişkiye geçiyordu.

13 Nisan 1966'da bir uçak kazasında ölen Başkan Arif'in yerine kardeşi, General Abdül Rahman Arif geçti. Barış sözü vermekle birlikte 12 Mayıs 1966'da önemli bir saldırı başlatıyor ve Irak kuvvetlerinin Hadrin dağlarında önemli yenilgilere maruz kalması Başbakan Bazzaz'ı "geçmişin hataları"nı tanımaya ve Barzani ile 29 Haziran 1966'da yeni bir anlaşma imzalamaya sevkediyordu. Irak anayasası "Kürtlerin ulusal haklarını" tanıyacak; geniş bir ademi merkeziyetçilik düzenlenecek; Kürtçe Arap olmayan bölgelerde resmi dil olarak kabul edilecek; Kürtler devlet kurumlarında nüfuslarının önemine göre orantılı olarak temsil edileceklerdi. 22 Ağustos 1966'da Bazzaz'ın taahhütleri onun yerini alan Başbakan Talip tarafından yeniden ele alındı. Bu taahhütler hiçbir zaman uygulanmayacaktı!

17 Temmuz 1968'de hükümet darbesi ile yeniden ik-

tidara gelen Baas, 29 Haziran 1966'da yapılan anlaşmayı uygulayacağını belirtiyor ve yeni Devlet Başkanı Hasan el Bekir, Kürtlerin kültürel haklarını ele alan anlaşmanın bu maddesinin derhal yürürlüğe konmasına karar veriyordu. Fakat çarpışmalar 1969'un Mayıs ayından Aralık ayına kadar yeniden sürüyor, 11 Mart 1970 tarihinde merkezi hükümetle KDP temsilcileri arasında 15 maddeden oluşan bir anlaşma yapılıyordu: Bağdat, Kürtlerin ulusal haklarını tanıyor ve onlara Irak Cumhuriyeti çerçevesinde özerklik veriyordu; ayrıca Kürt bölgesinde bir toprak reformu ve gelişme planı uygulamaya konulacak, Kürtler merkezi iktidara katılacaklar ve bir Kürt, Cumhurbaşkanı yardımcılığına getirilecekti. Mart sonunda beş Kürt bakan hükümete girdi. 17 Temmuz'da Irak anayasası düzeltiliyor ve ilk defa olarak Irak'ta "Arap ve Kürt" olmak üzere iki ulusun varlığı anayasaca kabul ediliyordu. KDP'nin sekizinci kongresi partinin Genel Sekreteri, Muhammed Habib Kerim'i Cumhurbaşkanlığı yardımcılığına aday göstermeyi teklif ediyor, Irak'taki iç durumun yeniden bozulmasının ardından KDP Genel Sekreteri "İran'a fazla yakın" olduğu gerekçesiyle reddediliyordu. Mustafa Barzani'nin oğlu da bir suikast girişiminden kurtuluyordu. Bu arada Kürt nüfus, sistematik olarak petrol bölgelerinden atılıyor, üç yıl sonra, 1973 Haziran'ında zor durumda bulunan Barzani, *Washington Post* için (21 Haziran 1973) yaptığı bir söyleşide, ABD'nin İran veya İsrail üzerinden askeri yardım sağlaması koşulu ile Kerkük'teki petrol alanlarının işletmesini bir Amerikan şirketine vermeye hazır olduğunu açıklıyordu.

Umman Sultanlığının güneybatısında 65.000 km²'lik bir alana yayılan, 80.000 kişinin yaşadığı Dofar eyaletinde ayaklanma 1963'te kısa bir süre içinde Maksat rejimine karşı bir muhalefet hareketine dönüşen "Dofar Hayırseverlik Örgütü"nün kurulmasıyla başlar. M. R. Celili'ye göre ayaklanmanın üç aşaması şöyle ayırdedilebiliyordu:

- 1963-1967 yılları Mısır, Irak ve hatta, Bureimi sorunu nedeniyle Umman Sultanlığıyla anlaşmazlığı bulunan Suudi Arabistan tarafından desteklenen silahlı mücadelenin ilk yılları. 1963'ün bahar aylarında İngilizlere ve

Sultan'ın yakın çevresine karşı ilk saldırılardan sonra, 1964'te bir "Dofar Kurtuluş Cephesi" oluşturuluyor ve ilk kongresini 1965 Haziran'ında yapıyordu. Ortaya iki eğilim çıkmıştı: Birisi, cephenin eylemini Dofar eyaletine indirgeyerek, bu coğrafi alan içinde bağımsız bir devlet yaratma olanağı elde etmek isteyen Nasırcı eğilim; diğeri gerilla mücadelesini tüm Körfez Bölgesi'ne yaymayı hedefleyen Marksist-Leninist eğilim.

- En radikal çizgi, 1967'den itibaren ön plana geçiyordu: Bir taraftan, "altı gün savaşı"nda 1967 Haziran'ında Nasır'ın bozgunundan sonra Mısır yardımı duruyor, diğer taraftan Aden'de Güney Yemen Ulusal Kurtuluş Cephesi (GYUKC'nin Marksist-Leninist özelliğinin, Nasırcıların etkisindeki Kuzey Yemen ile her türlü birlik ihtimalini kaldıracağını düşünen İngilizler paradoksal olarak bu aşırı sol hareketi kolladılar) 1967'nin Kasım ayında iktidara geliyordu. Hamrin kongresi (Eylül 1968) Dofar Kurtuluş Cephesi'nin adının, "İşgal Altındaki Arap Körfezi Halk Kurtuluş Cephesi" olarak değiştirilmesini gerçekleştirdi. Hedef silahlı mücadelenin Körfez'deki tüm Emirliklere ve Umman Bölgesi'ne yayılması ve bu bölgelerin bir Halk Cumhuriyeti altında birleştirilmesi idi.

- 1970'te Sultan Kabus'un iktidarı alması, çatışmanın tüm verilerini değiştiriyordu: Eskimiş kuruluşların yenilenmesi ve devrimcilere af imkanı yeni gelişmelere yolaçıyordu. "Karşı ayaklanmanın" başarılı olarak örgütlenmesi, komşu ülkelere çağrı (S. Arabistan, BAE, İran ve Ürdün'de yanıt bulan) Güney Yemen sınırına çekilmeye zorlanan Halk Kurtuluş Cephesini ciddi yenilgilere uğratıyordu.

Kürdistan, Dofar: İki silahlı mücadele odağı, doğaları gereği taban tabana zıt iki meydan okuma. Kürt ayaklanması Körfez'in doğu ve kuzeyindeki büyük devletleri parçalayabilecek etnik gerginliğin habercisi olurken, Dofar ayaklanması tam tersine, birleştirici bir roloynamaya çalışarak, Arap Yarımadası'ndaki rejimler sorununu ortaya koyarak, buna birleşmiş bir iktidar yapısıyla yanıt veriyordu.

İki çatışmada da ortak bir aktör vardı: İran, KDP'ne gizli ve etkili (öylesine etkili ki, KDP yayınlarında İran

Kürdistanı sorununa artık değinilmiyordu) yardım sağlıyor ve Dofar'da 1973 Aralık ayından itibaren Cephe'nin isyancılarına karşı, bir birlik ile çarpışmalara katılarak fiziki olarak varlığını gösteriyordu. Böylece İngiliz "jandarma"nın yerini almak için Tahran'ın adaylığı belirginleşiyordu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İRAN "JANDARMA"SI

Ocak 1968: İşçi Partili Başbakan Harold Wilson "Avam Kamarası"nda "Süveyş'in doğusundaki" bölgelerden İngiliz askerlerinin çekileceğini açıklıyor ve bu karar İngiliz politik sınıfının dünya görüşünde gerçek bir devrimi ifade ediyordu. 1956'da Süveyş macerası, Muhafazakarların önemli bir çoğunluğunun imparatorluk nostaljilerini cisimleştirmişti. Muhalefette ise İşçi Partililer bu konudaki sorumlulukları rakipleri Muhafazakârlardan daha iyi yerine getirebileceklerinin ısrarla altını çiziyorlardı: Yeni uluslar, soğuk savaşa ABD kadar bulaşmamış bir eski metropolün yardımına ve varlığına daha fazla güvenirlerdi; İngiliz askeri koruması, bir hukuk devletinin gelişmesinin en önemli güvencesi olurdu... 1964'te, Harold Wilson muhalefet başkanı iken, "Süveyş'in doğusunda yerleştirilmiş bin asker dünya barışına Almanya'ya yerleştirilmiş bin askerden daha fazla katkıda bulunur" dememiş miydi? Sömürgelerle ilgili konularda İşçi Partisi'nin sözcüsü M. Bottomley, "Araplar İngiliz varlığına değil sadece Muhafazakarlarınkine karşıdır" dememiş miydi?

İktidara gelmesinden itibaren Harold Wilson, İngiltere'nin dünyadaki rolünü göklere çıkararak, 10 Haziran 1965'te ülkesinin sınırlarının Himalayalar'a kadar uzandığını belirtecek kadar ileri gidiyordu. İngiltere'nin uluslararası etkinliği ona yerel savaşları sona erdirmek, barışın korunması için BM mekanizmalarını güçlendirmek olanağı vermeliydi; nükleer silah kullanımı uluslararası bir polis gücü çerçevesinde düşünülmeli veya Çin'i Hindistan'a karşı durdurmak için dikkate alınmalıydı... Karışıklıktan bağışık olmayan cömert bir düşünce: Varolan rejimleri kurtarmaktan mı, yerel savaşları izole etmekten mi, uluslararası bir hukuk düzenini gerçekleştirmekten mi sözediliyordu? Düşünülen müdahaleler bireysel çapta

mı olacak, yoksa İngiltere'nin ittifakları, hatta Commonwealth çerçevesinde topluca mı, yoksa dünya örgütü aracılığıyla mı olacaktı? Bu rollerden bazıları çelişkiliydi ve herbiri farklı yollar gerektiriyordu. Öncelikle Wilson Hükümeti'nin düşüncesi, İngiltere'nin bağımsız konumunu koruması ve hatta Süveyş'in doğusunda eylem kapasitesini güçlendirmesini hedeflemek oluyordu. Gerçekte, İngiltere, uluslararası topluluğun ikili kutuplaşmasını hiçbir şekilde önleyemezdi: İngiltere'nin sınırlı olanaklarla Süveyş'in doğusundaki varlığı, onu Washington'a daha bağımlı kılıyordu. Ve ardından düşkırıklıkları çıkageldi: 1965 Eylül'ünde M. Wilson'un Hindistan-Pakistan çatışması üzerine görüşleri Hintlilerin tepkisini çekiyor ve 1966 Ocak ayında SSCB Taşkent'te Hindistan ve Pakistan arasında arabulucu rolünü oynuyordu. Ve ekonomik durumun kötüleşmesi, ödemeler dengesinin bozulması, aşırı pahalı bir silahlı gücün sonunu getiriyordu.

1968 Ocak ayında Muhafazakâr muhalefet, Süveyş'in doğusundan çekilmeyi "teslim olma ve terketme politikası" olarak niteliyordu. 1970'te yeniden iktidara geldiğinde, Muhafazakar Parti, İşçi Partisi Hükümeti'nin kararını değiştirmeye çalıştı: Yeni Dışişleri Sekreteri Alec Douglas-Home, İran'dan Arap Emirliklerine kadar bölge yöneticilerinin görüşlerini almaya yönelik bir Körfez turuna çıktı: İngiltere'nin bölgedeki varlığını koruması için gerekli nedenler (ve mali yardım) kendisine sağlanacak mıydı? Heyhat! "Büyükler", İran, Irak ve S. Arabistan, İngiltere nezdinde, geri çekilme sözünün önceden belirtilen zaman içinde tamamlanması konusunda ısrar ediyorlar ve Kuveyt'te aynı tavrı benimsiyordu. Tereddütlü olan Emirlikler içinde, sadece Dubai, belirlenen son tarih (1971) ötesinde İngiliz varlığının uzatılmasından yana olduğunu açıklamaya hazır olduğunu söylüyordu.

I. Şah'ın Körfez Güvenliği Planı

Körfez'in "korumacısı" rolünde İngiltere'nin mirasçısı kim olacaktı? Böyle bir rol devrine ihtiyaç var mıydı? Doldurulması gereken bir boşluk var mıydı? Vietnam bata-

ğından sonra hâlâ eziklik yaşayan ABD, İngiliz İmparatorluğu'nun mirasçısı olarak ortaya çıkmak istemiyor, ancak yerel rejimlerin sağlamlaştırılması, askeri kapasitelerinin güçlendirilmesi ve devrimci odakların ortadan kaldırılması esaslarına dayalı bölgesel bir sistemin geliştirilmesini tercih ettiğini belirtiyordu. Bu görüş, sağlam rejimler kurulmasının ve petrole dayalı "korumacı devletlerin" iyiliklerinin, yıkıcılığa karşı en iyi güvence olduğuna inanmış olan Arap devletlerinin görüşleri ile uyuşuyordu. Fakat belli bir süre İran'ın bölgesel ihtiraslarının tırmanışına katlanmaları gerekti.

Karışmış, bölünmüş ve zayıf bir Arap yakasına, Sovyetler'e yakın bir Irak'a karşı, Bölge'nin güvenliğini ve istikrarını sağlama görevini kim İran'dan daha iyi üstlenebilirdi? İran sadece Körfez'deki deniz taşımacılığının kurtuluşunu sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda Ummanlı gerillaların toptan meydan okumalarıyla sıkıntıda bulunan Arap rejimlerinin hayatta kalmasını da sağlayacaktı. 1971'de, sırasıyla Şarce Emirliği'nin ve Resü'l Hayme'nin egemenliklerinde bulunan üç Ebu-Musa ile iki Tomb adalarının işgali ile Şah'ın tezi bu şekilde uygulanmaya başlandı. Bu, o zamanlar Arap kıyısı basınının korktuğu gibi, batı sahilinin ilhakının başlangıcı değil, Arap rejimlerinin haberdar edilmesinden sonra, hatta belki de onaylarının alınmasıyla girişilen bir yıldırma ve gösteriş eylemiydi. Tahran'ın Körfez'in bekçiliği rolüne soyunma ihtirasını gösteren ve eşanlı olarak gelişen, Irak'la olan sınırında tırmanma ve Dofar ayaklanmasına müdahale, tam anlamıyla yayılmacılık, klasik bir toprak "açlığı"ndan ayırt edilemeyecek iki eylemdi.

1973 Aralığı'ndan 1974 Martı'na kadar, zırhlıların ve topçu kuvvetlerin müdahalesiyle, Irak ve İran birlikleri arasında Badra, Diala ve Robayana sınır bölgelerinde pek çok çatışma meydana geldi. BM Güvenlik Konseyi, Şubat'tan itibaren duruma el koyuyor, Rabat'taki Arap Zirvesi 1974 Ekim ayında aracılık teklif ediyordu. Bu arada, Ağustos ayında Kuzistan'da yeni olaylar patlak vermişti. Bütün bunların ötesinde Molla Barzani'nin Demokratik Partisi'ne, 1975 kışındaki Irak saldırısını durdurmasını

sağlayan anti-tank misiller ve ağır top parçaları temin ederek, Kürt ayaklanmasına askeri yardımını geliştiriyordu. İran Kuvvetlerinin Dofar'a müdahalesi kesin sonuç yarattı: 1974 yılı boyunca İranlılar, kontrolü, Halk Kurtuluş Cephesi ayaklanmacılarının etkin olduğu bölgeleri bölmeyi sağlayan Salala-Tamrit stratejik "kırmızı hattını" kurtarıp, "Damavand" savunma hattını güçlendirdiler. 1975 yılının başında Dofarlı gerillalar İran saldırılarının ciddi tehdidi altında bulunuyorlardı. Buna karşılık Tahran'ın eylemi, Emirlikler, özellikle de Kuveyt basını tarafından hegemonyacı bir davranış olarak nitelendirilerek şiddetle eleştiriliyor ve bu eylemle, Irak ile olan sınır gerginliği arasında bir bağ kurularak "Şah'ın birlikleri bölgenin kuzeyinde ve güneyinde Araplara karşı birbiri ile uyumlu bir saldırı gerçekleştirmekle meşgul" deniliyordu. Şah ise ısrarla Umman'daki Sultan Kabus'un "acil çağrı"sını ve Körfez girişinin korunmasının gerekliliğini ileri sürerek: "Ne zaman bir rejim bize tehlikede bulunduğunu söylüyorsa ve bu tehlikeyi oluşturanlarca tehdit ediliyorsa, onun isteği üzerine, özellikle de bu rejim İran Körfezi'nin girişinde konumlanmışsa, ona derhal yardıma hazırız" ve bilinmeli ki "Körfez suları bizim şah damarımız, Hürmüz Boğazı da bizim güç ve yaşam yolumuzdur ve onun kullanımının kontrolü bizim için yaşamsaldır" diyordu.

Bu belirsiz askeri ve politik konjonktür içinde, Körfez'in güvenliği üzerine tartışmalar derinleşiyordu. 1974'ün Mart ayında Şah, bölge için açıkça "Bağdat'taki iktidardaki rejime" karşı yöneltilmiş bir güvenlik sistemi öneriyor ve o ana kadar buna sadece Umman Sultanlığı'nın olumlu yanıt verdiğini belirtiyordu. Irak buna karşılık "giderek berraklaşan amaçlara karşı, Körfez'in Arap niteliğini korumanın sözkonusu olduğunu" belirtiyor ve Kasım 1974'te Irak gemileri Körfez'in belli başlı limanlarında bayraklarını gösterirken, Bağdat "bütün yayılmacı ve emperyalist amaçlara karşı bir Arap deniz askeri gücünün oluşturulması gerektiğini" öne sürüyordu. 5 Aralık 1974'te Suudi Arabistan kralı Faysal, Dammam'da Petrokimya ve Teknoloji Fakültesi'ni açarken, çeşitli Emirlik-

lerin ve Irak'ın hükümet temsilcileri hazır bulunuyorlardı. Vahhabi Krallığının Savunma Bakanı dış politika ile ilgili önemli bir konuşma-program sunarak, İran ile Arap devletlerinin konumları arasında güç bir sentez kurmayı deniyor ve: "Körfez ülkelerinin güvenliğini korumanın hiçbir kuvvete düşmediğini düşünüyoruz. Bu, Körfez'in insanlarının ve yurttaşlarının görevidir. İngiliz sömürgecilik dönemi sona ermiştir ve Körfez'de doldurulacak hiçbir boşluk olmadığını ve bir komşu ülke tarafından Körfez'in Arap bölümüne yönelik bir saldırı tehdidi olmadığını düşünüyoruz. Daha açıkçası, İran'ın Arap topraklarına saldırı amacı olduğu söyleniyor, bu doğru değildir, İran Müslüman ve dost bir ülkedir..." diyordu.

Bölgenin tüm devletlerine yönelik bu açılma politikasına, Şah, 1974 yılı sonunda, varolan anlayışlar arasında, aynı şekilde bir sentez isteği ile yanıt veriyordu: "Tüm bölge ülkeleri arasında genel bir anlaşma" çağrısını yenilerken, potansiyel bir düşmanı olduğundan artık bahsetmiyor ve hatta Körfez'de barışı korumak için İran'la işbirliği yapabilecek bir birleşik Arap gücü kurulmasını da kabul ediyordu. Ancak bazı teknik güçlüklere değindiği de bir gerçekti: "Askeri teçhizat ve alışkanlıkların özellikleri farklıydı; Irak silahlarını Sovyetler'den, Suudi Arabistan ABD'den ve Fransa'dan, Kuveyt ise İngiltere'den ve Fransa'dan satın alıyor, politik rejimlerin ve strateji anlayışlarının farklılığı da bunlara ekleniyordu". Burada üstü kapalı olarak da olsa, İran Şahı'nın bölgesel bir savunma paktı, İran etrafında bütünleşmiş bir örgütlenmeye yönelik tercihi hissediliyordu. Fakat 1976 Kasım'ında, Maskat'ta toplanan Körfez Dışişleri Bakanları konferansı hiçbir somut sonuca varmıyordu. Şah tarafından teklif edilen bölgesel güvenliğin kurumlaştırılması ve ittifak anlaşmasına karşılık, Arap temsilcilerin çoğunluğu "işlevsel" bir yakınlaşmaya, günün birinde güvenlik sorunlarına ulaşmayı sağlayacak teknik ilişkilerin geliştirilmesini tercih ediyorlardı.

"Petrol kartının yeni dağıtımı" Körfez'de kıyısı olan ülkelerin ilişkilerini hedefliyordu. Bu ülkeler bundan böyle Üçüncü Dünya'nın tümünün ortak cephesinin en ön

hattında değil miydiler? Petrol krizi, dünyadaki yeni "orta sınıfı" (önemli hammadde üreticileri ve rekabete dayalı endüstriyel sektöre sahip genç devletler) tamamıyla yoksul "Dördüncü Dünya"dan ayıran uçurumu daha da derinleştirmiş, Güney devletlerinin tamamına gerçek bir güçlülük duygusu vermişti.

1975'ten itibaren Körfez'de, devletler arasındaki ilişkilerin normalleşmesi, devrimci odakların söndürülmesi ile paralel olarak gidiyordu. Sovyetler'in Güney Yemen'e ve ayaklanmacılara Sam-7 misilleri sağlamalarına, Libya'nın mali desteğine ve Kübalı danışmanların Aden'e gönderilmelerine rağmen, İran'ın "barış getirme" çabası devam ediyordu. 11 Aralık 1975'te Umman Kuvvetlerinin bir sözcüsü, zaferin hemen hemen kazanıldığını açıklıyor, Kasım 1976'da Sultan Kabus, Dofar ayaklanmasının bastırıldığını bildiriyor, 1977'de de İran, Kuvvetlerinin büyük bir kısmını çekmeye karar veriyordu.

İran, Mısır'ın, Cezayir'in, Ürdün'ün, Fransa'nın pek çok girişiminden sonra, Irak'la 6 Mart 1975'te anlaşmaya varıyordu: Sınır çatışması sona eriyor, Şattülarab sorunu İran lehine çözümleniyor, buna karşılık Şah, her türlü yıkıcı sızmayı önlemeye, böylelikle Kürt ayaklanmasına yardımını kesmeye söz veriyordu. Kürt istihkamı çöküyor, 12 Mart'tan itibaren Irak Kuvvetleri Kürtlere karşı saldırıya geçiyorlar, 3 Nisan'da Salata kasabasına, ayaklanmacı güçlerin genel karargahına giriyorlardı.

1975 Haziran'ından itibaren İran değişen konjonktür içinde, bölgesel güvenlik projesini, çekirdeğini İran, Irak ve Suudi Arabistan'ın oluşturacağı projeyi ortaya atıyordu. Bu acaba İran'ın ihtiraslarının sonu mu yoksa bir strateji değişikliği miydi? 1979'daki *krach* (borsa krizi)'ta, bir kurgu-politika yazarı olan Paul Erdman, İran Şahı'nı, nükleer silah desteğiyle Körfez'in fethine giderken anlatıyordu: "Hürremşehir'deki kumanda merkezinde, öğleden sonranın geri kalan kısmı, günün bilançosunu yapmakla, kuvvetleri toplamak ve tüm duvarı kaplayan büyük bir harita üzerinde gelecek günün operasyonlarını hazırlamakla geçirildi. Şah ve yardımcıları hedeflerini ve bunları gerçekleştirme araçlarını titizlikle kontrol ettiler: Ku-

veyt, Bahreyn, Katar, Abu Dabi, Dubai, Umman.. Her şey tamamdı. Akşam saat sekizde hazırlıklar sona ermişti". "Dört gün savaşı" 19 Mart 1979'da başladı, "Şah'ın müneccimleri seçilen tarihi onaylamışlardı"...

ÜÇÜNCÜ KISIM

ÜÇÜNCÜ DÜNYA'NIN ÇATIŞMALARININ DEPREM MERKEZİ Mİ?

BİRİNCİ BÖLÜM

KÖRFEZ ÜZERİNDE ŞOK DALGALARI

Körfez'deki Arap Emirlikleri (Suudi Arabistan'ı da Emirliklere dahil edersek Arap Monarşileri diyebiliriz), İran Devrimi, Afganistan'a Sovyet müdahalesi ve İran-Irak Savaşı ile beraber geliştirilen kıyametsel öngörüler dikkate alındığında adeta mucize kabilinden kurtulmuş görünüyorlardı. 1979 Ağustos'unda Mekke'deki büyük caminin işgali gibi, akla sığmayacak bazı olaylar bir "iç kopuş", engellenemeyecek bir yayılma, katı bir "domino yasası"nın belirtileri olarak yorumlandıysa da, hanedanlar sonuçta ayakta kaldılar: Yeni beş yıllık planı ile S. Arabistan'dan, kendini Hürmüz Boğazı'nın doğal bekçisi ilan eden Umman'a, uzlaşmaz bir ulusal bağımsızlık politikasının öncüsü Kuveyt'e kadar.

Buna rağmen Körfez ülkeleri üç şok dalgasına maruz kaldılar:

- Çifte öneme sahip İran Devrimi: Bir taraftan, Şah rejimi ile "bölgesel jandarma" olan, hiç de kibirsiz olmaksızın, bölgenin en etkin gücü olma mertebesine çıkmayı deneyen bir İran'ın çökmesiyle uluslararası planda bir kilit yokoluyordu. Diğer taraftan, Körfez rejimlerinin bütününe toptan bir meydan okumanın ortaya çıkması ve geçmiş son on yılların sömürgecilik karşıtı mücadelesinin ve milliyetçiliğin yerine, İslam'ın bir politik silah olarak kullanılması. Şüphesiz İran Devrimi komşu ülkelerle kıyaslanamayacak özgün faktörlerin bir sonucuydu: İran'da

teknik ve kültürel modernleşme öylesine yeni ve öylesine hızlı bir ritmle gerçekleştirilmişti ki, batı aşısı kolaylıkla geri atılabilirdi. Kurulu iktidara karşı çıkma, İran'da çoğunluğu oluşturan Şiizm'in "başkaldırıcı özelliği nedeniyle sosyolojik ve öğretisel olarak daha kolaydı. Fakat İran "mesajının" yayılmasının önündeki nesnel engeller, gelişmeleri gecikmiş ve çoğunluğu Şii olan komşu devletler için geçersiz oluyorlardı.

- Afganistan'a Sovyet müdahalesi: SSCB'nin, sınırlarının Körfez'e uzaklığı 500 km'den daha az olan bir ülkedeki görkemli askeri varlığı, burayı iki süper gücün sürtüşmesinde ayrıcalıklı bir bölgeye dönüştürmeye katkıda bulunmuştu. Ocak 1980'de ilan edilen ve bölge ülkelerinden birinin bir saldırıya uğraması veya bir dış güç tarafından tehdit edilmesi durumunda ABD'nin kuvvete başvurmasını öngören Carter doktrini, 1947'de aynı prensipleri Türkiye ve Yunanistan lehine ortaya atan Truman doktrini ile karşılaştırılıyordu (Bu doktrin ABD'nin ilk soğuk savaşa girişini ifade ettiğinden anlamlı bir karşılaştırmaydı). Aynı şekilde Körfez'in güneyinde Güney Yemen'in bir SSCB öncü karakoluna dönüştürülmesi, Umman'da ABD yararına paralel bir tepkinin ortaya çıkmasına sebep olmuştu.

- İran-Irak Savaşı: Irak, hem Şah rejiminin toprak tecavüzünden, hem de İran olaylarının yolaçtığı, Iraklı Sünnilerin politik hegemonyasına karşı nesnel tehditler yüzünden kuvvete başvurmaya itilmişti. Her yerel çatışmanın ancak Büyükler'in itmesiyle ortaya çıkabileceğini ileri süren aşırı basitçi tezin taraftarlarına ikili yalanlama sözkonusuydu: İran-Irak Savaşı her türlü Sovyet tehdidi dışında Körfez'in iç hassasiyetini ortaya koydu ve Körfez'deki ve Hint Okyanusu'ndaki batı deniz askeri varlığı caydırıcı bir roloynadı ve çatışmanın sınırlandırılmasını sağladı.

Politik çevrelenmenin bu toptan değişimine karşı Körfez Monarşileri temkinlilikle davrandılar; kendi güvenliklerini sağlamanın yollarını kendi bünyelerinde aradılar. İç istikrarsızlık risklerine karşı, "iç cephe ve ulusal birliği" ileri sürerek, dış tehditlere karşı da, kendi

bölgesel ittifaklarını, Körfez İşbirliği Konseyi'ni kurarak yanıt verdiler.

I. İran İslam Devrimi'nden, İran-Irak Savaşı'na

1978-1979 yıllarında İran'ı ayağa kaldıran ve sonra Şah rejimini deviren İslam Devrimi çağımızda eşine rastlanmayan özellikler taşıyordu. Bir taraftan gerçek bir devrim sözkonusuydu: Yaygınlığı, süresi ve gücü ile bir devlet iktidarını sarsıp sonra da dağıtan halk gösterileri vardı; yoksa Yakındoğuda ve hatta Aşağısahrada oldukça sık rastlanan ve kendini devrimci ilan eden askeri hükümet darbelerinden biri veya Cezayir'den Latin Amerika'ya kadar olduğu gibi genellikle politik olarak yeterince hazırlanmamış bir halkı peşlerinden sürükleyeceklerini düşünerek, silahlı grupların giriştikleri eylemler değildi. Diğer taraftan, İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden itibaren Üçüncü Dünya'nın yaşamını yönlendiren ağırlıklı olarak anti-sömürgeci ve milliyetçi (Yakındoğu için Arap milliyetçiliği ve Pan-Arabizm) olan harekete geçirici ideolojiler ve itici mitosların yerine ilk kez olarak İslam'ın politik anlamda kullanılışı ortaya çıkıyordu.

İran'daki devrimin, Körfez'deki Emirliklerin durumuna iki etkisi oldu: İran artık bölgesel potansiyel "jandarma" değildi ve radikal İslamcı bir politik yayılma riski ortaya çıkıyordu.

"Bölgesel Jandarma" olarak İran'ın çöküşü tamamlandı: İran ordusu teknolojik, sosyolojik ve örgütsel zayıflıklarının ciddiliği nedeniyle parçalandı. Devlet aygıtının bütünü gibi, devrimci hareketin koçbaşı darbeleriyle ufalandı. 1979'un başında, firarlar ona mevcudunun yarısından çoğunu kaybettirmişti. Generallerinden pek çoğu öldürülmüş veya mahkum edilmişti. Şüphesiz Ordu, tüm İran toplumu gibi, Şahlık rejimi altında subayların tümünü bağlantısız bir bireyler topluluğu olarak, onları küçük parçalara indirgeyen bir polis denetiminin, fakat aynı zamanda en basit operasyonlar için bile Amerikalı danışmanlara aşırı bağımlılık doğuran son derece gelişmiş teçhizatının ve aynı zamanda belirli bir moral bozukluğu-

nun kurbanı olmuştu. Pierre Derriennic'e göre "1978'de Şah, donanım olarak basit teçhizata sahip ancak, 1970'te Kral Hüseyin'inki gibi tereddütsüz günler boyunca kendi başkentini bombalayabilecek nitelikte bir orduya ihtiyaç duyuyordu".

Oysa İran "bölge jandarmalığı" rolü çerçevesinde sadece bir tek müdahale gerçekleştirmiş: Dofar ayaklanmasına karşı. Ve görünüşe göre nöbeti Mısır devralmıştı. "İran jandarmasının" yokolması Körfez ülkelerini Batı ülkeleri ile doğrudan ilişkilerini güçlendirmeye sürükledi.

Ve geriye kalan önemli konu: Bölgede politik yayılmacılık riski. Daha önce altı çizildiği gibi, İran Devrimi şüphesiz komşu ülkelerle kıyaslanamayacak özgün faktörlerden ortaya çıkmıştı. Teknolojik ve kültürel Batılılaşmanın daha eski ve daha köklü olduğu Türkiye, Mısır ve Suriye'nin aksine İran'da teknolojik ve kültürel modernleşme öylesine yeni, öylesine süratli bir ritmle yürütülmüştü ki, Batı aşısı o derece kolaylıkla geri atılabilirdi. Kurulu iktidara karşı çıkma sosyolojik ve öğretisel olarak, çoğunluğu oluşturan Şiiliğin "başkaldırıcı" niteliğinden ötürü İran'da oldukça kolayken, buna karşılık politik olarak daha uzlaşmacı olan "Sünnilik" (Türkiye'de ve Arap ülkelerinin çoğunda ağır basmakta olan) derhal bir baraj oluşturdu: 1979'da Hac döneminden itibaren İranlı hacılarla, büyük bir olasılıkla Suudi otoritelerin de desteklediği Sünni kitle arasında pek çok sürtüşme gerçekleşmişti. Bölgedeki rejimlerin bütününe karşı tam bir meydan okuma sözkonusuydu ve İran "mesajının" yayılmasının önündeki nesnel engeller, Bahreyn ve Irak gibi Şii çoğunluğun bulunduğu ülkelerde siliniyorlardı; özellikle bu sonuncusunda modernleşmenin İran'daki gibi oldukça geç ortaya çıkması onu daha duyarlı yapıyordu. Irak Sünnilerinin politik hegemonyasına yönelik tehdit, Şahlık rejiminin Irak topraklarına tecavüzden doğan yoksunluk duygularını olduğu kadar, Irak'ın İran'a karşı kuvvete başvurmasını da açıklamaktadır...

22 Eylül 1980'de "Devrim Komuta Konseyi", Irak Devleti'nin ve Baas Partisi'nin en üst makamı, orduya "İran askeri hedeflerine caydırıcı darbeleri vurma" emrini

veriyordu. Son aylarda sınır olayları ve tecavüzleri birbirini izlemişti. Topçu bombardımanı, 4 Eylül'de Irak şehirleri Hanakin ve Mendeli'nin "İran tarafından zorbalıkla ele geçirilmiş" Zayn el Kaus bölgesinden bomb alanmasıyla büyük bir şiddete ulaşmıştı. Irak Devlet Başkanı çatışmanın başlangıcına bu tarihi esas alıyor, Bağdat aynı zamanda, El Mustansiriye Üniversitesi'nde I Nisan 1980'de meydana gelen bir suikastı da İran telkinine bağlıyordu. 17 Eylül'de Irak Hükümeti, 6 Mart 1975 tarihli, belli bir dönem için Tahran'la barışmasını simgeleyen, Şattülarab'ın paylaşımı üzerine Cezayir anlaşmasını bozduğunu açıklıyordu.

Tutkulu bir ortam gelişiyordu: Devlet Başkanı Saddam, Bağdat basını tarafından Selahaddin'le karşılaştırılarak, İran'la savaşta, 633 yılında Müslüman savaşçıların İran'lı Sasanileri yendiği Kadiziye savaşına benzetiliyordu. Tahran'da ise Ayetullah Humeyni'nin sözcüsü, "şeytani" bir saldırıyı bildiriyordu. Başlayan bu toplu çatışmaya karşılık, Güvenlik Konseyi'nin, Norveç ve Meksika'nın inisiyatifleriyle, taraflardan kuvvete başvurmaktan sakınmaları ve sorunlarını barışçı yoldan çözümlemeleri çağrısı, dönemin BM Genel Sekreteri Kurt Waldheim'ın derhal harekete geçmesi, gelecekte İsveç Başbakanı olacak olan Olof Palme'nin, dünya örgütünün "özel temsilcisi" olarak görevlendirilmesi gibi sonuç vermeyen aracılık girişimleri birbirini izledi... Bir süre sonra da Bağlantısızlık Hareketi'nin ve İslam Konferansı'nın arabulma girişimleri...

Irak'ın nedenleri resmi bazı taleplerden, ifade edilmeyen ihtiras ve kuşkulara, yani çok eski bir sınır uyuşmazlığının yeniden canlandırılmasından, Irak topraklarında Humeyni yanlısı bir yıkıcı hareketi önleme isteğine ve "bölgesel bir güç olma, Körfez'in yeni güçlü devleti olma yolunda" Irak'ın gücünü artırması arzusuna kadar gidiyordu.

Uyuşmazlığın merkezinde ise Dicle ile Fırat'ın birleşmesiyle oluşan Şattülarab'ın hukuki durumu bulunuyordu. Irak'a göre bu nehir tamamen ulusal ve Araptı. Irak egemenliği Şattülarab'ın bütününe uygulanmalı, İran'la

sınır nehirin doğu kıyısını izlemeli idi. İran'a göre ise, uluslararası bir nehir olan Şattülarab üzerinde egemenlik paylaşılmalı idi ve sınır da nehrin ortası olarak saptanmalıydı. Gerçekten de, eğer henüz tamamen yokolmadıysa da "kıyıda sınır" sistemi bugün daha az uygulanmakta ve Paul Tavernier'nin deyimiyle bir cins "hukuki fosil" oluşturmaktaydı ve korunması BM Şartı'nın egemenlik eşitliği prensibi ile güçlükle bağdaşacak olan bir sistemdi. Nehir sınırının yeniden gözden geçirilmesi mücadelesinde İran daha önceki konvansiyonlarda ve tutanaklarda tarafların bazı tereddütlerine dayanıyordu: 1914'te sınır komisyonu Muhammere bölgesinde sınırı orta çizgide (*medium filum aquae*) belirliyor; 1937 anlaşması Abadan'ın karşısındaki yedi kilometre için sınırı "thalweg" prensibi ile saptıyordu. İran Hükümeti Hüsrevabad şehrine göre daha aşağıda olan limanının durumunu bir saçmalık olarak gösteriyordu: Şehir İran'a ait, fakat liman tesisleri Irak topraklarında imiş gibi kabul ediliyordu.

Bu hukuki oyunun etrafında, politik güçlerin ilişkisi ve onlardaki derin değişiklikler sözkonusuydu. Şattülarab üzerindeki sınır 19. yüzyılda, İran, Osmanlı İmparatorluğu'na göre daha güçsüzken çizilmişti. 19. yüzyılda bölgesel hegemonyanın peşinde koşan İran İmparatorluğu bu önemli su yolunda dolaşım özgürlüğünün Iraklı komşusunun keyfine bağlı olması durumunu güçlükle hazmediyordu... Anlaşmazlık, her iki devlet Bağdat Paktı bünyesinde müttefik olsalar da gizliden gizliye sürüyor ve Tahran Batı'yı, Bağdat da Sovyetler Birliği'ni seçtiğinde daha da keskin bir hal alıyordu. 1975 Cezayir anlaşması bölgesel güç ilişkilerindeki değişikliği yansıtıyordu: Sınır İran'ın isteğine bağlı olarak thalweg yöntemine göre belirlenmişti ve thalweg'in bir tanımını da içeriyordu: "Nehrin su seviyesinin en düşük olduğu anda gemilerin yüzebileceği ana geçidin orta çizgisi".

Beş yıl sonra, Bağdat'a göre, iki komşu ülke arasında güçler ilişkisi bir kez daha değişmiş görünüyordu: İran'da varsayılan askeri boşluk, Irak için Cezayir anlaşmasını, aşırı gerginlik ortamında Bağdat rejiminin Kürt ayaklanmasına İran yardımının durdurulmasını sağlamak için

adeta zorla kabul ettiği bu "aslan payına dayanan sözleşmeyi", yeniden gündeme getirme isteğini artırıyordu.

Irak, başlangıçta, kanlı bir arınma ile budanmış, çabuk bir çöküşe mahkum İslami rejime ait İran ordusuna karşı bir yıldırım savaşının başarısına inanmıştı. Fakat ilk haftaların yoğun askeri etkinliği giderek bir siper savaşına dönüşüyordu. 1980'in Kasım ayının sonundan itibaren değişik cepheler bir çeşit yeni "Dama yolu" gibi kalıcılaştı...

Bu eski tip savaş, her iki ordunun da sahip olduğu en modern teçhizatı etkinlik dışı bırakmıştı: Hava savunmasının etkisizliği, hava saldırılarının enderliği, havadan havaya, yerden havaya, yerden yere misillerin ve tanklarla otomatik atış gibi son derece gelişmiş savaş yöntemlerinin kullanılmaması gibi... Sonuçta Üçüncü Dünya'nın, göründüğü kadarıyla süper büyükler tarafından etkilenmemiş bu gerçek çatışmasının önüne önemli bir sorun konmuştu: Son derece gelişmiş silahları sağlayanlar aynı anda bu sözkonusu silahları kullanma öğretisini de vermiyorlardı; planlama yapılarının ve operasyonların eşgüdümünün yokluğu, modern silahları koruma yöntemlerinin yokluğu veya zavallılığı, silahlı kuvvetlerin ve bölgedeki askeri donanımlarının düzenli bilançolarının kağıt üzerinde doğurabileceği boş hayalleri yokediyordu.

Tam bir Üçüncü Dünya Çatışması: Bu ne şiddetinin daha az olmasını (Ağustos 1983'te ABD üç yıl içindeki insan kaybının 175.000 ile 500.000 arasında olduğunu tahmin ediyordu; bu, Birinci Dünya Savaşı'nı çağrıştıran rahatsız edici bir bilançoydu), ne de uluslararası topluluğun bütünü için ciddi bir şekilde, 1983 yazında da görüldüğü gibi Tahran'ın Körfez'de deniz ulaşımını felce uğratması tehdidi gibi riskleri barındırmamasını gerektirirdi. 1990'ın ufuklarında, en büyük silahın yayılması bir gerçeklik olduğunda Üçüncü Dünya'nın nükleer güçlerinin arasındaki bir savaşın ne kadar tehlikeli, daha doğrusu ne kadar akıldışı olabileceğini düşündüren bir çatışma...

Savaş Yakındoğu sahnesinde ve Arap dünyasının tümü üzerinde etkili oldu. Araplararası geçimsizlikleri ve bölünmeleri ya uyandırdı ya da dondurdu. Bölgedeki "ye-

niden gruplaşmaları" hızlandırdı, hatta "Yakındoğu bölgesinde jeopolitik biçimlenmeyi" değiştirdiği bile yazılabildi. Bir taraftan Irak, İran Şahlığının çökmesinden doğan endişelerden, ılımlı Arap rejimlerine öncelikle de S. Arabistan ve Kuveyt'e yakınlaşmasını hızlandırmak için yararlandı: "Barışma" 5 Ağustos 1980'de Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'in Taif gezisinde mühürlenmişti. 1958'-de Irak monarşisinin çökmesinden sonra ilk kez olarak bir Bağdat yöneticisi S. Arabistan tarafından resmen karşılanıyordu. Humeyni rejiminin zaferi Körfez'deki Arap monarşileri için belki öldürücü olabilirdi: Irak'a destekleri kısa bir süre önceki sorunları ve anlaşmazlıkları unutturmuyordu, sadece politik gerçekçilikten kaynaklanıyordu... Ürdün'den Tunus ve Fas'a, savaş alanından daha uzakta bulunan Arap devletleri de Irak'ı destekleyen konumlar almışlardı. Diğer taraftan, İslamcı İran, kendilerini ilerici diye niteleyen Arap rejimlerinin, Suriye, Libya, Cezayir, Güney Yemen'in, doğrudan doğruya Sovyet tasarılarına ortak (8 Ekim 1980'de Suriye, Sovyetler Birliği ile kurulan ilişkilerin yoğunluğunu gösteren "örnek" bir anlaşma imzalayacaktı), Arap dünyasının bu katı merkezinin desteğini elde edebilmişti.

"Bu yıl devrimimiz için ölüm-kalım yılı olacak!" İran yeni yılı mesajında, 20 Mart 1989'da, Ayetullah Humeyni "dünyadaki tüm şeytanlara" karşı savaşma konusunda kararlılığını belirtiyordu. Küfürle dolu olduğu ileri sürülen Şeytan Ayetleri'nin yazarı Salman Rüşdü'yü de aforoz etmemiş miydi? Keyfi öldürmelere son verilmesini telkin eden, belirlenmiş halefi Ayetullah Muntazeri'yi azletmemiş miydi? Fakat Humeyni 3 Haziran'da televizyonun naklen yayınladığı bir cerrahi müdahaleden sonra ölmüştü. İran da, "Humeyni sonrası" belirsizliklerine girmişti.

Ayetullah, Saddam Hüseyin'in Irak'ına karşı zafer demek olan İran hayallerinin yıkılmasından sonra 10 ay yaşayabildi. 1988 Ocak ayında, barışa taraftar İslam Cumhuriyeti büyüklerinin dileklerine yanıtında "Önce Humeyni'nin ölmesi için dua edin" demişti. Fakat 1988'in ilk yarısı boyunca, İran ordusunun başarısızlıklarının çoğalması Tahran Hükümeti'ni ateşkese uymaya mecbur

etmişti: 1988 Temmuz ayında, Körfez savaşına son veren BM'in 598 numaralı kararını kabul ediyordu. Bundan böyle yeni bir diplomatik oyun başlıyordu: Sağlamlaşmış bir Irak rejiminin yeni ılımlılığı; İran tarafından Körfez'deki Arap monarşileriyle yakınlaşmanın yollarının aranması; Suudi Arabistan ve Emirlikler tarafından iki eski savaşan ülke arasında bir denge politikasının oluşturulması.

İslam Cumhuriyeti içerisinde ise, güçler arasındaki ilişkiler, acele olarak yapılan anayasal reformun da gösterdiği gibi, Ayetullah'ın ölümünden sonra değişmişti. Yeni "büyük rehber" Ali Hasani Hameney, Humeyni'nin eşiti olarak "yüce öğretisel otoriteyi" uygulama iddiasında olamayacağını belirtiyor, buna karşılık yeni Cumhurbaşkanı Ali Ekber Rafsancani ise güçlendirilmiş yetkilere sahip olarak gerçek bir devrim rehberini temsil ediyordu. Üç gün süren heyecanlı tartışmalardan sonra, Meclise, teknokratlardan oluşan bir kabineyi kabul ettiriyor ve Bazar'ın, kendisine, ülke ekonomisini yeniden kurma konusunda istekli tüccarların içten desteğini kazanıyordu. Acaba bir İran Thermidor'unun saati mi çalıyordu? İslami rejimin iç dengeleri çok hassas bir durumda bulunuyor, buna karşılık, 20 Haziran 1989'da Gorbaçov ile Rafsancani'nin Moskova'da karşılaşmaları sebebi ile, Sovyetler Birliği ile ilişkilerde açılan bir geçit, dış dünyaya açılma isteğini gösteriyor, ayrıca Batı ile ilişkilerin normalleştirilmesini de dışlamıyordu.

II. Körfez Monarşilerinin Yeniden Canlanmaları

Tehdide karşı, Körfez'in ılımlı devletleri, ihtiyaçları ölçüsünde askeri olanaklara sahip değillerdi. S. Arabistan ve beş emirliğin (Kuveyt, Katar, Bahreyn, BAE, Umman Sultanlığı) ordularının toplamı 170.000 kişiyi bulmaktaydı. Fakat bir taraftan fiziki ortama bağlı zorlukları dikkate almak gerekir ki; bu ılımlı devletlerin toplam alanı, savunulacak olan alan, Fransa'nın toplam alanından 5 kez daha büyüktü ve petrol tesislerinin (4.200 kuyu) hassasiyeti açıktı (Burgen petrol alanında 1978 yazında meydana gelen bir büyük yangın, kontrol altına

alınmadan önce iki ay süreyle devam etmişti). Diğer taraftan da politik ve teknik çelişkiler vardı: Körfez devletlerinin savunmalarının inandırıcılığı, bu ülkeleri en gelişmiş silahlara sahip olmaya, ücretli askerler temin etmeye (Umman'da İngilizler, Suudi Arabistan'da Pakistanlılar) veya silah satış sözleşmeleri ile belirtilen satış sonrası yardım almaya zorunlu kıldı ve bu uygulamalar Körfez ülkelerini yabancı güçlerin bağımlılığı altına soktu.

Fakat kıyı devletlerinin güvenliğine karşı meydan okuma sadece askeri nitelikte değildi.

Ülkelerindeki düşük istihdam yüzünden ve Körfez'in iş pazarı açısından son derece elverişli özellikler taşıması (İngilizler bu olayı anlamlı bir şekilde, *push-pull* diye adlandırıyorlardı) nedeniyle petrol bölgelerine yoğun göçmen akını, kıyı ülkeleri için potansiyel bir tehlike oluşturuyordu. Özellikle çok sayıda olan Filistinliler, yerel kamu hizmetlerinde önemli sorumluluk taşıyan mevkilerde bulunuyorlardı. Körfez ülkeleri kamuoyunu Arap-İsrail anlaşmazlığı konusunda etkileyebiliyorlar; hatta iktidardaki ailelere karşı muhalefeti kızıştırıyorlardı. FKÖ ile tam olarak özdeşleştirilmiyorlardı; ideolojik "ilericilik"leri teknik yetkinliklerinden daha az belirgindi. Aynı şekilde yüksek eğitim ve kamu yönetiminde Mısırlıların, otelcilik altyapısında ve ticarette Lübnanlıların ve Suriyelilerin varlığı, yerli nüfustan ayırdedilemeyen "Arap ulusundan, kardeşlerin" varlığı olarak kabul edilebilirdi. Diğer azınlıklar daha kaygı verici idi, çünkü politik ajitasyona duyarlı bir proleter kitle oluşturuyorlardı: S. Arabistan'da sayıları 1.500.000'i bulan Yemenliler, Emirlikler'deki Hintli ve Pakistanlılar. Bahreyn'de çoğunluğu oluşturan ve kısmen İran kökenli olan Şii topluluk sorun yaratıyor, Humeynici yayılma, bu Emirlikte 1979'da meydana gelen olayların temelinde yatıyordu. Kuveyt'te ise, tam tersine, İran usulü ajitasyon riski sınırlıydı, çünkü büyük öneme sahip Şii azınlık ekonomik gelişmeye ve devlet işlerine ortak olmuş durumda bulunuyordu.

Bir başka zorunluluk: Tek bir ana kaynağa (aynı şekilde tek bir gelir kaynağına) bağımlılığı aşmak, petrole bağımlılığı aşmak. Emirlikler arasında Kuveyt mali alan-

da en etkin görüneni idi. İç yatırımlar rafine işine (Kuveyt 1984 yılından itibaren petrol üretiminin yüzde 50'sini ülke içinde rafine etmeyi hedefliyordu), gaz fabrikalarına, bir tanker filosuna ve araştırmalara gidiyordu; dışarıda endüstriyel yatırımlarda bulunma politikasını izleme kararlılığını, Daimler-Benz, Toshiba, Mitsubishi, Hitachi, Volkswagen-Brazil'in önemli hisselerini satın alarak gösteriyordu. Bu bazen büyük tereddütlere çarpan bir stratejiydi: 1980'de Getty Oil Cy'nin başkanı, şirketinin hisselerinin yüzde 14.6'sının Kuveytlilere satışını reddediyor; 1981 Aralığında ise Santa Fe International Corporation'un, Koweit Petroleum tarafından satın alınması Amerikan endüstriyel çevrelerinde ve Temsilciler Meclisi'nde, Santa Fe'nin nükleer konularda uzmanlaşmış bir kolunun bulunması nedeniyle de şiddetlenen yoğun tartışmalar yaratıyordu. Katar, 1981'de endüstriyel altyapı yatırımlarının önemli bir kısmını bitirmişti: Çimento fabrikaları, çelik fabrikaları, kimyasal endüstri, karışık gaz işleme tesisleri. Arap Emirlikleri ise daha az ilerlemişlerdi: Abu-Dabi'de gaz sıvılaştırma fabrikası, rafineri, gübre fabrikası; Dubai'de ise alüminyum işletmeleri ve çelik tesisleri (asfalt, yağ tesisleri gibi diğer projeler dondurulmuş görünüyorlardı). Petrol kaynakları sınırlı olan Bahreyn ise zengin komşularının ortak projelerini barındırıyordu: Suudi-Kuveyt ortak petrokimya kompleksi veya Körfez Üniversitesi gibi... Umman'ın petrol dışı yatırımları ise pek çok çimento fabrikası ile bir bakır işletmesinden ibaretti. Emirliklere karşılık "dev" S. Arabistan, 1980'de uygulamaya başladığı beş yıllık kalkınma planını gerçekleştirmeye devam ederken iki öncelikli hedef güdüyordu: Vahhabi Kralhğı'nı bölgenin en büyük rafineri kapasitesine sahip ülke konumuna getirmek ve yabancı ortaklarla işbirliği halinde fakat Suudi iç pazarına yönelik, petrokimya dışındaki sektörlerde pek çok endüstri programını sürdürmek. Gerçekte, Körfez'de kıyısı bulunan ülkeler için petrol "bağımlılığından" tam anlamıyla kurtulmak zordu ve gelir kaynaklarını çeşitlendirmek isteği de bazen, göçmen nüfusun artması korkusuyla yokoluyordu (BAE'nde bir ara düşünülen 80.000 göçmen

işçinin çalışacağı bir endüstri bölgesinin oluşturulması, sonuçta bazı projelerin terkedilmesi pahasına bir kenara itilmişti). Ayrıca, petrol bölgesi ile iç içe olmayan endüstri ve tarım bölgelerinin yaratılması, yoğun olmayan ve bugünkü zengin halinden memnun olan nüfusun göstermeye hazır olmadığı bir sabır gerektiriyordu. Ekonomist T. S. Stauffer Körfez'de bir büyüme kuruntusunun varlığına değiniyordu. Sonuçta, izlenmesi gereken yol, Kuveyt'in gösterdiği yol değil miydi? Yurtdışında, üretici sektörlerde yatırımlar yapmak!

Böyle bir girişim neden bu kadar gecikmişti! 1981 yılında, İngiltere'nin bölgeden çekilmesinden ve hâlâ "koruma altında" kalmış son Emirliklerin de bağımsızlıklarını ilan etmelerinden sonra, Körfez İşbirliği Konseyi'nin oluşturulması sırasında ortaya konulmaya çalışılan soru buydu. Sonuçta her şey Körfez'in batı kıyısının Arap monarşilerini (S. Arabistan, Kuveyt, Katar, Bahreyn, BAE, Umman Sultanlığı) birbirlerine yaklaştırıyordu: Petrol zenginliği, nüfus zayıflığı ve askeri hassaslık. Fakat gruplaşma önündeki engeller, uzun bir süre çok önemliydi: Bütün kıyı ülkelerine açık olacak bir bölgesel güvenliğin şampiyonluğunu yapan İran Şahı nasıl dışlanabilirdi? Ya, İran'ın gücüne karşı Körfez'in Arap kısmının yönetimine aday Irak? Ya S. Arabistan'ın toprağa değgin amaçlarına karşı çıkan Emirlikler nasıl ikna olacaklardı? Tam bir bağlantısızlık ve uzlaşmaz bir bağımsızlık yanlısı olan Kuveyt? Dış sorunları ve iç tedirginlikleri kaldırmak ve Körfez'deki Arap monarşileri ortak bir örgütlenme oluşturmaya zorlamak için İran Devrimi'nin olması, Afganistan'ın işgal edilmesi ve İran-Irak Savaşı'nın (ve savaşan iki tarafın çelişen baskıları) çıkması gerekmişti.

Körfez İşbirliği Konseyi 4 Şubat 1981'de Riyad'da yaratılarak, 25 ve 26 Mayıs tarihlerinde Abu-Dabi zirvesi sırasında hayata geçirildi. 26 Mayıs 1981'de onaylanan Konsey Şartı "esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla" taraflar arasındaki işbirliğini güçlendirme, üye ülkeler arasındaki ilişkileri sıkılaştırma ve derinleştirme amacını ifade ediyordu; hedef buydu... Yapılanma üç belli başlı organla gerçekleşiyordu: Altı devlet başkanından oluşan,

yılda iki kez toplanacak ve genel politikayı belirleyip, alınacak tedbirleri saptayacak olan, olası anlaşmazlıklara hakemlikle görevli bir "sınırlar komitesi" ile de desteklenecek Üst Konsey; altı dışişleri bakanından oluşan ve etüd ve projeleri değerlendirmek ve politikaları uygulamak için iki ayda bir toplanacak olan Bakanlar Konseyi; ve her iki Konseyin çalışmalarını hazırlayan ve tüm üye devletlerin katkıda bulunduğu bütçeyi idare edecek olan Genel Sekreterlik. İşbirliği Konseyi'nin merkezi olarak Riyad seçilirken, Genel Sekreter olarak da Kuveytli diplomat Abdullah Bişara atanıyordu.

Açıklanan ve izlenen hedefler arasında hafif fakat anlamlı bir sapma sözkonusuydu: Şart'ta "güvenlik" ve "savunma" sözcüklerinin kendileri yeralmıyor, ekonomik alanda sarfedilecek gayretin ise altı çiziliyordu... Halbuki Körfez İşbirliği Konseyi'nin kuruluşundaki neden, 1980 Kasımından itibaren Kuveyt sınır karakolu El Abdeli'ye İran saldırısının da gösterdiği gibi, bütün Arap Yarımadası'nı yakıp yıkma riskini taşıyan Irak-İran çatışmasına karşı, üye devletlerin güvenliklerini sağlamlaştırmak arzusu idi. Fakat bazı komşu devletleri ürkütmemek için, ittifakın, ekonomik işbirliği örgütü tarafından maskelenerek, gizli kalması sağlandı.

Ekonomik İşbirliği- Bu konuda Araplararası deneyim ve projeler daha çok başarısızlık sergiliyordu. Halbuki, 11 Mayıs 1945'te doğuşundan itibaren, Arap Devletleri Birliği kendi bünyesinde araştırma ve teklif organı olan bir Mali ve Ekonomik Komisyon oluşturmuştu. 1950 yılında, ortak bir savunma anlaşmasının imzalanmasına paralel olarak (o zaman da kaygı, işbirliği ve güvenlik hedeflerini dengelemekti), bir Ekonomi ve Maliye Bakanları Konseyi oluşturuldu: Konseyin çalışması, Birliğe üye devletleri, en önemlisi 1953 yılında hazırlanan ve transit ve ticari değişimler üzerine (S. Arabistan, Birleşik Arap Cumhuriyeti, Irak, Ürdün ve Yemen arasında) tercihli bir rejimi ve bir serbest değişim bölgesi tasarısını ortaya koyan konvansiyon olan çeşitli ekonomik konvansiyonların imzalanmasını teşvik edecekti.

1957'den itibaren hazırlanan ve 6 Haziran 1962'de

BAC, Ürdün, Kuveyt, Fas (daha sonra onaylamayacaktı), Suriye tarafından imzalanan, Irak ve Yemen'in 1963'te, Sudan'ın da 1969'da katılacağı Arap Ekonomik Birliği üzerine bir konvansiyon, bir bölgesel ekonomik örgüt ortaya çıkarıyor ve bu örgüt kararlarını üçte iki çoğunlukla alacak olan hükümetlerarası bir yapıda "Arap Ekonomik Birliği" ile canlandırılıyordu. Sözkonusu Konsey, 13 Ağustos 1964'te bir Arap ortak pazarı yaratıyordu: Gerçekte, az kurumlaşmış (kurumlarını Ekonomik Birlik'ten ödünç alıyordu), aşama aşama gümrük engellerini kaldırmayı planlayan (muafiyete, ulusal tarım ürünleri için 1969'dan itibaren, sanayi ürünleri için de 1972'den itibaren ulaşılmış olacaktı) beş üye devlet Mısır, Irak, Ürdün, Kuveyt ve Suriye arasında bir serbest değişim bölgesi sözkonusuydu.

Fakat Arap ekonomilerinin yapısı deneyin önemini azaltıyordu: Endüstriyel ve tarımsal üretimlerin göreceli zayıflığı, ulusal üretimler arasında tamamlayıcılığın olmaması, tüketim modelinden üretim sürecine kadar endüstrileşmiş kuzeye bağımlılık, bölgesel değişim kapasitesini bozuyordu. 1975 yılında, Arap dünyasının içerisinde ithalat ve ihracat, Arap ülkelerinin toplam ihracatının yüzde 4'ünü, ithalatının ise yüzde 6'sını geçmiyordu. Fakat, şu da gerçekti ki, 14 Arap devletinden 9'u, yeni doğmakta olan sanayilerini koruyamamak veya gümrük tarifelerinin önemli bir kısmını kaybetmek korkusuyla, "ortak pazar" kurma kararını onaylamamıştı. Arap devletleri arasındaki pek çok ikili anlaşmalarda gümrük haklarından muafiyetin sözü edilse bile, anlaşmaların sürelerinin kısalığı (anlaşmalar genellikle bir yıllığına yapılıyordu) ve Araplararası politik kımıldanmalara bağımlılığı, öncelikle özel girişimcilerin cesaretini kırıyordu...

Merkezi Kuveyt'te bulunan ve Moritanya, Somali ve FKÖ dışında Arap Birliği'nin tüm üyelerinin katıldığı ekonomik ve sosyal gelişme için Arap Fonu'nun perspektifi ise farklıydı: Sermaye hareketlerinin serbestliği Arap dünyası içinde yatırımların artmasını sağlamalıydı. Bu defa da sonuçlar gösterişsiz oldu. Kamu sermayeleri (petrol artı-değerlerinin yeniden yönlendirilmesi) hem ekono-

mik verimlilik, hem de politik güvenlikle ilgili nedenlerle (bu sermayelerin bir ölçüde, çok farklı koşullar da olsa da İran'ın batıdaki varlıklarının dondurulması örneğinde görüldüğü gibi, bir lütufa bağlı olmasına rağmen) pazar ekonomisine sahip endüstrileşmiş ülkelerde, özellikle de OECD ülkelerinde yatırımlara dönüşüyordu. Özel sermayeler Arap bölgelerine yatırıldıklarında, genellikle kısa vadeli ve kârlılık oranı yüksek alanlara yönlendiriliyordu: Gayrimenkule yatırılıyor, ayrıca otelcilik ve ticari etkinliklerde yoğunlaşıyordu. Arap yatırımcının ruhsal durumu hiç de "büyük sanayici" olmayı hedefleyen bir durumu yansıtmıyordu: Gilles Maarek'e göre, endüstri ve tarıma dayalı gıda sektörlerinde oyunun gerçek aktörleri olan uluslararası şirketlerin bıraktığı birkaç ender kapı aralığından başka hiçbir yatırım imkanı olmayan Arap sermaye sahibi için endüstriyel risk hiç de özendirici değildi.

Araplararası ekonomik işbirliğinde daha pragmatik başka yaklaşımlar: 1973 yılından itibaren, "üreterek ortaklık" Arap Ekonomik Birliği Konseyi için önde gelen konu oluyordu. Hedef, bir yandan Arap ülkelerinin, eşit olarak dağılmamış olan doğal ve mali zenginliklerinin ortak olarak kullanılması prensibine dayanarak, bölgesel uzmanlaşmayı hedefleyen büyük işletmelerin yaratılması ve diğer yandan varolan ticari ve üretim işletmelerinin etkinliklerinin uzmanlaşmış Arap federasyonları tarafından eşgüdümü idi. Maden filizi, ilaç, hayvansal ürünler ve endüstriyel yatırımlar için Arap şirketleri oluşturuldu. Fakat bu işlevsel birleşme, sonunda durgunluğa girdi: Zaman zaman politik nedenlerle (örneğin endüstriyel Arap örgütü bir Arap silah endüstrisinin temelini atacaktı, fakat Mısır-İsrail yakınlaşmasından sonra bu proje Bağdat zirvesi sırasında "ret cephesi" ülkeleri tarafından mahkum edildi), genellikle de, ortak işletmelerin yönetimindeki kişilerin sık sık olumsuz sonuç veren rekabetleri örneğindeki gibi, yönetici kadroların ve gerçekleştirilecek projelerin seçiminde çeşitli ulusal devlet otoritelerinin bağımsız ve uzlaşmaz tavırlarından dolayı. Bir diğer pragmatik yakınlaşma da bürokratik hantallıklar yüzünden yokedildi: 1975'te hedef, Arap ekonomik ve sosyal planla-

rının eşgüdümünü sağlamaktı; 1981'den itibaren, amacı Arap dünyasının tümünün yol gösterici bir planı tesbit etmesi ve her bir üye devletin bu genel direktiflerden esinlenerek kendi planlamasını yapması olan, ulusal planların oluşturulmasına öncülük edecek olan bir eşgüdüm. Arap Ekonomik Birliği planlamacıları için yeni bir düş kırıklığı olmuştu: Üye ülkeler işbirliğine yanaşmıyorlar ve devlet sırrı olduğu gerekçesi ile gerekli bilgileri sağlamayı reddediyorlardı. Ulusal hassasiyetlerle projenin amaçlarının bağdaşmadığı ortaya çıkıyor ve Camp David'den hemen sonra eşgüdüm komisyonunun çalışmaları da askıya alınıyordu.

Araplararası işbirliğinin oluşturduğu bu Sisyphe işinde, Körfez'deki Arap devletlerinin ekonomik işbirliği basit bir anı olarak mı kalacaktı, yoksa gerçekten etkili bir deneyim olarak mı? Üye devletlerin sosyal yapılarında ve politik rejimlerindeki homojenlik ve Körfez "alt bölge"sinde ortak bir gelişme stratejisinin ve anlayışının varlığı ikinci hipotezin ağır basmasını sağlıyordu. İşbirliği Konseyi kendisine asıl amaç olarak "homojen ortak bir ortak pazar" oluşturulmasını kabul ediyordu. Altı petrol devleti, inşaat ve petro-kimya sektörlerinde ortak endüstriler yaratmayı, endüstriyel bir altyapı oluşturmayı, tarım-gıda sektöründeki projelerinin eşgüdümünü ve altı milyar dolarlık bir fonun yaratılarak, gelirleriyle ortak bir yatırımın yapılmasını düşünüyorlardı. Gümrük engellerinin süratle düşürülmesi, ortak bir kimlik kartı sistemi oluşturulmasıyla uyrukların serbest dolaşımı, bölgesel işlemleri kolaylaştıracak temel para olacak "Körfez dinarı" yaratılması düşüncesini ortaya atmışlardı.

Bunun da ötesinde, AET tarzında bir bölgesel birlik kurmayı düşünen Körfez İşbirliği Konseyi, Avrupa Topluluğu için iradeli ve ciddi bir kurumsal muhattap olabilirdi ve aynı şekilde 29 Kasım 1982'de Paris'te toplanan Fransız-Kuveyt dış politika konferansında, Kuveyt Devlet Enformasyon Sekreteri Şeyh Nasır el Sabah'ın da belirttiği gibi iki bölgesel oluşum arasında gerekli bütünleyiciliği gerçekleştirebilirdi: "Bir taraftan endüstrileşmiş ülkelerde enerjetik yapıların çeşitlendirilmesi ve diğer ta-

raftan üretici ülkelerde ekonomik yapılanmaların çeşitlendirilmesi ve uygulamaya konmasını sağlayabilecek bir geçişi araştırmada bir karşılıklı bağımlılık". İşte böylelikle Avrupa-Arap diyaloğunun temeli olacak bir Avrupa-Körfez diyaloğu şekillenebilecekti.

Ortak Savunma- Körfez güvenliği üzerine Suudi görüşü üstün geldi: Asıl sorumluluk kıyısı bulunan devletlere aitti; Körfez'in güvenliği, yabancı üslerin kurulmasından veya dış müdahalelerden (Mısır'da, Türkiye'de veya AWACS'ların konumlanması ile açık olan bir Amerikan varlığı reddedilmese de) hiçbir şey kazanmayacaktı. Fakat doğu-batı çatışmasının deprem merkezi olan Körfez'in jeopolitik konumuna en çok duyarlı olan İşbirliği Konseyi üyesi devletlerle, Batıya daha açık bir bağlanma yanlısı (Umman Sultanlığı Amerikan yedinci filosuna böylelikle kolaylıklar sağlamıştı) olanlar ve kamuoyları tarafından ve savaş alanına yakınlıkları dolayısıyla da kamçılanarak kararlı bir bağlantısızlık politikası yanlıları (Abu-Dabi zirvesinin hemen öncesinde Moskova'ya "Körfez İşbirliği Konseyi'nin belirli herhangi bir kimseye yönelik olmadığını göstermek için" Dışişleri Bakanı'nı yollayan ve Devlet Başkanı'na diğer beş Devlet Başkanı'na "doğu-batı çatışmasında bir denge politikası uygulanması çerçevesinde Sosyalist kampla olağan ilişkiler kurulmasını" tavsiye eden Kuveyt örneği gibi) arasında ciddi tartışmalar oldu. Kuveyt sıkı bir bağımsızlık anlayışının ve bağlantısızlığın şampiyonluğunu yapmaktaydı. Bu cesur seçim, on yıl sonra Iraklı saldırganın darbeleri altında anlamsız kalıyordu.

Gerçekte, Körfez'deki Arap ülkelerinin çıkarları ile Batının çıkarlarının paralelliği açıktı: Petrol devletlerinin, Üçüncü Dünya'nın bu ayrıcalıklı devletlerinin, endüstrileşmiş kuzeyle karşılıklı bağımlılık durumu ortaya çıkmıştı; belli başlı üretici ülkelerin Batılı ticari ve mali hareketlerle bütünleşmesi aynı zamanda çeşitli aksilikleri de unutturmuştu. Şüphesiz söz söyleme sanatının da hakkını vermek gerekirdi: "Hint Okyanusu bir barış bölgesidir" parolasına uygun olarak Abu-Dabi kongresi, Körfez'deki yabancı filoların çekilmesini istiyor ve İşbirliği

Konseyi genel sekreteri, örgütünü, Üçüncü Dünya'dan ayrılmaz olarak tanıtıyordu.

Fakat Sovyetler Birliği'nin müttefikleri Konsey'in yaratılmasının bir "emperyalist komplo" olduğunu söylüyorlar ve Güney Yemen'de, "Körfez'in ve yarımadanın ülkelerini ilerici bir karşı grup oluşturmaya" çağırıyordu. Bu, 19 Ağustos 1981'de Aden'de ilan edilecek olan Etiyopya-Libya-Güney Yemen'in katıldıkları üçlü ittifak olacaktı. Batılı bir bakış açısına göre, yarım yüzyıl önce yapılan "Bağdat Paktı" formülü üzerindeki ilerleme oldukça açıktı.

Her zaman Üçüncü Dünya'daki müttefiklerini tehlikeye atmaya yatkın "Kuzey" devletlerinin genel ve doğrudan taahhütlerinden uzakta, burada Batı güvenlik sisteminin ademi-merkezileşmesi, yani Batı yanlısı devletlerin özerk ittifaklarına Batılı devletlerin ölçülü desteği ön plana çıktı.

İKİNCİ BÖLÜM

KUVEYT'İN İŞGALİ

Top tüfek politikası ve yıldırım baskın uygulamaları (eskimiş olsa da) artık sadece geleneksel büyük güçlere özgü bir yöntem değildi. Üçüncü Dünya'nın aşırı silahlanmış devletleri, 19. yüzyılın emperyalist devletlerinin veya İkinci Dünya Savaşı'na yolaçan totaliter devletlerin yöntemlerinin nostaljisine kapılabilirlerdi: Irak, 1990'ın 1 Ağustos'unu 2 Ağustos'una bağlayan gece, zırhlılarıyla Kuveyt'e girerek bunu kanıtlıyordu. Emir Cabir ve Veliaht Prens, S. Arabistan'a kaçtılar. İşgalci tarafından "Geçici Özgür Kuveyt Hükümeti" oluşturulmuştu. Arap dünyası bazı Kuveytli yöneticilerin yardım çağrılarına "sağır" kalıyorlardı, tıpkı Irak'ın Kuveyt'le daha önceki tartışmalarında sessiz kalarak, bunu Bağdat'ın bir müdahale etmeme sözü gibi yorumladığı ilk sessizlikte olduğu gibi.

I. Saddam'ın Gerekçeleri

Saldırıyı önceleyen haftalarda Irak, petrolcü Arap devletlerine seslenerek, petrolün varil başına fiyatını 15 dolardan 25 dolara çıkarabilmek için hidrokarbür üretimlerini kısmalarını istemişti. Aynı anda "kardeş ülkeleri", Irak'ın İran'a karşı savaşında aldığı 60 milyar dolar borcu silmeye davet ediyordu. Sonuçta, ülkesinin ekonomisini harabeye çeviren 8 yıllık savaştan zayıflamış olarak çıkıyordu ve İran'da bundan böyle müttefiki göründüğü, eski düşmanı Irak'a katılarak petrol fiyatının yükseltilmesini istiyordu.

Önce bir sızma deliği açılmaya çalışıldı: "Irak eyaleti" Kuveyt'in ilhak edilmesi düşüncesine geri dönülüyordu. 1961 yılından kalma bu talep, bundan böyle bir milyon askerden oluşan ordusu, sahip olduğu kimyasal silahlar

ve nükleer beklentileri dolayısıyla daha kolay gerçekleştirilebilecek gibi görünüyordu. Irak bu arada uyuşmazlık konularını artırarak ortaya atıyor ve Münih öncesinde Hitler ile nazik durumdaki Çekoslavakya'nınkini anımsatan bir kurt-kuzu diyaloğu ortaya çıkıyordu. Minicik Kuveyt Irak tarafından, Irak'ı işgal planı hazırlamakla ve sınır bölgesinde Irak petrolünü "çalmak"la suçlanıyordu. Bağdat'a göre Kuveyt'in, hataların tamiri için 2,5 milyar dolar vermesi gerekiyordu. Başka taleplerde (toprakla ilgili) ortaya çıktı: Şattülarab'ın çıkışında bulunan Varba ve Bubyan adacıkları, Irak'ın Körfez sularına ulaşmasını kolaylaştırmak için Kuveyt tarafından Irak'a bırakılmalıydı... Kuveyt'in işgalinde, Arap komşuları, Batılı dost ve müttefikleri Bağdat'ın *diktasını* kabul etmeye hazır görünüyorlardı. Sadece Amerikan iradeciliği olayların gidişatını değiştirebilecekti.

II. Irak Şantajı

Irak'ın güç darbesi, önce, tamamen "petrol" amaçlı olarak yorumlanmıştı. Irak diktatörü dünya petrol arzını kontrol etmek ve daha yüksek fiyatlar uygulatmak istiyordu. Batılı devletler enerji "tüketicileri" olarak tepki gösterdiler. Irak ve Kuveyt'in toplam petrol ihracatları (130 milyon ton) dünya petrol ikmali üzerinde göreceli olarak sınırlı bir etkiye sahipti, ulusal rezervlerde bir hayli yüksekti (OECD ülkeleri için 100 günlük, Japonya için 130 günlük); o halde tüketici devletler belli bir güvenliğe sahip görünüyorlardı. Saddam Hüseyin'in Batı ekonomisine yönelik tehdidi henüz ciddi olmaktan uzak görünüyordu ve Londra'nın *Economist*'ine göre "bu tehdit ancak dört-beş yıl sonra, OPEC'in iktidarı kendini yeniden gösterdiğinde sözkonusu olabilirdi".

Fakat Amerika'nın tepkisi ve ardından uluslararası topluluğun oybirliği ile mahkum etmesi, olaya yeni bir boyut kazandırdı. Politik kızışma: 8 Ağustos'ta Irak, Amerika'nın bir askeri güç yollamasına, "tam ilhak" kararı ile yanıt veriyordu. Ekonomik genel durumun ağırlaşması: Irak'ın güç darbesi uluslararası topluluğun bir

resesyon başlangıcı ile zayıflaması döneminde gerçekleşmişti. Petrol fiyatlarının iki ay içinde 15 dolardan 40 dolara yükselmesi, yüzde 170 oranındaki bu artış, o güne kadar kaydedilmiş bu en hızlı artış, Amerikan ekonomisinde ve onun etkilediği Avrupa ekonomisinde zincirleme pek çok olumsuz sonuca yolaçıyordu. Petrol fiyatlarının yükselmesi OECD ülkelerinin tamamı için toplam 130 milyar dolarlık bir ek ödemeyi gerektiriyordu ki, bu da üretici ülkelerin ve petrol şirketlerinin lehine, tüketicilerin ve çeşitli işletmelerin aleyhine, enflasyon ve resesyona yolaçarak, fiyatlar ve kullanılabilir gelirler üzerinde bir yan etki yaparak, bir transfer yaratıyordu. Sistemde bir kopuş saplantısı parasal otoritelerin kafasını kurcalıyordu: Uluslararası topluluk karmaşık mali kurguların ve riskli kefalet tekniklerinin yığılmasının üzerinde yaşıyordu. Irak, petrol şantajından, hedefi o olmasa da, dünya ekonomisi üzerinde şantaja geçmişti.

Irak'ın şantajı mı yoksa ABD'nin yönlendirmesi mi? Bir süre sonra, Amerikan çevreleri tarafından ortaya atılan garip bir yorum: Washington Hükümeti her şeyi "biliyordu"; Kuveyt sınırında Irak askerlerinin hareketlerini izliyordu ve sonrasında Iraklı saldırgana, açık kuvvete başvurarak, onun bölgesel hegemonyasına ve nükleer ihtiraslarına bir son vermek için, onu yoketmek için, her şeye göz yummuştu. "Amerika'nın önceden tasarlaması" tezi usa çok yatkın değildi: ABD yöneticileri Bağdat'ın davranışlarının basit tehdit hareketleri olduğuna inanmışlardı; sonuna kadar onu ikna etmeye ve onunla "sürekli bir diyalog" kurmaya çabaladılar. Amerikan askeri sevkiyatının çabukluğu, bu işte Washington parmağı olduğunun kanıtı değildir. ABD Körfez'deki her krize tepki göstermeye hazırdı; bunun tertibatları Carter'ın başkanlığından beri hazırdı.

25 Ağustos 1977 tarihinden itibaren, Başkan Carter, bölgesel güçlerin geniş olarak en modern silahlara ulaşmasını sağlama yoluyla, Nixon'un dolaylı eylem stratejisine dönerken, Üçüncü Dünya'da olası komando müdahalelerine olanak sağlamak için pek çok hafif birliğin oluşturulması emrini vermişti. 1979 Nisan'ında General Rod-

gers, aynı perspektif içinde 100.000 askerden oluşan "tek yanlı bir kuvvet"in oluşturulmasını amaçlayan bir planı açıklıyordu.

23 Ocak 1980 Birliğinin durumu üzerine açıklanan Carter doktrini ile bu askeri yayılma "teorileştirildi". 1947'deki Truman doktrini ile benzerlik kendini gösteriyordu: ABD'nin kuvvete başvurması ancak bir bölge ülkesinin saldırı konusu olması veya bir dış güç tarafından tehdit edilmesiyle doğrulanıyordu. Niyet öncelikle politikti: İran'daki terslikten sonra Amerikan taahhüdünün güvenilirliğini yeniden kurmak. Fakat askeri bir sorun çıktı: Kullanılabilecek kaynaklar olası operasyon alanından böylesine uzakta iken, Körfez savunmasına katılma nasıl özendirilecekti? Bu sorun Reagan yönetimi tarafından daha önce Başkan Carter tarafından kabullenilen ve ABD'de geniş onay gören, Batı'nın Körfez kaynaklarına ulaşmasının "yaşamsal" önemde ilan edilmesiyle çözülecekti.

Washington tarafından oluşturulması kabul edilen "acil yayılma gücü", sürekli olarak oluşturulmuş ve acil bir operasyona hazır bir müdahale gücü değildi: Bir müdahalenin gerekliliği ortaya çıktığında, varolan birliklerden Amerikan ordusunun çekip alabileceği asker kapasitesi sözkonusuydu. Carter yönetimi 110.000 askerlik bir "tavan" tesbit etmişti; Reagan döneminde bu rakam 200.000'e çıkarıldı; bu Başkan, 1970'lerin başından itibaren ABD'nin "bir buçuk savaş"a (Avrupa'da bir büyük ve Üçüncü Dünya'da bir küçük savaş) indirgenen toplam askeri kapasitesine ilişkin doktrini, Ortadoğu'da bir küçük savaşın çok önemli bir çatışmaya dönüşebilmesi olasılığına karşı değiştirmeyi istiyordu.

Körfez ABD'nden on bir bin kilometre uzakta bulunuyordu: Acil yayılma gücü, bu bölgede görevini ancak, operasyon alanına asker ve teçhizat taşımak için gerekli hızlı kargo ve uçakların, taşıma araçlarının yanısıra, su ve yakıt stoklama imkanlarını, indirme limanları ve uçakların iniş-kalkış yapabilecekleri alanları kapsayacak elverişli bir altyapı olduğu takdirde yerine getirilebilirdi. Umman dışındaki Körfez devletleri üs verme düşüncesine pek ilgi göstermeyince, John B. Kelly gibi bazı Ameri-

kalı analistler bundan büyük bir hınç duyarak: "Sorun sadece kendi çıkarlarımızı tatmin etmeye mi çalıştığımızdır. Benim düşünceme göre, Arapların dostluğunu kazanma gerekliliği üzerinde fazla ısrar ettik. Bu bize ne sağlayacak, operasyon masrafları dışında? Düşmanlarımıza karşı koyma ve onları yenmede kendilerine güvenebileceğimiz güvenilir müttefik midirler?" diye soruyorlardı.

Acil yayılma gücünün bellibaşlı dayanak noktaları Körfez'den dikkate değer uzaklıklarda bulunuyorlardı: Umman'dan (Seeb, Maskat, Masira limanları ve havaalanları, Tumrait, Salala havaalanları, Mutrah limanı) Somali'ye (Berbera, Mogadişu), Kenya'ya (Embasaki ve Nanyuki havaalanları ve Mombassa limanı), Diego Garcia'ya kadar. Mutlaka bir handikap sayılmayacak bir uzaklaşma: "Gücün", Hint Okyanusu'nda alanlara sahip olması ve düşman saldırısında daha zor vurulabilecek üslere sahip olması daha avantajlıydı. Körfez'den 2.600 deniz mili uzaktaki Diego Garcia, operasyonel olduğu kadar lojistik anlamda da yaşamsal bir konuma sahipti.

III. "Kuşatılmış" Irak'ın "Çıkış" Denemeleri

Ambargo gerçekleşti: Türk ve Suudi petrol boru hatları derhal kapatıldı; iki körfez, Akabe ve "Arap-İran" körfezleri sıkı bir şekilde ablukaya alındı; kendisi de kuşatma altında olan Ürdün'e giden yollar dışında tüm yollar kesildi. Irak ithalat ve ihracatta bulunamıyordu. Kendi olanakları ile de yaşayamazdı: Tükettiği yiyecek maddelerinin yüzde 80'ini, gereksinme duyduğu sanayi ürünlerinin neredeyse tamamını ithal ediyordu. Bağdat Hükümeti "çıkış" denemelerini sıklaştıracaktı.

İlk deneme: Kuşatmayı gevşetmek için İran'la yeniden ilişki kurma. 15 Ağustos'ta Saddam, Tahran'a, Şattülarab üzerine 1975'teki Cezayir anlaşmasının hükümlerine dönmeyi teklif ediyordu. Ateşkesten beri suyolu fiilen Bağdat'ın kontrolü altındaydı. Sekiz yıllık savaşın bu tek kazanımı, tek avantajından Saddam vazgeçiyordu. Kuveyt'in işgalinden sonra İran, yorumlarında belirgin bir karışıklık içinde saldırgan ile saldırılanı birlikte suçlu-

yordu: Bağdat'ın eylemi, Tahran'ın Arap monarşilerini her zaman üzerinde uyardığı, Irak ile Emirlikler'in işbirliğinin olağan sonucundan başka bir şey değildi. Günlük gazete "Kayhan"a göre "Bağdat Frankeştayn'ı yaratıcılarına yönelmişti". Saddam'ın bu beklenmeyen gerilemesi karşısında Ayetullahlar rejiminin ağzı kulaklarına varıyordu: 1975 anlaşmasına geri dönüş büyük bir kazançtı; İran savaşı kazanmıştı! Fakat İran-Irak yakınlaşmasını zorlaştıran pek çok engel varlığını sürdürüyordu: Bin yıllık bir kin, Körfez savaşının canavarlıklarından doğmuş psikolojik yaralar, İran'ın Irak'a Körfez üzerinde stratejik bir giriş bırakmayı istememesi, bölgesel petrol üretiminde İran'ın giderek artan nüfuzu, ayrıca İran'ın Saddam'a İslam Kahramanı rolünü bırakmak istememesi ve nihayet, Başkan Rafsancani'nin Batılı devletlerle normal ilişkiler kurma isteği.

İkinci çıkış denemesi: Saddam Hüseyin, Irak'ta ve işgal altındaki Kuveyt'te bulunan 11.000 yabancı uyruklu insanı rehin aldı. Bir önceki İran örneği ortadaydı: 4 Kasım 1979'da Tahran'daki ABD Büyükelçiliği'nin işgali ve 52 Amerikalı diplomatın rehin olarak tutulması, diplomatik dokunulmazlık üzerine Viyana Konvansiyonu'nu ortadan kaldırmıştı. Irak diktatörü bu şekilde, uyruklarının canını koruma kaygısı ve uluslararası hukuka saygıyla köstekleyecek olan ABD'nin geri adım atmasının silahını elinde bulundurduğunu düşünmüştü. "Amerikalı, İngiliz veya diğer milliyetlerden sivillerin bir saldırıyı engellemek için kullanılması, genel olarak bütün insanlık için bir avantajdır" diyordu... Gerçekte, geri tepen bir silah sözkonusuydu: Irak açıkça terörist devlet rolünü oynayarak, kendisine karşı uluslararası işbirliğini güçlendirdi. "Görüntüler Savaşı"nda uluslararası kamuoyu, Bağdat diktatörü tarafından yönlendirilmiş genç rehinelerin üzerine Irak televizyonunda yapılan röportajlarla allak bullak olmuştu. Ayrıca ek olarak, Iraklıların tamamen teknik bir hesap hatası da yok muydu? Temsilciler Meclisi dış politika komitesi başkanı David Howell'a göre "Amerikan akınlarına karşı rehineleri kalkan olarak kullanmak hiçbir anlam taşımıyordu... Gece yapılacak hava akı-

nında güncel teknoloji ile askeri hedefler sivillere zarar vermeksizin imha edilebilirdi".

Üçüncü "çıkış" denemesi: Başarısızlıklarıyla hesapları altüst olan Irak, bu sefer alttan almaya karar vermişti. 24 Ağustos için verilmiş bir ültimatoma rağmen, Kuveyt'teki Batılı büyükelçiliklerin kapatılmasından vazgeçildi; denetleme durumunda Irak gemilerine karşı koymama emri verildi; özellikle de, 1990'ın Aralık ayında, tüm rehinelerin serbest bırakılmasını açıklamadan önce, kadınlar, çocuklar, sonra da Fransız uyruklular ardı ardına serbest bırakılmaya başlandı. Irak için hem zaman kazanmak, hem de demokrasileri moral yönünden silahsızlandırmak sözkonusuydu. Fakat gerçek "çıkış", Saddam için, komşularının daha doğrusu tüm Arap rejimlerinin istikrarsızlaştırılmasıydı. Şaşırtıcı değişiklik! Irak-İran Savaşı boyunca Üçüncü Dünya'nın en güçlülerinden iki harekete geçirici efsane çarpışmışlardı. İran tarafında, katılıkla uygulanacak Şii İslam politikasının, daha genel olarak ithal edilmiş bir medeniyet modelinin saldırılarına karşı, dinin bir sığınak olarak kullanılması anlayışının etrafındaki bir politik birleşme sözkonusuydu. Irak tarafında ise Arap ulusuna bir çağrı, dinsel farklılıkları ve egemen devletler arasındaki bölünmeleri aşma denemesi sözkonusuydu. "Baas" hareketinin pek çok kurucu babası da dinsel alanda azınlığı temsil etmiyorlar mıydı? Panarap nitelikteki ilk bildirileri, yarı-sömürgeleşmiş bir dünya içinde, Fichte'nin Napolyon orduları tarafından işgal edilmiş Berlin'de Alman ulusuna verdiği söylev gibi çınlamıyor muydu? Ve bu milliyetçi ve laik mesaj, dinsel yücelmeden çok sosyal bütünleşmeyi önemseyen Irak'ta genç Şii neslin bir bölümünü kendine çekmedi mi? İki yüzlülük mü? Milliyetçi, hatta şoven etkilerin Batılı bir kılığa sokulması mı? Saddam birden Arap ulusuna yenilikçi ve laik çağrısını unutuyor, sıkışan diktatör Suudilere karşı, cihad, kutsal savaş ilan ediyordu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUZEY AMERİKA "JANDARMA"SI VE BİRLEŞMİŞ MİLLETLERİN UYANIŞI

Kuveyt'e karşı Irak saldırısının ertesinde, ABD'nin Körfez işlerine kararlılıkla girişi, Washington Hükümeti'nin ve Avrupalı ve Japon müttefiklerinin herbirinin sorumlulukları üzerine büyük bir tartışma başlatıyordu. ABD'nin iradeciliğine karşı, huzursuzluğun artmasıyla en başta tehdit altında olacak olan diğer Batılıların belirgin bir ilgisizliği ortaya çıkmıştı. Birleşmenin büyüsü altındaki Federal Almanya'nın dilsizliği ile sembollenen bir ilgisizlik. ABD'nin Körfez'deki yeni çıkarları ile ilgili çok önemli bir tartışma sözkonusuydu.

Batı ittifakı konusundaki sorun, bir yeni diğer sorun ile ikileniyordu: Irak'a karşı oluşturulan koalisyon sorunu. Acaba bunun genişlemesi Amerikan stratejisinin dizginlenmesine yolaçmaz mıydı?

I. Amerikan Kararı

Uzun yıllar ABD varlığı, dini misyonların gönderilmesi ve ticari alışverişlerle sınırlanmıştı: Amerikan petrol şirketlerinin bölgede operasyona girişmeleri için 1928 yılında "kırmızı hat" üzerine yapılan anlaşmayı beklemeleri gerekmişti; ve eğer Wahington 1942-1943 yıllarında "İran Körfezi Komutanlığını" oluşturduysa, bu, öncelikle İran üzerinden Sovyetler Birliği'ni savaş gereçleri açısından ikmal etmek içindi. Daha sonra Amerika'nın bölgeye girişi kökleşti: İran'la 1 Aralık 1943 tarihinde yapılan Tahran Konferansı vesilesiyle açıklanan ve İran'ın toprak bütünlüğünün ve egemenliğinin korunmasını ifade eden Amerikan iradesini açıklayan bildiriden, 1947'de iki ülke arasındaki ilişkileri sıkılaştıran Truman doktrinine; S. Arabistan'la 1943'te Dahran'da bir Amerikan üssü kurul-

masından, 1945 Şubat'ında Franklin Roosevelt ve İbni Suud karşılaşmasına kadar. Amerikan varlığı sadece kısa süreli kopukluklar yaşadı. 1951'den 1954'e kadar Suudi askeri görevlilerinin yetiştirilmesinde Mısır, ABD'nin yerini almıştı; Kennedy yönetiminde İran'la ilişkiler "soğuklaşıyordu" (İran'ın Washington'u şaşırtan, iki büyük güç arasında denge politikası izleme tercihi yüzünden) ve ancak 70'li yıllarda tekrar ilişkiler gelişiyordu.

Körfez'in ABD için stratejik ve ekonomik önemi Nixon yönetiminde ilan edildi. Bu bölge işleri ile ilgili Kongre alt komisyonunun önünde devlet sekreter yardımcısı Joseph Sisco 6 Haziran 1973'te: "Körfez'de stratejik, ekonomik ve politik çok, çok önemli çıkarlarımız var" diyordu ve Sisco ABD'nin hedeflerini dört noktada açıklıyordu: Dış müdahale olmadan, uyumlu bir gelişme ve politik istikrarı sağlama amacıyla yerel kollektif güvenliği sağlamaya yönelik çabaları desteklemek; bölge devletleri arasında sert anlaşmazlıklar çıkmasına yolaçan toprakla ilgili ve diğer çatışmaları barışçı bir yolla çözümlemek; ABD'nin ve Avrupalı ve Asyalı müttefiklerinin ihtiyaçlarına cevap vermek için "yeterli miktarlarda ve uygun fiyatlarla" Körfez'deki petrol kaynaklarına ulaşmalarının garanti altına alınması; Amerika'nın mali ve ticari çıkarlarının yoğunlaştırılması. Gene aynı alt komite önünde savunma sekreter yardımcısı, James Noyes, ABD'nin güvenlik gereklerini netleştiriyordu: Sovyet askeri gücünün bugünkü sınırlarının ötesine yayılmasını engellemek; Körfez petrolüne ulaşımı garanti altına almak; Körfez'deki Amerikan gemilerinin hareket özgürlüğünü sağlamak.

1949'dan beri Ortadoğu'da ABD'nin bir deniz gücü "İran Körfezi Komutanlığı" kuvvetlerinin mirasçısı olarak Bahreyn adasındaki Cufeyra'da üstlenmişti: Üç gemiden, amiral gemisi olarak değiştirilmiş eski bir hücumbot (*La Salle*) ve Atlantik'teki Amerikan filosundan ayrılmış iki destroyerden oluşan, sembolik askeri değeri olan bir filo. 23 Aralık 1971'de ABD Bahreyn'le, o güne kadar yerleşimlerini İngiltere ile ortak olarak kullandıkları Cufeyra üssünün kullanımını konu alan bir anlaşma imzaladı. Sürekli olarak karada bulunacak Amerikan personelinin

sayısı 250'yi geçmeyecekti, Amerikan filosu kendi telekomünikasyon merkezine sahip olabilecek ve lojistik ihtiyaçları için Manama uluslararası havaalanını kullanabilecekti. Fakat 1973'teki Ekim savaşından sonra 1971 anlaşması Bahreyn tarafından bozuldu ve Amerikan filosunun varlığı 30 Haziran 1977'de son buldu.

Bu arada Nixon-Kissinger doktrini, 19. yüzyıl tarzı bir "uluslararası denge" modeline dönüşü ve ABD'nin psikolojik ve fizik yükümlülüklerden vazgeçmesi pahasına uluslararası sistemin özerkleştirilmesini ön plana çıkardı. Küçük ve orta büyüklükteki devletler, güvenliklerini büyük bir yönetici gücün arkasına bağlanarak değil, iktidarların dengelenmesiyle sağlayacaklardı ve Büyükler, yerel çatışmalara bulaşmaları gerekmeksizin, kendilerini, ulusal çıkarlarının peşinden gitmeye adayabileceklerdi. Körfez'de ABD'nin bölgesel çatışma ve krizlere bulaşmaktan kaçınması ve bir bölgesel güvenlik sistemi, hatta bölgesel hakem veya hakemler ortaya çıkarması çok önemliydi. Bu durum İran ve Suudi Arabistan'a ve hatta 1971'den itibaren Kuveyt'e, Umman ve BAE'ne silah satışının genişlemesini kısmen açıklamaktaydı.

Yeni pek çok çelişkiler ortaya çıktı. 1973'ten itibaren silah talebinin doğası değişime uğradı: Körfez'deki, kıyı devletleri en gelişmiş silahlara sahip olmak istiyorlardı; sanayileşmeye henüz başlamış bu uluslar, nitelikli yabancı elemanın hizmetini gerektirecek en gelişmiş askeri donanıma sahip olacaklardı, fakat burada sözkonusu olan, ilgili askeri danışmanlar aracılığıyla, Washington için, yeni bir şekilde taahhüt altına girmesi değil miydi? Belirsizlik; özellikle de İran'a düşen rol konusunda: Washington Tahran'ı Batılıların Körfez'deki "Jandarması" olarak görüyordu, ancak, 1977'de petrol fiyatları konusunda, İran'a karşı Amerikalıların çıkarlarını savunan Suudi Arabistan oldu. Sonunda tehlikeli olabilecek bir uyumsuzluk: Jandarma ekonomik zayıflığını dengeleyebilmek için askeri gücünü kullanmaya yönelebilirdi. Öyle de olsa İran'ı Körfez'de jandarma yapmak sözkonusuydu. Washington'un İran'a kolaylıkla silah vermesi (1972 Mayıs'ında, Başkan Nixon daha önce hiç görülmeyen bir ka-

rar alarak Tahran Hükümeti'ne isteyeceği her türlü konvansiyonel silahın satılmasına izin vermişti) Kongre'de ve Amerikan basınında çok canlı eleştirilerin konusu oldu. Henüz Amerikan ordusu bile sahip değilken bazı gereçler İran'a verilebilir miydi? Sovyet özel istihbaratı bu çok gelişmiş gereçlere el koyamaz mıydı? Bölgede silahlanma yarışını hızlandırma tehlikesi ortaya çıkmıyor muydu? Gerçekte Amerikan yönetiminin başka tercihi yoktu: Petro-dolarları yeniden yönlendirmek, petrolü ödemek için gerekli dolarları silahlar vererek almak sözkonusuydu. Amerikan otoritelerinin mantığı, politik ve stratejik olmaktan çok ekonomikti. Körfez'in güvenliği için İran'ın garantör rolü, "aklayıcı bir rasyonelleştirme"den başka bir şey değildi.

Amerika'nın Körfez politikasındaki diğer çelişkiler, 1973'teki petrol krizinin hemen ertesinde ortaya çıkmıştı: Henry Kissinger, "eğer OPEC ülkeleri, endüstrileşmiş devletleri, onların soluklarını kesmekle tehdit ederlerse, Ortadoğu'da askeri müdahale olabileceği" tehdidini ortaya atmamış mıydı? Yalnız bunu, boğmanın önceden tasarlanıp tasarlanmadığının anlaşılır olmadığını belirtmeden ve baskıya başvurmanın, İran ve S. Arabistan gibi dost devletler üzerinde, onların istikrar ve güvenliğini tehdit edecek, olumsuz etkiler yaratacağını kabul ettiğini söylemeden önce açıklamıştı (Bu etkenler de kuvvete başvurma gerekliliğini ortadan kaldırıyordu). Nixon yönetiminin bir üst düzey görevlisi (1976 yılında *Harpers* dergisinde Ignotus takma adıyla) "barışçıl yoldan her türlü fiyat indirilmesi girişiminin başarısızlığa uğrayacağını ve OPEC'e karşı bir yatıştırma politikasının kapitalist dünyanın yoksullaşmasına yolaçacağını" ileri sürerek, ABD'nin tercihinin müdahale yönünde olması gerektiği şeklinde sonuca vararak, Kissinger'in düşüncesini destekliyordu. *Newsweek* ise karşılık olarak: "ABD'nin S. Arabistan'a karşı bir müdahalesi, Aramco tesislerinin harap olması sonucunu doğurur" diyordu. Bu tehditler ciddi miydi? Yoksa Amerikan kamuoyunu etkilemeye yönelik sözler miydi?

Yirmi yıl sonra, George Bush'un kararı ve Amerikan kamuoyunun "Çöl Kalkanı" operasyonunu görülür bir ko-

laylıkla kabulü, Ford ve Carter'ı felç eden ve Reagan'ın silmeye çalıştığı "Vietnam Sendromu"nun sonunu ilan ediyordu. Son iki on yıl boyunca, ABD kendi kendisinden şüphe etmişti: 1974-1976 yılları arasında, Kongre'nin kendisine, Amerikangücünün "laik tüze"sini kullanmasını reddetmesiyle, Gerald Ford, Sovyetler'in Angola ve Mozambik'teki başarılarını pasif bir izleyici olarak izlemişti; Jimmy Carter döneminde, İran'daki Amerikalı rehineleri kurtarma denemesi başarısızlığa dönüşmüştü (fakat gerçek güce başvurulmasını arzu etmeyen bir Amerikalı Başkan tarafından adeta arzulanan bir başarısızlık). Ronald Reagan, şüphesiz, dış müdahaleler denemesiyle yeniden durumu ele almıştı: Lübnan'daki talihsiz deney; Libya'ya karşı başarılı bir yıldırma harekatı; Grenada mini devletinde anayasal bir rejimi ve insan haklarını savunma için yapılan operasyon. Fakat Reagan döneminin müdahaleleri Lübnan'da ve Grenada'da 2.000'den az asker görevlendiriyor, Libya'ya karşı ise üç uçak gemisi ile on bombardıman uçağı harekete geçiriliyordu. George Bush, Karaiblerde ve Latin Amerika'da "uyuşturucuya karşı savaş" açtığında veya Liberya'daki Amerikalı sivillerin boşaltılmasını sağladığında, Reagan çizgisinde kalıyordu; fakat Aralık 1989'da Panama'da 24.000, Irak'ı kuşatmak için ise Körfez devletlerinde 60.000 asker görevlendirildiğinde kullanılan ölçekteki büyük değişiklik açıktı.

Amerikan kamuoyu kararı hemen hemen oybirliği ile benimsiyordu: Ağustos 1990'da, Amerikan vatandaşlarının yüzde 80'i Başkanlarını onaylıyorlardı. ABD 1945 yılındakine benzeyen yeni bir kendine güven devri mi yaşayacaktı? Yeni bir yükseliş öncelikle 1989-90 yıllarındaki gelişmelere dayanıyordu: Sovyetler Birliği ile 45 yıllık bir sürtüşmeden sonra ABD soğuk savaşı kazanmıştı. Bir an için uzaydaki kozları, doğal kaynakları, askeri potansiyeli, nüfusu, teknolojik gelişmesi ve ulusal birliği ile tek süper güç olarak görünüyordu. Buna karşılık tek rakibi SSCB ulusal uyumunu kaybediyor ve ekonomik olarak çöküyordu. Daha da ötesinde ABD'nin eylemi, sert muhalefetlerden ve soğuk savaş döneminin çekinerek onayla-

malarından çok uzakta, dünyada geniş bir görüşbirliğine yolaçmıştı: SSCB ve Doğu Avrupa'nın yeni liberal rejimleri, Mısır ve Arap Hükümetleri'nin çoğunluğu, Japonya ve yeni sanayileşmiş Asya, Washington'un destek veya ittifakını arıyorlardı.

Amerikan süper gücü, buna rağmen, hassas bir durumdaydı. İç uyum, acaba ilerideki on yıllarda, özellikle farklılıklarıyla yükselen zenci ve hispanik toplulukların, ünlü "melting pot"(*) için bir fiyasko ilan ettiği bir ortamda, sürdürülebilecek miydi? ABD ekonomik ve parasal alanlarda rolünü sürdürmeyi başarabilecek miydi? Daha açık bir şekilde, bir demokrasinin davranışları oldukça hassastır, özellikle de kriz dönemlerinde: Kuveyt işinde Amerikan stratejisinin başarısızlığı Amerikan kamuoyunun derhal değişmesine yolaçabilirdi.

II. ABD'nin Oyunu ve Koalisyonun Sorunu

Körfez krizinde ABD'nin hedefleri nelerdi? Amerikan askeri sevkiyatı, federal yönetimde, her birisinin de taraftarlarının bulunduğu iki olası tercih ifade ediyordu. Birincisi "eski duruma dönüş", Kuveyt'in boşaltılması (sınırlı bir stratejik amaç). İkincisi ise, Bağdat diktatörlük rejimini devirmek amacıyla, Saddam Hüseyin'in Irak'ına karşı topyekün savaşı savunan görüştü. Gerçekte, iki tercih birleşebilirlerdi: Sınırlı hedef Saddam Hüseyin'e karşı geniş bir uluslararası koalisyonun oluşmasını sağlıyor ve "cepheden" bir saldırı yerine dolaylı bir strateji yoluyla Irak diktatörünün devrilmesini dışlamıyordu. Tersine olarakta, Irak'a karşı bir koalisyonun varlığı, eğer bu varlık Amerika'nın eyleminin yasallığını artırıyorsa da, Washington'un kararı üzerinde ağırlığını hissettirebilir, Amerikan stratejisini dizginleyebilir, tercihleri sınırlayabilirdi.

Dizginleme, teorik olarak, bir diğer Müslüman ülkeye saldırmak istemeyen koalisyon üyesi bir Arap devle-

(*) Melting Pot: Özellikle 19. yüzyılda, Amerika'nın nüfusunun artması döneminde, farklı ulusal özelliklere sahip toplulukların birbirleriyle kaynaşması.(ç.n.)

tinden veya Araplararası bir çerçevede tartışma ile bir çözümden yana olan bir Avrupalı müttefikten ve özellikle de Ağustos 1990'da, Körfez'deki krizin ilk ayı boyunca açık bir şekilde tereddüt eden SSCB'den kaynaklanabilirdi. Sovyetler, Irak'ın mahkum edilmesini istiyorlar, ancak bunun misilleme ile yapılmasını istemiyorlardı; Güvenlik Konseyi önünde Irak'ı "yağmacı" devlet olarak niteliyorlar, fakat Amerikan kuvvetlerinin "Kafkaslardan 1.000 km uzakta" yoğunlaşmalarından endişe duyarak, Kuveyt ve Filistin sorunları arasında ilişki kuran Bağdat tezine bağlanıyorlardı. Körfez konusunda Sovyet-Amerikan çekişmesi sürüp gidecek miydi? 9 Eylül'deki Helsinki zirvesi bunun tersini kanıtladı: Gorbaçov'un SSCB'si kampını seçti; iki devlet başkanının tamamen anlaşması Irakli yöneticilerin her türlü düşlerini sona erdirecek özellikteydi: George Bush'a göre, doğu-batı çekişmesi, bir tecavüze karşı ortak bir eylemi engellemeyecekti.

Rusların çok eskiye dayanan sıcak denizlere doğru yayılma hevesi ve yakın zamanda Irak'a yapılmış ittifak gözönüne alındığında, şaşırtıcı bir değişiklik sözkonusuydu!

Bu sıcak denizlere ilerleme itkisi özellikle İran yönünde uygulamaya konmuştu. 18. yüzyılda Büyük Petro zaferlerini Dağıstan ötesinde Reşd'e kadar uzatarak, Şah'la Kafkasya eyaletlerini kendisine veren bir anlaşma imzalamıştı. Nadir ve Ağa Muhammed'in karşı atakları bu direnilmez görünen ilerleyişi ancak geciktirebilmişti. Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) anlaşmaları ile İranlılar, Transkafkasya üzerindeki haklarını kesin olarak Ruslara bırakırken, Aras'ın ötesine geri çekildiler. Bunun da ötesinde Çarlık Rusyası İran'a, onun, bir asır boyunca Romanovlar'ın himayesinde kalmasına yolaçacak bir kapitülasyonlar rejimi dayattı. "Her şey uygun, diye yazıyordu Gobineau, Rusya öylesine İran'ın gerçek sahibi olmuştu ki, ayrıca toprakla ilgili imtiyazlar istemesi gerekir miydi diye kendime soruyordum". Şah'ın mirasçıları Rus eğitmenler tarafından yetiştiriliyordu. Christian Pehlivan'ın formülüne göre, Rusya nezdinde, Tebriz, "Kafkasya genel hükümetinin bir şubesi" konumunda bulunuyordu ve 1908'de, şehirde bir devrimci ayaklanma

patlak verdiğinde, Çarın askerleri İran Azerbaycanı'na giriyorlar ve 1917'ye kadar orada kalıyorlardı. Buna rağmen başarı sadece kısmi idi: 1907'de etki bölgesi paylaşımı, Rusya'nın Körfez'e ve Hint Okyanusu'na ulaşmasını engellemişti.

Doğu Akdeniz ülkeleri ile olduğu gibi Körfez ülkeleri ile de Sovyet Rusya üç kez karşılaştı.

- 1919: Eşitlik temeline dayanmayan anlaşmaların yok sayılması ve baskı altındaki halkların özgürlüğü için çağrı, yeni devleti baskıcı olmayan bir güç konumuna yükseltmişti (dışarıda pek bilinmeyen, eski İmparatorluğun baskısı altında olup şimdi de kendilerine baskı uygulayan ayrı kökendeki halklar üzerindeki baskı önemsenmiyordu). Troçki Tahran'a İran'ın egemenliğine kasteden, Çarlığa ait tüm ayrıcalıklardan vazgeçtiğini bildiriyordu. "Karanlıklar arasında, Kuzeyden, Sovyet Rusya'dan şimşek gibi bir aydınlık birdenbire fışkırdı" diye yanıtlıyordu bir İran gazetesi. Sonuçta Troçki tarafından açıklanan bu "vazgeçme" çok göreceli idi: Aşurade adacığı dışında toprak geri verme taahhüdü taşımıyordu (Versailles Konferansı'nda, İran tarafından yapılan hatırlatmalara rağmen).

Çarların yayılmacı rüyası yerini acaba bir kurtarıcı ve devrimci yayılmacılığa mı bırakacaktı? K. W. Troianowski "İran'da devrim genel bir devrimin anahtarı olabilir... Her koşulda, İran bizim olmalı. İran, Devrim'e ait olmalı" diye yazıyordu. Moskova, Hazar'ın İran kıyılarında, Gilan'da Mirza Kuçik adlı bir "Müslüman yurtsever" tarafından yönetilen dağlıların Cangalis ayaklanmasını destekledi. 18 Mayıs 1920'de Sovyetler destek için bir filo ile Haydar Amuoğlu tarafından yönetilen Azerbaycanlı komünistleri gönderdi. 7 Haziran'da "Gilan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" ilan edildi. Aynı anda İran Azerbaycanı'nda yerel bir "devrimci parti"den doğan iktidarı desteklemek için, Kızıl Ordu tarafından silah ve asker desteği sağlandı.

Fakat bir süre sonra, devrim Sovyet sınırlarında her yerde durdu. Sovyet devleti devletlerarası ilişkileri ön plana çıkarmayı yeğlemişti: Bu şekilde, kendi küçük ko-

münist gruplarına karşı savaşan Kemalist Türkiye ile ilişkilerini normalleştiriyordu. İran'da Gilan ve Azerbaycan'daki "yol arkadaşları"nı ve bazı İranlı Marksistleri terkediyordu. Moskovalı yöneticiler, 28 Şubat 1921 tarihinin İran'a zorla imzalattırdıkları, aslan payını aldıkları anlaşmanın 6. maddesinden çok memnundular: İran üzerinden Sovyetler Birliği'ne yönelik bir tehdit görüldüğü takdirde ("üçüncü ülkelerin silahlı müdahalesi sonucu "veya" İran toprağının askeri müdahale üssüne dönüştürülmesi sonucu"), Sovyet Rusya Hükümeti, kendini korumak için gerekli tedbirleri almak amacıyla ordularını İran topraklarına gönderme hakkına sahip olacaktı.

- 1940: İkinci Dünya Savaşı Sovyetler'e yeni olanaklar getirmiş gibi görünüyordu. Kendisine Almanya-İtalya-Japonya paktına girmesi ve hakimiyet bölgeleri ve İstanbul ve Çanakkale Boğazlarından geçiş hakkı üzerine gizli iki protokol imzalaması teklif edilen SSCB, Almanya'ya yakınlaşarak 1940 yılında Bakü'nün ve Batum'un güneyinde bulunan bölgenin İran Körfezi ile aynı yönde değerlendirilmesini isteklerinin merkezi olarak belirtiyordu. Daha sonra İngiltere ile müttefik halindeyken, Sovyetler Birliği, Türkiye'den Birinci Dünya Savaşı sonrasında kaybettiği vilayetleri geri istiyordu. Ayrıca Montreux anlaşmasının gözden geçirilmesini ve İtalyan sömürgelerinin paylaşılmasına katılmayı istiyordu. Özellikle, askeri varlığı ile Azerbaycan ve Kürdistan ayrılıkçı hareketlerini destekleyerek, 1941'de Gilan ayaklanmasından yirmi yıl sonra, kuvvetleriyle İran'ın kuzeyini işgal ediyorlar ve Tebriz'de bir "Demokratik Cumhuriyet"in ilanına kefillik ediyorlardı. Türkiye'nin ve İran'ın kararlılıkları (Başkan Truman'ın kararlılığı ile desteklenen) bu defa Sovyet yerleşmesini engelleyecekti. Devlet gücünün klasik yollarını seçerek, SSCB, açıkladığı yayılmacı hedefleri ile komşularını endişelendiriyor ve kendisine kazandığı baskıcı olmayan güç imajından kaynaklanan güven kaynağını kaybediyordu.

- 1947: Bir İsrail Devleti'nin yaratılması Sovyetlere, Yakındoğu'yu içten "istikrarsızlaştırma" yolu gibi görünmüştü. İsrail, donmuş yapılara sahip bir Yakındoğu'da,

yenilikçi bir adacık, hatta devrimci bir model oluşturacaktı: Bu dönem Moskova'nın Körfez rejimlerini petrol şirketlerinin vasiliğine boyun eğmiş "mutlakiyetçi feodal rejimler" veya "sömürgeleşmiş feodallikler" olarak nitelendirdiği dönemdi. Bu hesap çifte yanlışlık taşıyordu: İlerici bir Yakındoğu'nun öncüsü olmaktan uzakta, İsrail, Batı kampına bağlanmıştı ve Sovyetler Birliği, Yahudi devletini destekleyerek Arap halklarının bütününe yabancılaşmıştı (Kremlin tarafından benimsenen bu konum, Arap Yarımadası'nın bağımsız sadece iki ülkesi olan, S. Arabistan ve Yemen'le diplomatik ilişki kurulmamasının asıl nedeni olacaktı). Bu son felaketten sonra Moskova, gerilemeyi, hatta Doktor Musaddık İran'ının devrimci girişimi ile önüne yeni bir fırsatın daha çıkmasına rağmen, Stalin'in izleyicilerinin de tercih ettiği gerilemeyi seçti.

Körfez'in yakındoğu kısmında, birlikte yaşama koşulu, 1953'ten itibaren, açık bir diplomasi şeklinde, bölgenin değişik devletlerinin gelişmelerinin gözlenmesi ve ilgili rejimlerin eleştirilmesine son verilmesiyle kendini dayattı. Büyük eleştiriyi dış aktörlere "Amerikan emperyalizmine" veya "İngiliz sömürgeciliğine" saklamak; doğaları ne olursa olsun yerel iktidarları dikkate almak; devletler arası ilişkileri normalleştirmeye hatta diplomatik girişime hazır bulunmak... Bu yeni olumlu davranış biçimi gerçekte, güvensizlik ve gerçekçilikten, hiçbir özel rejimi kullanmaksızın sadece Sovyet çıkarlarını dikkate alan bir iradeden kaynaklanıyordu. Moskova tarafından körüklenen, Kürdistan ve Dofar'da oluşan iki mücadele odağının doğmasına yolaçan bir gerçekçilik.

Gerçekçiliğe bu geri dönüşün ifadeleri: 1954'te S. Arabistan ile Abu-Dabi arasında Bureimi çatışmasının çok şiddetli bir durum aldığı, İngiliz ordusunun Suudi ordusuna ağır bir bozgun verdirdiği ve onu çatışmaya neden olan bölgeden çekilmeye zorladığı ve Washington ile Riyad Hükümeti arasında, Riyad'ın ABD ile silah satış sözleşmesini reddetmesinden dolayı bir gerginliğin doğduğu ortamda, Sovyetler Birliği, kendisine silah sağlamayı ve diplomatik ilişkiler kurmayı teklif ettiği Vahhabiler

Krallığı ile ilişkiye geçiyordu. Bu yakınlaşma manevraları 31 Ekim 1955'te SSCB ile bir dostluk anlaşması, daha sonra 8 Mart'ta bir ticari anlaşma imzalayan Yemen tarafından daha iyi anlaşılmıştı: Moskova mali ve teknik olarak El Hudeyde'de bir liman yapımında yeralıyor, daha sonra da silah göndermeye başlıyordu...

Bir Bağdat Paktı üyesi olan İran'la, 1956 yılının başından itibaren diplomatik ilişkilerin normalleşmesi daha da anlamlıydı: 1956 Haziran'ında SSCB'ne resmi bir ziyaret yapan Şah çok sıcak bir biçimde karşılanmış ve bir seri ekonomik ve kültürel anlaşma imzalanmıştı. 1959-62 yılları arasında, 5 Mart 1959'da İran ile ABD arasında bir ikili savunma anlaşmasının imzalanmasını izleyen bir keskin kriz döneminde kesintiye uğrayan, bir yoğun işbirliği dönemi başlamıştı. 1962'de Tahran, toprakları üzerinde füze fırlatma üslerinin oluşturulmasına izin vermeyeceğini taahhüt ediyordu. Ocak 1966'da SSCB ile, İran gazının sağlanması ile ilgili önemli bir anlaşma imzalandı: İlk defa olarak SSCB Körfez Bölgesi gazına doğrudan ulaşıyordu. Şubat 1967'de de İran, 110 milyon değerinde Sovyet silahına sahip olmuştu. Öylesine yararlı bir ekonomik işbirliği ki, on iki yıl sonra, İran'da İslam Devrimi zafere ulaştığı zaman, pek çok gözlemci, SSCB'nin, Şah'ın ve rejiminin korunmasını tercih edeceğini belirtme yanılgısına düşeceklerdi.

Aynı şekilde, Moskova, 1959 yazından itibaren, General Kasım Irak'ta, iki yıl sonra Kürtlere karşı başlatacağı mücadeleden önce, yerel komünistlere karşı kanlı bir bastırma hareketine girişince, acilen devletlerarası ilişkileri korumayı tercih ediyordu. 1961'deki Irak-Kuveyt krizinde SSCB Irak tarafını tuttu: Güvenlik Konseyi'nde Kuveyt'in Birleşmiş Milletler'e üyelik başvurusuna vetosunu kullanarak karşı çıktı. Fakat aynı anda Mısır, Kuveyt'in Arap Birliği'ne girmesini destekliyordu. 1983 Mart'ında Bağdat'ta General Kasım'ın devrilmesinden sonra Sovyet Hükümeti daha sonra önemli bir ekonomik ve teknolojik işbirliği geliştireceği Kuveyt ile diplomatik ilişkiler kurdu.

1970'li yılların başında Sovyetler Birliği, Körfez'e ve

petrol devletlerine daha fazla yöneldi: Devletlerarası ilişkilerin istikrara kavuşturulmasından sonra sıra yeni bir ilerlemeye gelmişti. 17 Temmuz 1968'de bir hükümet darbesi ile oluşturulan ve Moskova tarafından belli bir şüphe ile karşılanan yeni Irak rejimi, 1955'te Mısır'ın Yakındoğu'yu açtığı gibi, SSCB'ne Körfez bölgesini açmıyor muydu? 9 Nisan 1972'de yapılan ve Irak'la SSCB arasında askeri, ekonomik ve politik bir işbirliğini düzenleyen işbirliği ve dostluk anlaşması, olağanüstü derecede umut verici görünüyordu (Bu anlaşma 8 Ekim 1980'de Sovyet-Suriye anlaşmasının imzalanmasına kadar SSCB ile bir Arap devletini bağlayan bu tipte tek anlaşma olacaktı).

"Doğu Süveyts"ten İngilizlerin geri çekilmesi Moskova'nın daha kararlı bir şekilde bölgeye girişini teşvik ediyordu: Sovyetler şüphecilikle davranabilir, İngilizlerin davranışında aldatıcı bir çekilme okuyabilirdi; Pax Britannica'nın gerilemesi, Emirliklerin bağımsızlığa kavuşması, SSCB'ni bölgenin sorunlarına global olan ve bir ikili ilişkiler demeti ile sınırlanmayan yeni bir yaklaşıma sahip olmaya zorunlu kılıyordu. Sovyet Hükümeti de bölgede yeni bir "jandarma"nın aranmasına veya Batı tarafından desteklenen kıyı ülkelerinin bir ittifakının oluşturulmasına yolaçabilecek olan "kuvvetten arındırılma" tezinden vazgeçerek, sınırlarına yakın olan bu bölgede doğal çıkarlarının olduğunu açıklıyordu.

1972'de Sovyet uzmanların Mısır'dan sınırdışı edilmeleri, bir sonraki yıl, üretici devletler tarafında petrol silahının kullanılması, Doğu Akdeniz'deki siyasetin ağırlık merkezini Körfez'e ve Hint Okyanusu'na kaydırmıştı (Bu aynı zamanda Sovyet yazarların Akdeniz'deki hedefler üzerine değil, Körfez ve Hint Okyanusu üzerine yazdıkları döneme rastlıyordu). Eğer SSCB, Emirlikler ve Kuveyt ötesinde Körfez'in Arap yakası ile ilişkiler kuramadıysa da, 1973'te petrol dünyasındaki değişikliklerden tatmin olabilirdi: Batının konumu zayıflarken Sovyetler Birliği aynı durumu paylaşmıyordu. Batı-Güney karşılaşmasında gözlemci rolü ona yetiyordu. Dışsal olarak tanımladığı bir krizden (madem ki yeni-sömürgeci tipte bir krizdi bu) Sovyetler Birliği ancak galip çıkabilirdi; Batı-

nın gücünün azalması nedeniyle dolaylı olarak, petrol fiyatlarının artması durumunda (bu aynı zamanda sosyalist kamp içinde uyumu sağlamlaştıran bir durum yaratmıştı), kârların yeniden dağılımına katılması yoluyla da doğrudan kazançlı olacaktı.

Şu da doğru ki, doğu-batı karşılıklı bağımlılığı çerçevesinde, Batının ekonomik dezorganizasyonu sosyalist ülkeler ekonomilerine zararlı olabilirdi: Endişe, dışarı ile değişimlere daha açık olan halk demokrasilerinde daha anlaşılabilirdi.

Mikail Gorbaçov'un "yeni politik düşüncesi" ile Moskova'da karşılıklı bağımlılık tezi zafer kazandı: Uluslararası sistemin türdeşliği ve birliği bilincini kazanma 1917'deki büyük çatlağa son verdi. Dışişleri Bakanı Şevarnadze'ye göre "birlikte yaşama sınıflar mücadelesi ile açıklanamazdı". Leonid Brejnev'in çok önem verdiği, doğu-batı ilişkilerinde, güçler arasındaki ilişkilerde üstünlüğe dayanan görüş reddediliyordu. Müslüman petrolcü devletlerin ittifakı ile Batı'nın boğulmasına ilişkin Leninist perspektif, etkileri sadece Batılı demokrasilerle sınırlı kalmayacak bir "İslam ayaklanması" korkusu karşısında silindi.

Irak'a karşı geniş bir koalisyonun oluşturulması ile ortaya çıkan sorunlar sadece psikolojik değildi; aynı zamanda maddi idiler. "Kalkan" pahalıya mal olacaktı. Krizin ilk saatlerinde Türkiye, Bağdat petrolünü Akdeniz'e ulaştıran petrol boru hattını kapatarak Irak'a kesin bir darbe indirmişti: Müeyyidelerin uygulanması Türkiye'ye, yıllık iki milyar dolar kaybına neden oluyordu (petrol boru hattından alınan geçiş hakkı ve özellikle ayrıcalıklı ticari ilişkiler ve de ucuz petrol ithalatı olanakları nedeniyle). Mısır, Irak ve Kuveyt'te çalışan ve maaşları yılda Mısır ekonomisine bir milyar dolar katkıda bulunan bir milyon işçi ve yöneticiyi alelacele bu ülkelerden geri çağırmak zorunda kalmıştı. Pakistan'da Amerikan düzenlemelerine bağlı kalarak ekonomik ve insani riskler altına girdi: Kuveyt ve Irak'ta 100.000 vatandaşı bulunuyordu... Irak'a karşı uygulanan kuşatmanın mali yükümlülüğünü kim üstlenecekti? Irak ve Kuveyt petrollerinin kapatılması ile doğan açığı karşılamak için günlük petrol üreti-

mini iki milyon varil artıran S. Arabistan. Fiyatların yükselmesi ona, günde iki yüz milyon dolar fazladan gelir sağlıyordu. Aynı zamanda Amerikan askeri varlığının bakımını da üstlenecekti. Ayrıca 1989'da, dışardaki yatırımlarının gelirleri petrol gelirlerinden daha fazla olan (8.8 milyar dolara karşılık 7.7 milyar dolar) Kuveyt'in sürgündeki hükümeti "gelecek kuşaklar için ayrılan fonlar"ın faizlerinin saldırgana karşı mücadele için kullanılmasına karar veriyordu.

Geniş bir koalisyonun varlığı, İsrail'in burada yeralmamasını gerektiriyordu. Teknik ve politik değerlendirmeler burada karşı karşıya geliyorlardı. Teknik olarak, İsrail'in kuşatmaya katılması özellikle Akabe Körfezi'nde faydalı olabilirdi. Politik olarak ise İsrail'in katılımı, Irak'a karşı "koalisyon yapmış" Arap ülkelerinin kamuoylarında duygusal tepkilere neden olabilirdi. Bu da Arap dünyasını istikrarsızlaştırmak niyetini taşıyan Bağdat'ın işini kolaylaştırmaz mıydı? Öyle de olsa zaten Tel-Aviv Hükümeti'nin hiçbir eyleme katılmamakta çıkarı vardı. Politik bir çıkar: Körfez krizine doğrudan girmesi, Arap-İsrail anlaşmazlığı ile Kuveyt'e saldırı arasında bir bağ kurma denemelerine geçerlilik kazandırabilirdi (Bu durum Irak'la bir çatışmadan sonra bir barış pazarlığını veya çatışmaya gerek kalmadan soruna barışçıl bir yol aranmasını gündeme getirebilirdi). Fakat tutkular canlı kalıyor, şok dalgaları da her an mümkün olabiliyordu: 8 Ekim'de Kudüs'te İsrail güvenlik kuvvetlerince girişilen, 12 Ekim'de Güvenlik Konseyi'nin 672 numaralı kararı ile de teyit ettiği, "şiddet eylemleri" ve aynı şekilde 13 Ekim'de Beyrut'ta General Aoun'un Hıristiyan istihkamlarının teslim olması, Körfez işi üzerine gölgesini aksettiriyordu.

III. Kaos Riskine Karşı Birleşmiş Milletler'in Uyanması

Sovyetler ve Amerikalılar arasındaki yeni "samimi anlaşma", uluslararası topluluğun çalışmasını, güç ilişkileri ve hukukun uygulanması açısından kökten değiştiriyordu.

Politik ve askeri yakınlaşma: Seksenli yılların başında, Körfez'deki tehdit üzerine her düşünce olasılık olarak, böylesine canlı bir bölgede, Üçüncü Dünya Savaşı'nı başlatmak demek olacak bir doğrudan Sovyet saldırısını değil, "aşırı istekleriyle" tanınan bir bölge devletinin önemli bir petrol alanını işgal etmesini (Albert Wohlstetter) hatta dış bir müdahale olmaksızın Batı karşıtı bir komplonun iktidarı ele almasını dikkate alıyordu. Batı'nın askeri tedbirler almasına ve büyük bir olasılıkla SSCB'ni uyarmasına yolaçabilecek hipotezler. O halde Batı adına hangi karşılık verilecekti? Batı ile Doğu arasında oluşmuş olan konvasiyonel askeri dengesizlik nasıl düzeltilecekti? İran-Irak savaşı başladığında ABD'de büyük bir tartışma da başlamıştı:

- George Kennan, Batılılar'ın çekilmesini savunuyordu. Körfez'deki Sovyet avantajı gerçek nitelikteydi: ABD ve müttefikleri yabancı petrole bağımlılıklarını azaltacak bir enerji programı benimsemeliydiler. Fakat bölgedeki olaylar üzerinde denetim sağlanması ve bölgesel askeri dengeyi sağlamaya çalışmak gerekmeksizin, ABD ve müttefiklerinin bağımlılığını azaltacak böyle bir program nasıl yeterince "köktenci" ve yeterince hızlı olabilirdi?

- Paul Warnke, "bölge ülkelerinin güvenlik ve taraf-sızlığının" Washington ve Moskova tarafından iki taraflı garanti altına alınmasını tavsiye ediyordu. Fakat burada, gelecekteki olası karışıklık durumunda istikrarı yeniden sağlamak gerekçesi altında, Sovyetler Birliği'nin bölgeye askeri güç göndermesine dolaylı bir çağrı sözkonusu değil miydi? "Karışıklıkların kendileri böyle bir çözüme tercih edilirdi".

- Kenneth Waltz, bir Sovyet saldırısına karşı, nükleer silahlara başvurma şeklinde tırmanma tehdidine güvenmeyi teklif ediyordu. Böyle bir tırmanmanın olanağı, onsuz yapamayacak olan Batı için hazırdı, fakat kabul etmek gerekirdi ki, bu tırmanma Batı'nın yerel müttefiklerini korkutacak, hatta bir "konvansiyonel" Sovyet saldırısından daha fazla korkutacak nitelikteydi.

Geriye, 1980 Haziran'ında bir raporda Albert Wohlstetter tarafından tavsiye edilen, Batı ittifakının "konvan-

siyonel" çabası kalıyordu: "Müttefiklerin, bölgede en küçük bir saldırı işaretinde, dışardaki üslerinden itibaren yayılacak olan acil müdahale güçlerinin de varlığını gerektirecek, önemli ve sürekli bir varlık bulundurması zorunlu olacaktı (Körfez bölgesinde önemli bir savaş gücüne sahip olmak için birbirlerini ülke toprakları dışına çıkarmadan hazır bulundurabilecek tek NATO ülkesi olan Türkiye'ye bu tasarı özel bir önem atfediyordu).

Bugün, durum oldukça basit: Belli başlı güçler ve onlarla beraber uluslararası kamuoyunun hemen hemen tamamı devletlerarası bir oyunun kurallarının bütününe, bir davranış yasasına katılıyordu. Bozguncu devlet izole edilmişti, süpergüçlerden birisinin, neredeyse otomatik desteğine artık güvenemezdi. "Oyun bozucu", teorik olarak hizaya getirilebilirdi; "denge oyununa", daha önce Henry Kissinger tarafından arzulanmış, 19. yüzyıldaki Avrupa uyumuna dönüş yeniden mümkün oluyordu.

Hukukun uygulanması: 1945'te dünya örgütünün kuruluşundan beri ilk defa olarak, Doğu ve Batı karşı koymadıklarından, BM Şartı belgesi uygulanabilirdi!

San Fransisco Şartı, kolektif güvenliğin sorumluluğunu "Büyükler Yönetimine", İkinci Dünya Savaşı'nın galipleri olan Güvenlik Konseyi'nin beş "daimi üyesi"ne teslim ediyordu. Fakat Şart'ı yazanlar, birlik içinde bir Yönetim varsayıyorlardı: Her bir daimi üye veto hakkına sahipti. Galiplerin arasındaki büyük bölünme, soğuk savaşın yoğunlaşması, örgütün başlangıçtaki düzenini parçalamıştı. Güvenlik Konseyi'nin etkisi, devletlerin tamamını bir araya getiren Genel Kurul'un ve özellikle de BM Örgütü Genel Sekreteri'nin lehine, ortadan kalkmıştı.

Daimi üyeleri raslantı ile bir araya gelmiş olan Güvenlik Konseyi, bundan böyle açık, zorlayıcı kararları oylayabilirdi. Yarım yüzyıldan beri, becerileri Doğu ve Batı arasında esneklikle davranmaya dayanan, birbirini izleyen genel sekreterlere ancak belirsiz yönergeler bırakmıştı. Kuveyt'in işgalinden sonra Bağdat'a gelirken, Genel Sekreter Perez de Cuellar, "Güvenlik Konseyi tarafından belirlenmiş katı bir çerçeveye" bağlı kalmak zorunda olduğunu açıklıyordu. Katı bir çerçeve: İfade biçimi örgüt

bünyesinde yetkilerin dağılımında meydana gelmiş devrimin ölçüsünü göstermekteydi...

Körfez krizi üzerine kararlarında Güvenlik Konseyi Irak'ı saldırgan devlet olarak niteliyor ve saldırının tüm sonuçlarının hükümsüzlüğünü ifade ediyordu. Aynı zamanda rehin alımını ve diplomatik temsilciliklere tecavüzü mahkum ediyor ve Bağdat'ın zorbalığına karşı, sürgündeki Kuveyt Hükümeti'nin yasallığını onaylıyordu. Fakat Güvenlik Konseyi, prensipleri açıklamak ve uluslararası kamuoyunun bilinci olmakla yetinmiyor, Irak'a karşı askeri, mali ve ticari boykot düzenleyerek, bir "jandarma"lık görevini de yerine getiriyordu. 29 Ekim 1990'da, Beş Büyükler'in kurmaylarının, tam katılımla yapılan toplantısı, yönetimde "askeri" dönüşü gösteriyordu (Şart'ın 43. ve 106. maddeleri Beş büyükler'e barışı koruma eylemlerini emanet ediyordu, fakat hiçbir zaman uygulanmamışlardı). 29 Kasım 1990'da Güvenlik Konseyi Irak'a karşı kuvvete başvurulmasına izin veriyordu.

Bazı gözlemciler uluslararası kamuoyunun Irak'a karşı bu hareketlenmesini, ilk Kuzey-Güney çatışması olarak görüyorlardı. Yanıltıcı bir ifade. Bir taraftan Kuzey-Güney gerginliği her zaman varolmuştu: 1947'den itibaren sömürgelikten kurtulma hareketi, 1956'da Süveyş Savaşı, 1973'teki petrol krizi, aynı şekilde, "gelişmiş" ülkelerle, çevre halklar arasındaki çatışmalardı. Şu da doğru ki bu krizler Doğu-Batı çatışmasının ardında gizleniyor ve Süpergüçler tarafından yönlendiriliyordu. Ayrıca toptan bir Kuzey-Güney çatışması yoktu: Kuzey yeni bir sömürgeciliğin hayalini görmüyordu; ayrıca Güney pek çok "Üçüncü Dünya"ya ayrılmıştı, ekonomik ve teknolojik zafere yönelmiş, yeni bir teknik Batı olmaya hazır Asya'nın yeni endüstri güçleri ve hammadde üreticisi ülkelerin olduğu bir Üçüncü Dünya ve doğanın kaprislerinin kurbanı, mali iflas ve açlık arasında sıkışmış, Siyah Afrika'da ve Latin Amerika'da toplumsal ve politik bölünme ile tehdit edilen gerçek yoksulların Üçüncü Dünyası. Gerçek meydan okuma, klasik silahlar biriktiren, bakteriyolojik ve kimyasal askeri fabrikalar oluşturan, atom bombası

yapmaya çalışan bazı devletleri bir araya getiren bir "İslamcı alana" indirgenebilirdi.

Buna rağmen, meydan okuma genel bir hal alabilirdi. Yarın, Sibirya'dan Afrika'nın güneyine, Siyah Afrika ve Müslüman Doğu'nun hassas rejimlerinin ve Doğu Avrupa'nın komünist rejimlerinin yıkıntılarının üzerinde "çöküntü alanı" ortaya çıkabilir. "Zamanla belki de dünya çapında bir iç savaşa gideceğiz, Lübnanlar'ı, Romanyalar'ı, Liberyalar'ı oluşturacak iç savaşlara" diyor General Alain de Marolles. Kuvvete başvurarak veya görüşmeler yoluyla Irak'ın Kuveyt'ten çıkmasını ve Bağdat'ın askeri aygıtını parçalamayı sağlama, bir sınama oluşturuyordu: Kaosa karşı uluslararası düzeni koruma sınaması. Soğuk savaşın sona ermesi ve Birleşmiş Milletler'in uyanışı gerçek bir "uluslararası yeni düzen" kurulmasını olanaklı kılıyordu.

BİBLİYOGRAFYA

Genel Okuma

Jean-Jacques Berreby; *Le Golfe Persique*, Payot, 1959.

Gabriel Dardaud; Simonne et Jean Lacouture, *Les émirats mirages*, Le Seuil, 1975.

Simon Jargy; *Emirats arabes du Golfe*, Lozan, Mondo, 1976.

Mohammad-Reza Djalili; *Le Golfe Persique*, Dalloz, 197".

Salem al-Jabir al-Sabah; *Les émirats du Golfe*, Fayard, 1980.

Georges de Bouteiller; *L'Arabie saoudite*, PUF, 1981.

Bruno Etienne; *L'islamisme radical*, Hachette, 1987.

Aurel Braun; *The Middle East in Global Stra-tegy*, Boulder, Colorado, Westview Press, 1987.

H. Ishow; *Le Koweit: évolution politique, économique et sociale*, L'Harmattan, 1989.

İran Devrimi ve İran-Irak Savaşı

Paul Vieille; Transformation des rapports sociaux et révolution en Iran, *Peuples méditerranéens*, Temmuz-Eylül 1979.

Bernard Hourcade; Iran: Révolution islamique ou tiers-mondiste?, *Hérodote*, 1985.

Gholam Afkhami; *The Iran Revolution: Thanatos on an national scale*, Washington, The Middle East Institute, 1985.

James Bill; *The Eagle and the Lion: the tragedy of American-Iranian relations*, New-Haven, Yale University Press, 1988.

Houchang Nahavandi; Iran, soviétisation ou libération?, *Politique internationale*, İlkbahar 1983.

Paul Tavernier; Le conflit frontalier entre l'Irak et l'Iran, *ARES Défense et Sécurité*, 1981.

Tarık İsmail; *Iraq and Iran roots of conflict*, Syracuse University Press, 1982.

Eric David; La guerre du Golfe et le droit international, *Revue belge de droit international*, 1987.

Philippe Rondot; La guerre du Chatt al-Arab: les raisons de l'irak, *Politique étrangère*, 1980.

- La Guerre du Golfe, *Défense nationale*, Haziran 1981.

Hélène Carrère d'Encausse; L'URSS et la guerre du Golfe, *Politique internationale*, ilkbahar 1982.

Christine Moss Helms; *Iraq-Eastern flank of the Arab world*, Washington, The Brookings Institution, 1984.

John Sandwick; *The Gulf Cooperation Council*, Boulder, Colorado, Westview Press, 1987.

Melhem Chaoul; *La sécurité dans le Golfe arabo-persique*, Fondation pour les Etudes de Défense nationale, 1978.

John B. Kelly; *Arabia, the Gulf and the West*, Basic Books, 1980.

Amiral Labrousse; Une stratégie de dissuasion pour le Golfe, *Défense nationale*, Mart 1982.

Joshua Epstein; *Strategy and Force Planning. The case of the Persian Gulf*, Washington, The Brookings Institution, 1987.

Bruno Etienne; Les fantasmes irakiens, de l'arabisme à l'islamisme, *Le Trimestre du Monde*, 1990.

Zbigniew Brzezinski; Comment sortir de la crise du golfe, *Le Figaro*, 8 Ekim 1990.

E P Ü N İ V E R S İ T E S İ

P. BURNEY ***Aşk***
G. BETTON ***Sinema Tarihi***
H.MICHEL ***Faşizmler***
M. SÖNMEZ ***Türkiye'de Gelir Eşitsizliği***
J. MOURGEON ***İnsan Hakları***
D. SIMONNET ***Çevrecilik***
M. TUBIANA ***Kanser***
N. BENSADON ***Kadın Hakları***
J.F. DRUESNE ***Ortak Pazar***
T. TIMUR ***Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş***
B. ROSIER ***İktisadi Kriz Kuramları***
R. PERNOUD ***Burjuvazi***
H. ARVON ***Özyönetim***
C. DAVID ***Hitler ve Nazizm***
P. GAILLARD ***Gazetecilik***
P. BENETON ***Muhafazakârlık***
H. ARVON ***Anarşizm***
T. PARLA ***Türkiye'de Anayasalar***
D. BUICAN ***Darwin ve Darwinizm***
J.M. COTTERET/C. EMERI ***Seçim Sistemleri***
A.C. DECOUFLE ***Devrimler Sosyolojisi***
M. REUCHLIN ***Psikoloji Tarihi***
A. MATTELART ***Reklamcılık***
L. GALLIEN ***Cinsiyet***
J.P. HATON ***Yapay Zekâ***
K. DINÇMEN ***Psikiyatri***
P. LOROT ***Baltık Ülkeleri***
P. FOULQUIE ***Varoluşçuluk***
R. PIGNARRE ***Tiyatro Tarihi***
J. CORRAZE ***Eşcinsellik***
L. DOLLOT ***Kitle Kültürü ve Bireysel Kültür***
Y. DUPLESSIS ***Gerçeküstücülük***
F. BALLE /G. EYMERY ***Yeni Medyalar***
J. RUDEL ***Resim Teknikleri***
T. ÇAVDAR ***İttihat ve Terakki***
H. LEVY-BRUHL ***Hukuk Sosyolojisi***
J. FOURASTIE ***2001 Uygarlığı***
A. MORALI-DANINOS ***Cinsel İlişkiler Tarihi***
S. SEZGIN ***Yönetimde Pazarlama***
S. FUZEAU-BRAESCH ***Astroloji***
B. GUERRIEN ***Neo-Klasik İktisat***
J. FRECHES ***Kablolu TV***
S. ERDINE ***Ağrılar***
R. BOUDON ***Sosyoloji Yöntemleri***
M. BOLL ***Matematik Tarihi***
ÖZKALE/SEZGIN/URAY/ÜLENGIN ***Pazarlama Stratejileri***

✓ L.-V. THOMAS ***Ölüm***
✓ F.de FONTETTE ***Irkçılık***
✓ R. LANQUAR ***Turizm-Seyahat Sosyolojisi***
✓ N. SAKAOĞLU ***Osmanlı Eğitim Tarihi***
✓ A. MUCCHIELLI ***Zihniyetler***
✓ R. FRYDMAN/S. TAYLOR ***Hamilelik***
✓ P. BENETON ***Toplumsal Sınıflar***
✓ M. BONGRAND ***Politikada Pazarlama***
✓ P. GEORGE ***Nüfus Coğrafyası***
✓ Y. MICHAUD ***Şiddet***
✓ Ü. ALSAÇ ***Türk Mimarlığı***
✓ O. REBOUL ***Eğitim Felsefesi***
✓ C. COMELIAU ***Kuzey - Güney İlişkileri***
✓ S. SEZGIN ***Global Pazarlama - I***
✓ İ. METIN/F. ERASLAN ***Türkiye'de Polis ve Kişi Hakları***
✓ M.-L. ROUQUETTE ***Yaratıcılık***
✓ M. SEVILLA-SHARON ***Türkiye Yahudileri***
✓ J. VERCOUTTER ***Eski Mısır***
✓ E. ÇIZGEN ***Türkiye'de Fotoğraf***
✓ J.B. STORA ***Stres***
✓ SELIME SEZGIN ***Global Pazarlama - II***
✓ D. SOURDEL ***İslâm***
✓ Y. ÇAĞLAR ***Türkiye Ormanları ve Ormancılık***
✓ GUILLAUME/ DE TYMOWSKI/FIEVET-IZARD ***Akupunktur***
✓ N. SAKAOĞLU ***Cumhuriyet Eğitim Tarihi***
✓ C. ZORGBIBE ***Körfez'in Tarihi ve Jeopolitiği***
M. ARSLANTUNALI/İ. SAVAŞIR ***Kişisel Bilgisayarlar***
J.L. HAROUEL ***Şehircilik Tarihi***
İ. ORTAYLI ***Osmanlı İdare Tarihi***
J.F. LYOTARD ***Fenomenoloji***
R. BLANCHE ***Epistemoloji***
P. MANNONI ***Korku***
F. BAUD ***İnsan İlişkileri***
P. MORON ***İntihar***
R. PERRON ***Uyumsuz Çocuklar***
C. KAYSER ***Uyku ve Rüya***
M. BEYAZYÜREK ***Türkiye'de Uyuşturucu Bağımlılığı***
A. BOYER ***Siyonizmin Kökenleri***
R.J. DUPUY ***Uluslararası Hukuk***
R. DAVID ***Elektronik***
H. ÖZBAY/E. ÖZTÜRK KILIÇ ***Türkiye'de Ergenlik Sorunları***
R. ESCARPIT ***Edebiyat Sosyolojisi***
İ. ALTINSAY ***Türk Sineması***